

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KATONA CSABA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXIV

TARTALOM

1. Értekezések

KATONA CSABA–KOVÁCS ELEONÓRA: A személyes emlékezet dokumentumai	41
KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA: Közélet és privát szféra eseményei Kazinczy András naplójában	48
KATONA CSABA: A füredi Savanyúvíz az 1850-es években – egy szürke hivatalnok izgalmas naplója a Bach-korszakból (1850–1852, 1856)	55
MÁRFI ATTILA: Dr. Arató Jenő pécsi táblabíró naplói, feljegyzései és más helytörténeti írásai (1904–1968)	63

2. Könyvismertetés

Nádasi Alfonz OSB: Hadinapló. (Szerk.: Lukácsi Zoltán.); Nádasi Alfonz OSB: Hadifogolynapló. (Szerk.: Lukácsi Zoltán.) (ism. MÓZESSY GERGELY)	76
A személyes történelem dokumentumai. (Szerk. Galambos Sándor–Kujbusné Mecsei Éva) (ism. GYENES LÁSZLÓ.)	77

3. Hírek

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2014. II. félévi programja	80
--	----

TURUL

LXXXVII. évfolyam

2014. 2. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Olvasószerkesztők: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, ZSUPOS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

Heliox Film Kft.

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatják:

Nemzeti Kulturális Alap

archívum
Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

KATONA CSABA–KOVÁCS ELEONÓRA A személyes emlékezet dokumentumai

A naplók, a magánlevelek, az önéletrajzok és a memoárok a személyes emlékezet dokumentumaiként sajátos módon, az egyes ember szemszögéből ábrázolnak tényeket, és azon túl, hogy belőlük az információk egy speciális csoportja nyerhető, komoly kiegészítői és néha még értelmezői is a hivatalos iratokból származó adatoknak, sőt azokkal egyenértékű források. Egyes értelmezések szerint még értékesebbek is, mivel azok csak a hivatalos álláspontot tükrözik, ekképp csupán a történelem egy szeletét: „A korabeli hivatalokban keletkezett [...] levéltári források elsősorban a hatalom ideológiáját, normáit tükrözik és csak ennek tükrében értelmezhetőek”.¹ Az ego-dokumentumok közül először a naplóval foglalkozunk a Turul ez évi két számában is.

Jelen bevezetőnkben nem törekszünk a téma szakirodalmának még csak hozzávetőleges áttekintésére sem, hiszen az bőven meghaladná a rendelkezésre álló keretet. Mindazonáltal néhány alapvető munkára feltétlenül utalnunk kell helyenként: ahol ez szükséges, ott jegyzetekben tesszük ezt.

A napló hatalom

A napló, e személyes jellegű írásmű hatalom, talán még „erősebb”, mint az emlékirat, amely utólag rekonstruál. Rendelkezik azzal a plusz erővel és talán nyomatékosabb jelentőséggel, amelyet az események azonnali vagy időben közeli rögzítésének ténye kölcsönöz neki. Az olvasó pedig – legalábbis többnyire – hitelt ad e szemtanúi pozíciónak. Ez persze „hibája” is lehet a naplónak, hiszen az egyéni érzelmek, tapasztalatok – azon frissiben megőrkítve az eseményeket – nem kapnak még időt az értelmezésre, értékelésre. Ezzel szemben az emlékiratban, önéletírásban egy-egy eseménysor összefüggő felidézésekor már arra is van mód, hogy a történetek kimenetelét ismerve, visszatekintve, „súlyozva” helyezze el az elbeszélő az egyes momentumokat; a „napló napról napra teremti az állandóan változó azonosságot, míg az önéletírás egy adott

¹ Majtényi György: Állami segítség vagy erőszakos asszimiláció? Az 1945 utáni roma történelem forrásairól és értelmezéséről. In: Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene I. (Szerk. Márfi Attila.) Pécs, 2005. 131. Erre nézve lásd még: Gyáni Gábor: Levéltári kánon és történetírói tapasztalat. *Levéltári Szemle*, 58 (2008) 3. sz. 4–9.

időpontból visszatekintve koherens élettörténet megkonstruálására tesz kísérletet”.²

Nem véletlenül idéztük fentebb Kövér Györgyöt:³ egyebek mellett az ő neve fémjelezte a Napló, emlékiratok annotált bibliográfiája című alapkutatást, amelynek célja a közgyűjteményekben őrzött kéziratok, 18–20. századi naplók regiszterének összeállítás volt.⁴ Ugyancsak hozzá is köthető az ELTE Történettudományi Doktori Iskola Társadalom- és Gazdaságtörténeti Programján belül elindított projekt, amelynek első eredményei az Aetas Személyes történelem különszámában olvashatóak.⁵ Kövérnek az előzőekben citált, a Soproni Szemle hasábjain 2011-ben megjelenő írása számos aspektusra hívja fel a figyelmet a naplók (és más magániratok kapcsán), így a téma iránt elmélyültebben érdeklődő olvasót minden más előtt hozzá, illetve a külföldi szerzők közül Philippe Lejeune-höz irányítjuk.⁶

Visszatérve a naplók „hatalmához”: Fodor András költő naplóíró,⁷ amelyeket diákkorától haláláig vezetett, nem véletlenül aggasztották ismeretségi körének egyes tagjait. Barátai leginkább attól félték, hogy illetéktelen kézbe kerülve az általa elmondott kritikák, a rendszert érintő negatív vélemények miatt veszélybe kerülhetnek. Mivel Fodor naplóírói tevékenysége sokak előtt ismert volt, ezzel tisztában levő kortársainak azzal a tudattal kellett beszélgetniük a költővel, hogy személyük, tetteik megjelenhetnek az igen tudatosan, az utókor számára, a kor tanújaként működni szándékozó szerző naplójában. Később naplójegyzeteiből válogatás készült, amely könyv alakban is napvilágot látott, és ez számos ismerőst ugyancsak a már mondott aggodalommal töltötte el: volt, aki bontatlanul

² Kövér György: Én-azonosság az ego-dokumentumokban. *Napló, önéletírás, levelezés. Soproni Szemle*, 65 (2011) 3. sz. 221.

³ A szerzőnek az egészen közeli múltban jelent meg az ego-dokumentumokkal foglalkozó kötete: *Biográfia és társadalomtörténet*. Bp., 2014.

⁴ Kövér Gy.: Én-azonosság az ego-dokumentumokban i. m. 219.

⁵ Személyes történelem. *Aetas*, 23 (2008) 3. sz.

⁶ Magyarul elsősorban: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. (Szerk. Z. Varga Zoltán.) Bp., 2003.

⁷ Fodor András: *A Kollégium. Napló, 1947–1950*. Bp., 1991; Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*. Bp., 1986; Fodor András: *A hetvenes évek (Napló, 1975–1979)*. Bp., 1995; Fodor András: *A somogyi diák. Napló 1945–1947*. Bp., 2000.

küldte vissza a neki dedikált tiszteletpéldányt.⁸ Ez az eset szemléletesen példázza a személyes történelem forrásainak jellemző vonásait, így a naplókban rejlő erőt is.

Egy napló „ellen” voltaképpen egyetlen orvosság van: ha mások is megírják saját naplójukat, és rögzítik saját verziójukat a velük történekről. Ez azonban egyrészt nem mindig történik így, másrészt a kutatóknak ezáltal akár végtelen számú kis megélés-történetet (narratívát) kell(ene) kiértékelniük, és ebből megkísérelni megalkotni a „nagy egész”-et. De még ha el is végezzük ezt az elemzést, az nyilván csak közelebb visz a megismeréshez, de nem lehet hiánytalan „színről színre látás”. Már csak amiatt sem, mert az események maradéktalan leírása – még akkor is, ha a naplóíró maximálisan törekszik arra, hogy személyes érzelmeit kikapcsolva csak tényeket rögzítsen – lehetetlen. De miért is kellene kikapcsolni, hiszen – ha tudatosan háttérbe szorítjuk is – létező, és így az eseményeket befolyásoló tényezővel van dolgunk. Nem véletlen, hogy Gyáni Gábor szerint az újragondolt történeti tudást a permanens újraértelmezés alapozza meg.⁹ Ennek jegyében pedig nem vitatható az sem, amire Takács Tibor mutatott rá, miszerint a múltat tökéletesen rekonstruálni lehetetlen: „Pedig közhely (vagy annak kellene lennie), hogy a forrásként használt szöveges dokumentumok nem magát a múltat, hanem annak egyféle értelmezését tartalmazzák. A történelmi tények ezen interpretációk által teremtdőnek, ezeken kívül álló »elemi« tények nem léteznek a jelenben a múlttól, egészen egyszerűen azért, mert a múlt – már elmúlt. [...] A források nem önmagukért beszélnek, ha így volna, semmi szükség sem lenne a történészekre. A múlt eseményei akkor válnak történelemmé, ha jelentést társítunk hozzájuk. Ez a jelentésadó tevékenység a történész fő feladata, ami óriási szabadsággal, egyben nagy felelősséggel is jár.”¹⁰

Nyilvánvaló tehát, hogy miként a hivatalos iratok (erről már ejtettünk szót) éppúgy a magániratok is egyfajta álláspontot tükröznek.¹¹ Így szükségtelen, hogy a fentiek a történetírás lehetetlenségét (vagy fölös voltát) sugallják bárki számára is. Nem mindegy ugyanis, hogy hány lépésre vagyunk a múlt megismerésétől, és nem mindegy, hogy egy korszak egy-egy szeletét csak kevéssé vagy elég jól ismerjük. Utóbbihoz a naplók is nagyban hozzásegítenek, ahogy minden más magán- vagy hivatalos irat (vagy egyéb történeti „nyom”: régészeti lelet, épület stb.). Granasztói György gondolatát hívva segítségül: „A Marc Bloch–Lucien Febvre féle társadalomtörténet a historizáló pozitívistikus történetírással szemben, mint ismeretes, igen szélesre tárta a bevonható források körét, hiszen mindent annak tekintett, ami valamilyen emberi tevékenység nyomát őrzi.”¹²

⁸ Tüskés Tibor közlése. *Kortárs*, 2001. szeptember. Legenda Fodor Andrásról. Domokos Mátyás, Lakatos András, Lator László, Szász Imre, Sárosi Bálint és Tüskés Tibor történeteit összegyűjtötte: Albert Zsuzsa. <http://home.hu.inter.net/kortars/0109/albert.htm> [a hozzáférés ideje: 2014 július].

⁹ Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. In: Gyáni Gábor: *Az elvesztett múlt*. Bp., 2010. 14.

¹⁰ Takács Tibor: A források tere. *Élet és Irodalom*, 2007. 24. sz. 16.

¹¹ Katona Csaba: Szeriális történetírói kánon és levéltári tapasztalat. *Levéltári Szemle*, 59 (2009) 1. sz. 32.

¹² Bácskai Vera–Faragó Tamás–Gerő András–Granasztói György–Gyáni Gábor: A Korall körkérdése a társadalomtörténet-írás helyzetéről, 1. *Korall*,

Korszakok

Mind az önéletírás, mind a napló az egyén saját maga általi fontosságérzetét is mutatja. A társadalom egyes korszakokban fokozottabban érvényesülő individualizmusa mutatkozik meg abban, hogy az egyének saját életüknek, valamint a világról szóló értékeléseiknek olyan fontosságot tulajdonítanak, hogy azt lejegyzik.

Voltak időszakok, amelyek kifejezetten kedveztek az öndokumentálásnak. A szigorú vallásosság közegében vagy éppen a totalitárius diktatúrákban mindenfajta kiválás, az egyének a környezetéből való kiemelkedése, ha nem is mindig hátrányos, de jórészt szükségtelen és indokolatlan volt. A történeti (vagy akár másfajta) eseményekről alkotott egyéni vélemény, illetve értelmezés bátorítása nemcsak, hogy nem volt érdeke az adott berendezkedés vezető erőinek, de gyakorta egyenesen visszaszorítandó volt. Sajnos ez néha oda vezetett, hogy voltak, akik részben vagy egészben megsemmisítették – félelemtől, óvatosságtól vezérelve – korábban gondosan vezetett naplóikat (lásd például jelen számunkban Márfi Attila írását Arató Jenőről). Más befolyásoló tényezők is hatottak azonban: a társadalom fejletlensége (alapvető: az írásbeliség hiánya eleve kizárja a naplóírást), az életkörülmények alacsony volta vagy a háborús időszakok is akadályt jelenthettek. A politikai fenyegetettség légköre pedig többféleképpen is hathatott; egyesek nem írtak semmit, mások a nyílt szóbeli kommunikáció hiánya miatt éppen hogy írni kényszerültek. E háttér meghatározta a naplóíró viszonyát a lejegyzett dolgokhoz, és befolyásolta azt is, hogy mely témák lettek kitüntetettek a feljegyzésekben, vagy éppen melyek maradtak ki teljes egészében. Sőt e tényezők a megszóvegezés mikéntjét is meghatározták.

Ugyanakkor jelentős naplóíró korszakok is voltak, amelyek során rendkívüli bőséggel születtek ilyen feljegyzések. A 17. századi erdélyi naplók vagy a reformkor naplói egy-egy ilyen időszak gazdag termései. Az arisztokrata naplók mellett a 19. században szerencsére igen nagy számban születtek naplók a polgárság körében is, ami e társadalmi réteg megerősödésének jele. Mindamellett természetesen más helyeken és időkben is íródtak ilyen források: öröndetes, hogy ezek közül mind több jelenik meg nyomtatásban, így legutóbb például Johann Wohlmuth (1670-es évek–1741) soproni polgármester 18. századi naplója.¹³

A naplóíró szándéka

A naplóírás mindig egyfajta egyéni igazságot és meggyőződést közvetít, még akkor is, ha a naplóíró szándéka éppenséggel a racionális érvekkel alátámasztott önigazolás és az utókor tudatos befolyásolása. A sok magyarázaton át az olvasóhoz

5–6. (2001) 192.

¹³ H. Németh István–D. Szakács Anita: Johann Wohlmuth soproni polgármester naplója/Das Tagebuch von Johann Wohlmuth Ödenburger Bürgermeister. Sopron/Ödenburg, 2014.

nemcsak a szerző által sugallni akart gondolat, hanem sokkal több is eljut.

A naplóírás nem rendelkezik olyan jól körvonalazható, társadalmilag is ismert és elismert ismérvekkel, mint az önéletírás. Szerzőjének (már ha nem eleve a nyilvánosságának szánja munkáját) nagyobb a szabadsága, emiatt aztán igen különböző írások jönnek létre. Az önéletírás ugyanakkor visszatekintő és összegző, és bár az egyén élettörténete, személyisége, illetve annak fejlődése, értékítélete áll az elbeszélés középpontjában, szükségképpen kiterjed többféle témára is, mégpedig a világ olyan „szeleteire” amelyekkel az egyén kapcsolatba került. Emellett mindig van célközönsége. Ezzel szemben a napló egy-egy kis időegység eseményeit rögzíti folyamatosan, és szerzője, narrátora és szereplője ugyanaz a személy: „mikor leírjuk életünket, mi magunk játszunk mindkét, az egyébként két emberre szabott szerepet”.¹⁴ Alapvetően a szerzővel történtek adják az elbeszélés nyersanyagát, ám hogy ebből miként szelektál, más kérdés.

A naplónak is lehetnek persze különböző típusai aszerint, hogy írója milyen körnek szánja.¹⁵ A saját magunknak írt belső napló az átélt események értelmezésében segíthet. Ezeket sokszor meg is semmisítette alkotója, vagy rábízta bizalmasára, meghagyva, hogy halála után semmisítsék meg. Utóbbi esetben azonban néha talán burkoltan megjelenik a „nyomot hagyni” szándéka, és az életében ki nem beszélhető tények közzétételének igénye is. A bizalmas, titkos szövegek irányából elmozdulva tehát rábukkanunk a közlés, a bizonyos szintű megosztás, a korlátozott, majd szélesebb körű olvasóközönség számára történő hozzáférést biztosító naplóírói szándék első nyomaira. De ez természetesen nem mindig van így. Hiszen nyilván nem a közönségnek szolt Lowetinszky János József (1866–1935) vasúti tiszt jószerivel egész életén átívelő naplófolyama (amelyet Balogh János Mátyás levéltáros tárt és tár fel).¹⁶ Miért is gondoljuk ezt? Lowetinszky onnantól kezdve, hogy 14 éves korában egy prostituált ölében először lelt gyönyörre, élénk és változatos szexuális életet élt. Ennek megfelelően naplójában rendre feljegyezte a szexuális aktusokra vonatkozó észrevételeit, amelyeket táblázatban összegzett. Nehéz elképzelni, hogy ezeket az egyébként igen precíz adatsorokat a nagyközönséggel akarta volna tudatni. Amint-hogy nem „kandi szemek számára”¹⁷ írt például Slachta Etelka (1821–1876)¹⁸ vagy Csáth Géza (1887–1919) sem.¹⁹

¹⁴ *Philippe Lejeune*: Emlékezet, dialógus, írás. Egy élettörténet története. In: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból.* (Szerk. Z. Varga Zoltán.) Bp., 2003. 136.

¹⁵ A naplók típusaira nézve alapvető munka: *Philippe Lejeune*: Hogyan végződnék a naplók? In: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból.* (Szerk. Z. Varga Zoltán.) Bp., 2003. 210–225.

¹⁶ Főváros Szabó Ervin Könyvtár B 0910/209. Lowetinszky János József naplója.

¹⁷ Zadjeli Slachta Etelka naplója, 1838–1842. (S. a. r. és jegyz. Csatkai Andre.) *Soproni Szemle*, 1943. 4. sz. 9.

¹⁸ A két háború közötti Csatkai-féle kiadást követően: „... kacérokodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrilány naplója, 1838–1843. (A naplót közreadja, a bevezetőt és a lábjegyzeteket írta és a mutatókat készítette Katona Csaba.) I–IV. kötet. I. Győr, 2004; II. Győr, 2005; III. Győr, 2006; IV. Győr, 2007. Az első kötet második, javított kiadása: Győr, 2014.

¹⁹ *Csáth Géza*: Napló, 1912–1913. Szekszárd, 1989; *Csáth Géza*: Napló, 1897–1911. I. Szabadka, 2005; II. Szabadka, 2006; III. Szabadka, 2007; IV.

Külön típus a terápiás napló, amely kimondottan egy lelki baj orvoslását volt hivatva segíteni, és az átélt eseményeket, illetve a múlt emlékeit is sajátos szemszögből rögzíti, nem ritkán elemzi. E típusban különösen sok az önreflexív elem, magának a betegségnek, illetve a problémának, a személyiségnek a taglalása. Talán a legismertebb ilyen jellegű írás, ha nem is klasszikus napló, József Attila személyéhez köthető.²⁰

Különös tekintettel arra, hogy most van a „nagy háború” (az I. világháború) kitörésének századik évfordulója, meg kell említeni a hadinaplókat, frontnaplókat is.

Összességében a napló az életben különböző okok miatt fel nem tárható tények rögzítésére is szolgálhat, sőt vannak kimondottan „titoknaplók”, amelyek az eseményeknek a külső szemlélők számára ismeretlen részleteit vagy éppen fonákját foglalják magukban. E tények a legkülönfélébbek lehetnek, magántermészetűtől kezdve a politikai eseményekre vonatkozó, közzé nem tehető vagy éppen ilyen tényeket elemző írásművekig.

Az egyes naplókban leírtak akár ütköztethetőek is, illetve az, aki utólag forgatja őket, tudhat olyan információkat, amelyeket a naplóírók nem. Mondhatni: a kulisszák mögé láthat utólag. Egyszerű példával élve: Slachta Etelka rendkívüli módon becsülte Széchenyi Istvánt. Ezért – érthető módon – büszkeséggel töltötte el, hogy vőlegényét, később férjét, Szekrényessy Józsefet (1811–1877) a gróf – tudomása szerint – nagyra tartotta. Aligha esett volna tehát jól neki, ha a kezébe kerülnek Széchenyi e sorai: „Véletlenül megtudtam, hogy Szekrényessy egy Pesti Kaszinó-könyvet küld a pozsonyi kaszinónak. »Kedveskedni akartam« – és a barom kárt okoz, de nem tudja, hogyan és mikor.”²¹ Hasonlóképp megrendüléssel elegy csalódást okozott volna, ha tudomást szerez róla, hogy bizalmas barátnéja, Steinbach Lóri édesapja, Steinbach Ferenc (1780–?), korábbi pesti városbíró (1819–1825) a bécsi udvar ügynökeként írta jelentéseit Széchenyiről. Mindezt úgy, hogy ez a „legnagyobb magyar” előtt nem volt titok: „Van persze olyan ember is (Steinbach Ferenc kir. jogügyigazgatósági ügyész) akit ide is, a Kaszinóba is feltehetőleg azért hívtak meg Széchenyi, hogy legalább intelligens ember írja róluk a jelentéseket.”²²

Kódolás

A naplóíró munkája során különböző kódokat alkalmaz, amelyek többféle célt szolgálhatnak. Az általa használt nyelv már eleve kódnak minősül a nyelv természetéből fakadóan, de ezen felül is, hiszen a szerzőt jellemezheti egy csak általa alkalmazott, speciális nyelvhasználat. Az, hogy ő hogy értelmez egy-egy kifejezést, árnyalatot, hogy ír le valamit, hogy minősít, hogy érvel, milyen retorikai eszközökkel él, már eleve egy kódrendszer alkalmazását jelenti. Ennél azonban tovább

Szabadka, 2007.

²⁰ *József Attila*: Szabad-ötletek jegyzéke. Bp., 2010.

²¹ *Széchenyi István*: Napló. (Szerk. és bev. Viszota Gyula.) H. n. [Bp.], 1982. 842.

²² *Vári András*: Angol játék a magyar gyepen. A Magyar Gazdasági Egyesület előtörténete. *Korall*, 6 (2005) 19–20. sz. 118.

is mehetünk, hiszen vannak speciális – tudatosan alkalmazott – kódok, amelyek célja többnyire az írásmű védelme, hogy senki, vagy csak a beavatottak érthessék. Az utókorra hagyott napló esetében a kód feltörése lehet egyfajta próbatétel is az olvasó számára. A szerző használhat titkosírást vagy éppen a helyszínek és szereplők nevét változtathatja meg, monogramot vagy fedőnevet alkalmazhat. Egy konkrét példa: Slachta Etelka több kötetben megjelent naplófolyamának közreadója a naplóíró egyik korai szerelmét, Gindly Rudolf (1805–?) tengelici földbirtokost csak több év után tudta azonosítani, mivel Etelka nem írta le a nevét, de az elszórt adatokból (pl.: G-y) végül sikerült egyértelműen „dekódolni”, kiról van szó.²³

Szerepe van ezen felül annak is, hogy valaki az anyanyelvén ír-e, vagy sem. Ha idegen nyelven, akkor mi a célja? Gyakorolni akarja az általa tanult nyelveket vagy nem szeretné, hogy környezete értse, amit ír? Ugyancsak utóbbi megfontolásból írhat valaki az anyanyelvén idegen nyelvű közegben, de azért is, hogy ne felejtse el hazája nyelvét.

A tematikus naplók

A mai blogok esetében is tapasztalhatjuk, hogy vannak tematikus írások, kulturális vagy valamilyen speciális tevékenységgel (pl. főzés, kertészkedés, irodalom) kapcsolatos modern naplók. Ez a múltban is jellemzett egyes írásműveket. Bizonyos esetekben tudatosan tematikus naplók jöttek létre, más esetben a szerző érdeklődése jelölte ki, hogy csak az általa preferált terület jelenjen meg a napló lapjain. Bizonyos mértékig ide sorolhatóak a terápiás és a hadinaplók is. Egészen speciális példát is lehet hozni: Balanyi Béla (1911–2002), egykori kecskeméti levéltár-igazgató úgynevezett Napos Oldalát. Az 1950-ben létrehozott Bács-Kiskun Megyei Levéltárban ugyanis Leidecker Jenő igazgató *Historia Domus*t kezdett vezetni. Ehhez társult aztán későbbi hivatali utódja, Balanyi Béla munkája, aki 1951-ben írni és rajzolni kezdett, létrehozva ezzel a szerzője által „tréfás, rajzos napló”-nak nevezett Napos Oldalt. Ez több mint nyolcszáz oldalra rúg és ebben Balanyi saját kezű rajzaival ábrázolta a levéltár dolgozóinak életét, munkáját egészen 1973-ig.²⁴

A teljesség igényével írt napló

A szándék azonban arra is irányulhatott, hogy a naplóíró lelki életét, életmódját, életének apró mozzanatait, az őt ért hatásokat és a hozzá jutó értesüléseket – legyen az politikai, kulturális vagy éppen magánjellegű –, tőle telhetőleg maradéktalanul rögzítse. A politikára reflektálás sok esetben komolyabb elemzéseket és hosszabb leírásokat is létrehozott, ha a szerző pl. szemtanúja vagy részese volt egy-egy szituációnak.

²³ „kacérkodni fogok veled.” Slachta Etelka soproni úrleány naplója. 1840. március–december. A naplót közreadja: Katona Csaba. Győr, 2005. 39.

²⁴ 100 éve született Balanyi Béla. Óa.: Gyenesei József–Tánczos-Szabó Ágota. Kecskemét, 2011.

A mikroközeg megörökítése, (újra)teremteni egy világot

Vannak szerzők, akik saját közeget, kis zárt világuk leírását tekintették céljuknak. Pontosan rögzítenek egy-egy eseményt, bált például, és a helyszínt, illetve a társaság tagjait is kimerítően elemzik. Életmódjuk részletes ismertetése azonban a kutató számára sajátos időutazást tesz lehetővé, ám ami bizonyos szempontból akár kisszerűnek is tűnhet, az más vizsgálódások számára értékes elemzendő adatsort jelent. Ennek jelentőségét – más témát közelítve – Cserna-Szabó András villantotta fel Bächer Iván (1957–2013) búcsúztatójában: „A piszlicsáré dolgok, a kavicsok íróként is nagyon érdekelték, a pici kis pimf dolgok, amit más észre sem vett, a zónázó vonatok, a kisfröccs, a szódapatron, a sertésköröm, ilyesmik, amiket, ha sokáig figyel az ember, hirtelen felsejlik előtte a nagy egész...”²⁵

Vannak, akik saját jelenüket akarták átmenteni a jövőbe és nyomot akartak hagyni maguk után, így naplójukban teremtettek egy saját világot. Itt ne valamiféle olyan negatív öngazolásra gondoljunk, mint a maga hírért jobb híján az epheszoszi Artemisz-templom felgyújtásával megőrizni akaró Hérosztratoszé volt az antik legenda szerint: ez a világ a naplóíró szemüvegén keresztül tükrözi az eseményeket, nem ritkán kiegészítve a szerző legkülönfélébb tárgyú elemzéseivel, értékítéleteivel.

Útinaplók

A nagy távolságokat megtevő utazók, mindig is készítettek feljegyzéseket, hiszen lényeges volt, hogy a látottakat hazatérve részletesen el tudják mesélni. Gazdasági, politikai, tudományos jelenségek leírása egyaránt fontos volt ezekben a szövegekben. Az utazás divatjának beköszöntével még több útinapló készült. Ezekben is többes szándék húzódnak; egyrészt maga az élményrögzítés és értelmezés, feldolgozás, másrészt a kevésbé ismert tájakon járók esetében a látottak precíz megörökítése, hogy szélesebb körben ismertté tehessék majd a tapasztaltakat. E naplók megfogalmazásán már az is látszódik, hogy egyeseket eleve publikálásra szántak. Vannak köztük szélsőséges, az eseményeket öngazolóan csoportosító, apologetikusan magyarázó, értelmező írások, amelyek az utókor megértésére apellálnak (például Robert Falcon Scott kapitány naplója végzetes Déli-sarki útjáról²⁶).

A közönségnek írt napló: a közzététel indítékai

A naplók egy körét legerőteljesebben az jellemzi, hogy szerzőjük az utókorra írta. A legkülönfélébb típusú naplók tarthatnak ide, ám legjellemzőbb tulajdonságuk az az írói szándék, hogy a naplóíróval történt eseményeket az utókor

²⁵ Cserna-Szabó András: Ivánka elaludt. *Litera*. Az Irodalmi Portál. <http://www.litera.hu/hirek/ivanka-elaludt>. [a hozzáférés ideje: 2014 július].

²⁶ Scott, Robert Falcon: Scott utolsó útja. (Szerk. Cholnoky Jenő.) Bp., 1923.

olvashassa egykor. Vagy hiteles képet akart a szerző saját jelenéről és krónikás szándékkal írt, vagy önmagát akarta átmenteni a jövőbe, vagy olyasminek volt tanúja, amelyet életében nem mondhatott el, de a törekvés azonos: az utána következő nemzedék ismerje meg ezeket a történeteket.

Van persze „hanyag” szerző is, aki nem is titkolózik, nem is akar közölni különösebben semmit, egyszerűen csak ír, mert élvezi az írást, naplója pedig vagy fennmarad vagy sem. Talán ezek a legigazabb naplók? Abban az értelemben bizonyára, hogy őszintébbek lehetnek, de mégsem lebecsülendők a tényeket rögzítő „önkéntes krónikások”, akik – bár önmagukat magyarázzák –, de sok eseményt rögzítenek. A szándékos megtévesztés – mindenféle magyarázkodás ellenére – kevésbé valószínű. Az elhallgatás, kihagyás vagy igen röviden említés jóval gyakoribb. Az apologetikus történetmesélés alapja ugyanis nem a tudatos megtévesztés, hanem saját tetteink igazolása, hogy amiről a cselekvő úgy hiszi, helyesen tette, azt értsék és helyeseljék az őt olvasó utókor tagjai is.

A közzététel szándéka már a naplóíró életében megnyilvánulhat, hiszen az olvasásra másoknak átadott napló vagy a letisztázott naplóbejegyzések erről tanúskodnak.

A naplóíró szelekciója, adattartalmak, hibák és tévedések

Hogy ki mit tart érdemesnek leírni, számtalan dologtól függ. A tudatos szelekció komoly meghatározó tényező lehet, például a naplóíró a közéleti eseményeket rögzíti. Emellett egy általános jellegű napló adattartalmait is meghatározhatja az egyéni érdeklődés, a tájékozottság, a jól értesültség, továbbá a kapcsolati háló is. Ha elég sokakat ismerünk, információink megsokszorozódhatnak, ugyanakkor nem biztos, hogy ez teszi biztosabbá ítéletünket, csak több ismeret birtokában alkothatunk véleményt. Ugyanezek a tényezők befolyásolják a hibákat, tévedéseket is. Jóhiszemű szerző esetén is adódhatnak hibák természetesen.

A megörökíteni szánt részletek kiválasztása és persze a szerző társadalmi hovatartozása meghatározzák a naplóban előforduló adattípusokat is, amelyeket a naplóíró az utókorra hagy. Például katonai események leírása esetén, katonai alakulatok adatai, csapatmozgások, a tábori élet jellemzői is bekerülnek a leírásba. Női naplók esetén gyakori a háztartás eseményeinek rögzítése, beszerzések, vásárlások, egyes termékek jellemzése, a családi élet ünnepi és hétköznapi rituáléi. Ha arisztokrata hölgy a naplóíró, nagyobb a lépték: még ha a magánélet tényeit rögzíti is, óhatatlan, hogy a politikai/társadalmi (köz)életből ismert személyek neve fel ne bukkanjon. Sőt országosan ismert személyek is írhattak egészen intim dolgokról: Wesselényi Miklós báró (1796–1850) Kolozsváron őrzött, máig kiadatlan naplója²⁷ vagy Kállay Béné (1839–1903)²⁸ kiválóan példázza ezt.

²⁷ Kolozs Megyei Állami Levéltár (Kolozsvár), Wesselényi család zsidói levéltára, Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára, XVII. csomó, 51. Naplók és naplózvatok (1821–43).

²⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) P 344 c/d 31–34. k.; *Kövér György*: A magánélet titkai és a napló. Nők, szere-

A naplók beszédmódja

Az elbeszélő személyiségtípusától, jellemétől, lelki alkatától, érdeklődési körétől, egyszóval számtalan tényezőtől függ, hogy a napló szövege hogy rögzíti az eseményeket. A kevés idővel rendelkező esetleg csak fél-fél mondatban írja le a történeteket, s a számára fontosabb mozzanatokat részletezi. Vannak, akik szépírói vénával rendelkeznek, és szinte saját soraikban gyönyörködve cirkalmaznak mondanivalójukat. Mások saját maguknak és jövőendő olvasóiknak akarják alaposan elmagyarázni egy-egy cselekedetüket, döntésüket. Az esemény jellegétől is függ, hogy egyszerű vagy szövevényes-e a rögzítés módja. A naplóíró életmódja sem lebecsülendő, hiszen bizonyos életszakaszokban, vagy az év, a hét bizonyos szakában kevésbé értek rá az emberek. Hogy mennyire tudta biztonságban írását, illetve mennyire nyíltan folytathatta naplóíró tevékenységét a szerző, ugyancsak jelentősen befolyásolhatja az eredményt. A naplóíró ugyanis alapvetően reflektál saját magára, közvetlen közegére, a tágabb közösségre, a világ jelenségeire, tehát nemcsak leír, hanem véleményt, sőt kritikát is megfogalmaz ezekkel kapcsolatban. Kritikája során érvel, elemez, vagy éppen mások megnyilatkozásait használja fel, mondanivalóját alátámasztandó.

Az életút és annak részecskéi: az életút reprezentációja a naplóban

Attól függően, hogy milyen hosszan vezeti naplóját a szerző, egész életútja vagy életútjának egyes szakaszai jelennek meg a napló lapjain. Az egy-egy bejegyzésben rögzítettek ennek az életútnak vagy egy szakaszának a részecskéi. A szerző szándékától függ az is, hogy erősen reprezentálja-e saját életútját a naplójában, vagy inkább a szemtanú szerepét öltve magára, a körülötte történt események krónikása lesz. Bár utóbbi esetben is képet kapunk az egyénről, de tény, hogy vannak elsődlegesen az egót elemző, s vannak döntően a külvilágot bemutató naplóírók. Itt illik utalni Pierre Bourdieu nevezetes tézisére, amelyet az életrajzokkal (s így az önéletrajzokkal, de valójában bármilyen ön-ábrázolással kapcsolatosan) fogalmazott meg, tudniillik, hogy ilyenkor abból indulunk ki, hogy „az élet maga egy történet, és hogy az élet egyben az individuális létezéssel kapcsolatos események együttese, amely egyszersmind történetként és a történet elbeszéléseként fogható fel”.²⁹ Vagyis: „élet és történet egybecsúsztatásának problémáira a narratív identitás koncepciói próbálnak választ adni. [...] Ahogy Ricouer különbséget tesz »idem« (ugyanazonosság) és »ipse« (önmagaság) között,³⁰ úgy válik láthatóvá a személyes és narratív identitás megkülönböztetése és összekapcsolódása.”³¹

lem, házasság Kállay Béni életében. *Aetas*, 23 (2008) 3. sz. 82–100.

²⁹ Bourdieu, Pierre: Az életrajzi illúzió. In: Bourdieu, Pierre: A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. Bp., 2002. 68.

³⁰ Ricouer, Paul: A narratív azonosság. In: Narratívák, 5. Narratív pszichológia. (Szerk. László János–Thomka Beáta.) Bp., 2001. 15.

³¹ *Kövér Gy.* Én-azonosság az ego-dokumentumokban i. m. 221.

Irodalmi naplók, fiktív naplók, avagy mégis kinek az élete?

Az, hogy a dokumentáló szándékkal, „a valóságot” rögzíteni óhajtó napló is gyakorta tartalmaz (sokszor fel nem ismerhető) fiktív elemeket, nehezen vitatható, többek között a műfaj szubjektív voltából fakadóan. Természetes hát, hogy az irodalom is gyakran él a napló formával, amely – akár csak a levélregény – a jellemábrázolás és a történetmesélés látszólag hitelesebbnek tűnő módját teszi lehetővé a szerző számára. A történetkutatás szempontjából nem az irodalmi naplók az érdekesek, kivéve persze, ha az illető szerző munkásságát kutatja valaki. Vannak azonban átmenetek az irodalmi és a tényleges naplók között, amikor egy-egy szerző saját maga helyett valaki más történetébe bújtatja a vele történeteket. A történetkutatás azonban elsősorban az írás nem hivatásos gyakorlása folytán létrejött szövegeket tanulmányozza.

Vannak egyéb sajátos átmenetek is, amikor létező személyek, valódi naplói alkotják az irodalmi mű nyersanyagát. Szabó Magda Régimódi története nem tudott volna ilyen sikeres képet rajzolni egy letűnt korról, annak minden apró részletével, ha nem áll a szerző rendelkezésére számos személyes dokumentum, köztük több napló is. Ide kívánczok, hogy Szabó Magda lejegyezte: számos munkájához Balogh Istvántól (1912–2007), a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár igazgatójától – Debrecen és a Hajdúság jeles kutatójától – kapta meg azt a történeti háttéranyagot, amelyet munkáiban felhasznált. Nem kivétel ez alól a Régimódi történet sem: „segítséged nélkül nincs Csokonai darab, amely végén pecsenyévé tapsolták kezeiket a pestiek, nincs a Disznótor Szappanos utcai hátere, amelyet te festettél meg, hogy én is megfesthessem, sőt nincs a Régimódi történet sem, pedig az igazán az én legmagánabb magánügyem, éppen csak az adatok hiányoztak itt-ott”.³² A Régimódi történetben ily módon megjelenített alakok és valós nyomaik adják meg a történet varázsát, időutazás jellegét, amely ezáltal lesz több mint irodalom. A puszta fikció, megfosztva a létezett alakok adta hitelesség előnyétől, nem érte volna el ezt a hatást, és hasonlóképpen nem lett volna a szerző a mikrovilág krónikása, ha csak a levéltárban fellelhető egykori hivatali iratokat hívja segítségül. Olyan irodalmi köntösbe bújtatott korrajzot sikerült alkotnia, amely határos a mikrotörténet-írás egyes eredményeivel.

Szókinccs és stílus: spontán, vagy kimunkált

A szerző szókinccse, stílusa iskolázottságától, társadalmi helyzetétől, lelki alkatától, akár pillanatnyi helyzetétől is függ. Megadja-e magát a divatkifejezéseknek vagy ragaszkodik korábbi jól bevált szókinccséhez. Ismeri-e a korban új jelenségek, eszközök, technikai újítások nevét? Mennyi háttérismerete van, merre utazott, miben tájékozott?

³² Szabó Magda: Pistám, lelkem! In: Thesaurus Solemnis. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt. Debrecen-Nyíregyháza, 2002. 9.

Joggal merül fel a kérdés, hogy kinek higgyünk inkább, a spontán szerzőnek vagy a kimunkált íróknak. A jó tollú, jól író naplóírók akár spontán is élvezetes szövegeket alkothatnak, de a látszólag gondatlan szövegek is csak részben lehetnek spontán feljegyzések.

A napló járulékos részei

A naplók egy sor egyéb dokumentumot foglalhatnak magukban, akár eredetiben beragasztva, akár bemásolva. Hogy mit illeszt be a szerző, az is jelzésértékű lehet: a soproni levéltárban őrzött Répceszemerei Takáts Dénes naplója például képslapoktól a pirosra festett báli tolldíszig számos mellékletet őriz.³³ (E naplóról majd a Turul 2014/4. számában lesz szó részletesen.) Egy-egy esemény vagy lelkiállapot elemzése során levelek; irodalomról szóló és önelemző szövegrészeknél az önkifejezést nyomatékosítandó irodalmi idézetek sora kerülhet a naplóba; politikai események vagy programok dokumentálásánál újságcikkek, fényképek, műsorok társulnak a napló szövegéhez. Ezek viszonya és aránya változó lehet a törzsszöveghez viszonyítva; a túl sok járulékos rész nem pótolja a napló egységét adó történetmesélést, ilyen esetekben a szerző szinte kivonul a szövegből, személyiségét háttérbe vonja, s inkább leíró szerepe erősödik.

Az öndokumentálás hiánya

Mi a helyzet azokkal, akik bár sokat tesznek, de nem írnak naplót? Számptalan ok tarthat vissza valakit a(z ön)dokumentálástól. Kezdjük azzal, amiről már történet említés: az illető nem, vagy csak rosszul tud írni. Esetleg nincs módjában, mert körülményei nem teszik lehetővé számára az ahhoz szükséges eszközök beszerzését. De az okok egyike lehet, hogy szoros napirenddel, nagyon tevékeny életet él, és határidőnaplója csak címszavakban rögzíti a kötelezettségeket, bővebb elemzésekre nincs lehetősége. (Bizonyos posztokon talán nem is ajánlatos.) De visszatarthatja saját benső énjének a bejegyzések során való akaratlan feltárása is, amelyet sokan még önmaguk előtt sem szívesen tesznek. Voltaképpen ugyanazon készlettel és okok hiánya, amelyek másokat az írásra sarkallnak. Számunkra itt és most, értelemszerűen, utóbbiak az érdekesek.

Rövid összegzés

Bevezetőnk nem készült, nem is készülhetett a teljességre törekvés szándékával. Arra azonban remélhetőleg alkalmas volt, hogy felvillantsa, mennyire sokrétű, összetett történeti forrás az elsőre talán egysíkúnak gondolt napló. A Turul jelen számában szerzőink több naplót mutatnak be, kifejezetten azzal a törekvéssel, hogy azok például is szolgáljanak afféle

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára XIII. 18. Takáts család (Répceszemere) iratai.

esettanulmányok gyanánt, nem titkolva azt sem, hogy láttassák, a családtörténetnek is fontos dokumentumai ezek a személyes jellegű írások. Utóbbi szerepkörében a napló nem feltétlenül csak mint családtörténeti adatok tárháza értékelhető, hanem azon értéke miatt, hogy segítségével megismerhető az a milió, amelyben a naplóiró mozog. Fejtegetései, leírásai

révén képet kapunk családjának, szűkebb-tágabb közegének értékrendjéről, viszonyairól, a legkülönbélebb tárgyakban alkotott véleményükről. Ehhez járulnak még a naplókban gyakran előforduló már többször említett melléletek, amelyek ugyancsak értékes járulékos információval egészíthetik ki a naplókban leírtakat.

KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA

Közélet és privát szféra eseményei Kazinczy András naplójában

Radvánszky Béla (1849–1906) politikus, művelődés- és irodalomtörténész 1875-ben a Századokban¹ tett közzé egy rövid ismertetést a Radvánszky család radványi levéltárának² felépítéséről és tartalmáról. Itt hívta fel az érdeklődők figyelmét a levéltárban található Kazinczy András-féle naplótöredékre, amely szerinte „nagyszabású és érdekes mű lett volna”, ám rövidsége miatt ez nem érvényesülhetett. Zemplén megye monográfiájának Irodalom és Tudomány című fejezetében dr. Horváth Ciril szintén említést tett a napló létezéséről.³

Mindezen jelzések ellenére sokáig kellett várni, hogy a napjainkban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Radvánszky család iratanyagában található napló⁴ nyomtatásban is megjelenjen. 1990-ben Herner János átírásban, pár soros bevezetés kíséretében közreadta.⁵

A rövid terjedelmű, méretét tekintve is aprócska kötet ugyanakkor számos érdekes kortörténeti információt tartalmaz, bejegyzéseinek áttekintése a 17. század végének magyarországi közállapotait érintő adalékokat szolgáltat.

A kötet alaki, formai jellemzőiről is érdemes néhány szót szólni. A napló középkori énekes kódex pergamenbe kötött papírlapjaiból áll, 172 oldal terjedelmű, de mindössze 33 oldalán található bejegyzés. 10 cm-es szélessége, 15,8 cm hosszúsága, 2 cm vastagsága lehetővé teszi, hogy könnyedén beleférjen egy átlagos felnőtt férfi tenyerébe. Ez a napló szerzője számára is fontos szempont lehetett, hiszen egy nagyméretű,

súlyos könyv nem lett volna alkalmas arra, hogy bármikor kéznél legyen, ha fel kívánt valamit jegyezni.

Az első oldalon szereplő bejegyzés foglalja magában azokat a fontos információkat, hogy a naplót ki, mikor és milyen célból készítette. Innen derül ki, hogy a szerző személyében Kazinczy Andrást tisztelhetjük, aki eredetileg úgy tervezte, hogy 1683. január első napjától kezdve örökíti meg az elkövetkező évek eseményeit, s évről évre, hónapról hónapra és napról napra sorjában feljegyzi a történeteket. Figyelemre méltó, hogy egyedül ezt az – egyébként meglehetősen hivatalosan megfogalmazott – bejegyzést írta csak latinul, a napló többi része már magyar nyelvű. A szerző műfajilag a „kis jedző könyveske” kategóriába sorolta be munkáját. Szerintünk, bár nem teljesen feleltethető meg a műfaj kritériumainak, mégis a napló meghatározás illik leginkább a kötetre. Egyértelműen megállapítható, hogy nem napi rendszerességgel írta feljegyzéseit, hanem utólag emlékezetből, gyakran egyszerre rögzítette több nap eseményeit. Ezt támasztják alá az alábbi tények: korábbi dátumhoz írt be későbbi időpontban megtörtént esetet, április és június hónapok leírásai között üres lapokat hagyott a májusban történtek megörökítésére.

Tömören, de jól érthetően fogalmaz, mondatszerkesztése archaikus, erősen érződik rajta a latin nyelvi hatás. Gyakorlatilag össze nem tartozó gondolati elemeket sűrít egyetlen körmondatba, egy-egy latin tagmondat közbeékelésével. Noha szépírói kvalitásában elmarad majdani híres dédunokájától, Kazinczy Ferenctől, stílusa ennek ellenére élvezetes, hangvétele személyes. Írásképe, az íráselemek használata – a betűk formája és kötése alapján – érzelmileg és fizikailag kiegyensúlyozott emberről tanúskodik.

Vállalkozásának megvalósításához a kötet második oldalán jól felépített imában Istenhez fohászkodik segítségért – ez a középkori és barokk eposzok szokásos invokációját idézi.

Az előzőekben ismertetett igényes felvezetés után az olvasó természetesen több kötetre rúgó naplófolyamot várna a szerzőtől, de e tekintetben súlyosan csalódnia kell. Az írói lendület valahol megtört, a nemes szándék elgyengült: a nagy lelkesedéssel előre jelzett munkának csakhamar vége szakadt. Mindössze öt hónap – január, február, március, április és június – 46 napjának általa fontosnak vélt történéseit jegyezte fel. A folytatás elmaradásának valódi okát ma már nehéz kideríteni; talán magánéletének alakulása és a 17.

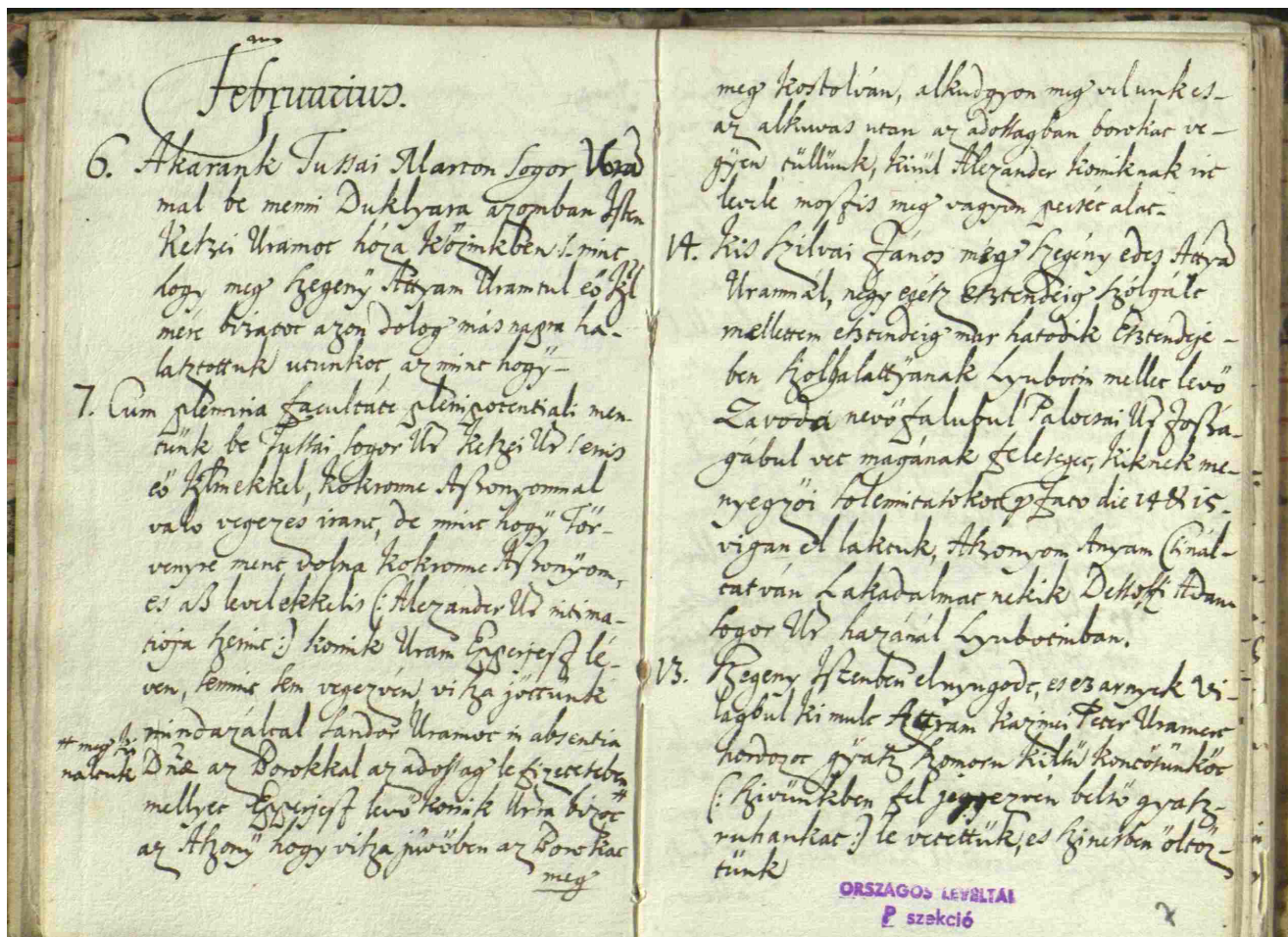
¹ Radvánszky Béla: A Radvánszky-levéltár legrégebbi okmányai. *Századok*, 9 (1875) 46–51.

² A család tulajdonában lévő levéltárat eredetileg Radványban őrizték, majd 1941-ben helyezték el az Országos Levéltárban. Bekerülésekor a P 188 törzsszámot kapta, később a P 566 törzsszám alá helyezték át, s ma is itt szerepel a nyilvántartásban. A közel 15 iratfolyóméter terjedelmű levéltár a család egykor Hont, Nógrád, Szepes, Zólyom vármegyében lévő birtokainak jogbiztosításával, igazgatásával, gazdálkodásával kapcsolatos dokumentumait, a rokon Eödönffy, Máriássy, Révay, Szentiványi stb. családok iratait, továbbá Radvánszky György (1645–1687) eperjesi vértanú, valamint fia, Radvánszky János (1666–1738) zólyomi alispán, Thököly, majd Rákóczi II. Ferenc tanácsosa közszereplésére vonatkozó iratait, levelezését tartalmazza.

³ Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye. (Szerk. Borovszky Samu.)

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 566 - IV. o. XVI. cs. No. 6.

⁵ Herner János: Kazinczy András naplója. *Lymbus. Művelődéstörténeti Tár II. Szeged*, 1990. 161–171.

1. kép – Részlet Kazinczy András naplójából (MNL OL P 566)

század végi magyarországi zűrzavaros állapotok együttesen járultak hozzá nagyszabású terve megvalósulásához.

A napló keletkezésének körülményei, a történeti háttér

A Wesselényi-összeesküvés felszámolása, az azt követő megtorlások, a közterhek növekedése, a rendeket ért sérelmek, a vallásszabadság megsértése az elégedetlenkedők egy újabb csoportját hozta létre. Üldözött voltak, menekülő életmódjuk, Habsburg-ellenes fellépésük miatt kortársaik a bujdosók, rebellesek (a későbbiekben a kuruc elnevezést használták) elnevezéssel illették őket. E csoport tagjai a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből verbuválódtak: tartoztak ide az egzisztenciális lét perifériájára szorult egytelkes nemesek, protestáns prédikátorok, katonák (hajdúk, végváriak) és városi polgárok éppúgy, mint protestáns főurak. Egy részük a török fennhatóság alatt lévő hódoltságban húzta meg magát, és onnan szervezte Habsburg-ellenes megmozdulásait, másik részük Erdélyben talált menedéket, és az Erdélyi Fejedelemséggel összefogva képzelte el a Habsburg-házzal való szakítást. A bujdosók révén az 1670–1680-as években az ország

megkötölvén, alkudjon meg velünk és az alkuvás után az adótagban borítást vegyen tőlünk, kiindulván Alexander kormánynak intésére meg fogis meg vagyon peres alatt.

14. Kis Zilvai János meg Regény edes Ányá Urammal, négy esztendőig szolgáló mellett em esztendőig már hatodik esztendőben halálának Lyubovi mellett lévő Lavodá nevű faluján Palocsi Ud Jozsa gabul ve magának felesége kikérte me nyegzői fölemelését azaz azaz die 14. 18. 15. vigan el lakunk, Akomvon Anyam (Inatcat van Lakudalmat nekik Dehőh it Dan fogor Ur házánál Lyubovimban.

13. Regény Istentől elnyugodt, es es arnyak világból ki ment Akoran kármu Peter Urammal hódosor gráf Komorn Kishá koncótunkor (Kivirintében fel jöggörvén belő gráf ruhantat) le vettünk, es kintben öltözünk

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
P. SZAKCIÓ

gyakorlatilag négy részre szakadt. A bujdosó mozgalom csak a fő célkitűzésben: a nemzeti önállóság megteremtésének kérdésében, a Habsburg fennhatóság alóli felszabadulást illetően volt egységes. Az ehhez vezető út, a megvalósítás módszerei, a megoldások tekintetében nem egyszer súlyos konfrontációra került sor a mozgalom tagjai között. Az egyik sarkalatos problémát a fővezér személyének kiválasztása jelentette. A posztura ugyanis olyan befolyásos férfiak aspiráltak, mint Wesselényi Pál,⁶ Teleki Mihály⁷ és Thököly Imre.⁸ Teleki ekkor már

⁶ Wesselényi Pál (1654–1694) erdélyi nagybirtokos család sarja, Közép-Szolnok vármegyei főispán. 1674-ben és 1679-ben választják meg a bujdosók fővezérékké.

⁷ Teleki Mihály (1634–1690) erdélyi fejedelmi testőrkapitány, Kővárvidék főkapitánya, erdélyi főkancellár, 1676–1679 között a bujdosók fővezéré, 1685-ben grófi rangot nyert.

⁸ Thököly Imre (1657–1705) kuruc hadvezér, felső-magyarországi fejedelem (fejedelem és a [Felső-] Magyarországi Részek Ura – „Princeps ac Partium Regni Hungariae Dominus”) 1682–1685 között. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhegyi Fiókleveletára (a továbbiakban: MNL BAZML SFL) IV. 2001/b. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898). Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta Politica 1214–1786 (1848). Iratok. Fasc. 232. No. 492. Thököly Imre fejede-

megett férfi, rangja, híre és tekintélye volt. Wesselényi és Thököly közel egykorúak, még egyik sem töltötte be a 30. életévét, s nevük egyformán rosszul csengett a bécsi udvarban. Annál inkább respektálták őket a bujdosók. A Felvidékről elűzött, családját és birtokait elvesztő oligarcha ivadék, Thököly a leginkább céltudatos közülük. Nem volt veszíteni valója, úgy gondolta, csak nyerhet az ügyön. Az 1678. évi hadjárat során több felvidéki vár, valamint az alsó-magyarországi bányavárosok váratlan bevételével hívta fel Európa figyelmét katonai tehetségére, amelyet a következő évben is bizonyított. Szikszónál 1679. november 3-án – rafinált cselofogás, a hajdúles bevetésével – győzelmet aratott a jelentős minőségi fölényben lévő (bár számbelileg kevesebb) Habsburg zsoldban álló csapat felett, s ezzel messze megelőzte ellenfeleit, így 1680. január 8-án egyhangúlag őt választották fővezéré. A Thököly nimbuszának növekedését egyébként féltékenyen szemlélő I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem is – ugyan nem szabad elhátározásából, hanem a török által kilátásba helyezett szankciók hatására – csatlakozott a támogatókhoz. Az 1682-es esztendő a sikerekről szóló Thököly számára: hosszas várakozás után végre házasságot kötött Zrínyi Ilonával, meghódította a felső-magyarországi vármegyéket és elfoglalta a bányavárosokat. Mindezek betetőzésekként 1682. szeptember 16-án a török szultán nevében Ibrahim pasa Magyarország királyává és Késmárk örökös grófjává nevezte ki. Így köszöntött be az 1683. év, amikor az udvarát Kassán berendező Thököly, aki magát mindig csak fejedelemnek nevezte, január 11-ére gyűlést („congregatio Cassoviensis”) hívott össze Kassára a kuruc hadak eltartására rendelt vármegyéknek és szabad királyi városoknak.⁹

Ez idő tájt határozta el éppen az ifjú Kazinczy András is, hogy a politikai nyilvánosság színpadára lép, s a pillanat jelentőségét átérezve döntötte el, hogy napló írásába kezd. A belső szükséglet és a külső impulzusok együttese hívta életre tehát e dokumentumot. A naplóírás a 17. században fénykorát élte, és egyáltalán nem számított úgymond „férfiatlan” tevékenységnek. Csak példaként említjük, hogy ebből az időszakból

lem pátense Zemplén vármegye számára hadai ellátása tárgyában. Munkács vára, 1682. december 18.

⁹ MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Iratok. Fasc. 232. No. 490. Thököly Imre fejedelem meghívja Zemplén vármegye követeit az 1683. január 11-ei kassai tanácskozásra. Munkács vára, 1682. december 12., Fasc. 232. No. 500. Propositiones. Per Cellsumum Principem Partium Regni Hungariae Dn. Dnum Emericum Thökölyi Statibus et ordinibus Regni qui in moderna eorum congregatione Cassoviensi constitutiessent repraesentatae. Kassa, 1683. január 13.; A Thököly által egybehívott „országos gyűlésekről” lásd: *Mezey Barna*: Különleges államalakulat a magyar alkotmánytörténetben: A Felvidéki Fejedelemség. Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie. Thököly Imre gróf és felkelése. (Összeáll. Peter Kónya.) Prešov, 2009. 49–64.

maradt fenn napló vagy útleírás Esterházy Páltól,¹⁰ Bezerédj Zsigmondtól,¹¹ Keczer Ambrustól,¹² sőt Thököly Imrétől is.¹³

A naplóíró és családja leszármazásának rövid története

A Kazinczy család valószínűleg a Borsod megyei Kazincról származott. A felmenők a Lorántffy,¹⁴ majd a Rákóczi család¹⁵ jobbágysai voltak. A család genealógiája bizonyítottan csak a 17. század elejétől követhető nyomon.¹⁶ Az ekkor élt első jelentősebb családtagnak, Kazinczy Péternek pártfogója, Beregszászi Pál¹⁷ protestáns lelkész segítségével lehetősége nyílt arra, hogy Sárospatakon tanuljon, s hogy Miskolcon házhoz és szőlőbirtokhoz jusson.¹⁸ 1630-ban nemeslevelet szerzett, amelynek kihirdetését Torna vármegyében akarta kieszközölni. Ennek viszont Rákóczi I. György Borsod vármegye közgyűlésén 1630. június 26-án ügyvédje által ellentmondott.¹⁹ Az ügynek azonban nem lett folytatása, mivel Rákóczi I. Györgynek pár hónappal később már olyan fontos események vonták el a figyelmét, mint az erdélyi fejedelmi trón megszerzése, amelyet azután 1630. december 24-én el is foglalhatott. Ezt követően Kazinczy Péter nemesítésének már senki nem állt az útjában.

Mint nemes ember Borsod vármegyében közhivatalt vállalt. Előbb esküdt volt, majd szolgabírói tisztséget töltött be. Valamikor 1648 végén halhatott meg, mert az 1649. január 5-én tartott tisztújítás alkalmával már elhunyt személyként említették a közgyűlési jegyzőkönyvben.²⁰

Több életrajzi adattal rendelkezünk fiával, Kazinczy II. Péterrel kapcsolatban. Az adatokban teljesen megbízhatunk,

¹⁰ Esterházy Pál (1635–1713) nádor főként önéletrajzi adatokat tartalmazó naplója a családi levéltárban, MNL OL P 125-IV. c. – No. 11885 jelzetten, németországi utazása alkalmával készített feljegyzései pedig a MNL OL P 125-IV. c. – No. 11903 jelzet alatt találhatók.

¹¹ Bezerédj Zsigmond (1638–?) 1665-ben Nádasdy Ferenc (1623–1671) országbíró kíséretében Olaszországban járt. A látogatásról készített útleírása az MNL OL P 57 (Bezerédy cs. kámi ága). Fasc. VI. No. 20. jelzet alatt található. Kiadva: Marczali Henrik: *Történelmi Tár*. Bp., 1883. 348–358.

¹² *Lipóczi Keczer Ambrus Naplója 1663–1669*. Közli: Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1894. (Magyar Történelmi Emlékek = Monumenta Hungariae historica. Második osztály. Írók. XXXIII. köt. Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból. 81–421. 1. bevezetéssel és jegyzetekkel.

¹³ Magyar történelmi emlékek. Második osztály. Írók. XV. Nagy Iván, Késmárki Thököly Imre naplója, 1693–1694. Pest, 1863; Magyar történelmi emlékek. Második osztály. Írók. XVIII. Torma Károly, Késmárki Thököly Imre naplója, 1676–1678. Pest, 1876; XXIV. Thaly Kálmán, Késmárki Thököly Imre naplói és egyéb emlékezetes írásai. II. Bp., 1873.

¹⁴ Borsod, Gömör, Zemplén megyében birtokos család. Legjelentősebb birtokuk Sárospatak vára és a hozzá tartozó uradalom Lorántffy Zsuzsannának Rákóczi I. Györggyel kötött házassága révén került a Rákóczi család tulajdonába.

¹⁵ Zemplén, illetőleg Abaúj megyében honos köznemes család. Vagyonnát és felemelkedését Rákóczi Zsigmond (1544–1608) erdélyi fejedelem alapozta meg.

¹⁶ *Kazinczy Béla*: A kazinczi és alsóredmeci Kazinczy családnak II-ik korszakáról. Debrecen, 1910. 10.

¹⁷ A Borsod vármegyei Miskolc szülötte. 1582-től Wittenbergben tanult. Hazatérése után Vámoson, Aszalón, Diósgyőrön lelképásztor

¹⁸ *Váczy János*: Kazinczy Ferenc és kora. I. köt. Bp., 1915. 7.

¹⁹ *Váczy J.*: i. m. 8.

²⁰ *Váczy J.*: i. m. 9.

2. kép – Kazinczy II. Péter címeres pecsétje (MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historiicum Tomus XXI. Fasc. Fasc. 195. No. 82. Kazinczy Péter Zemplén vármegyei jegyző levele Zemplén vármegye közönségének. Sárospatak, 1675. október 22.)

mivel jórésük az 1679. szeptember 29-én kelt végrendeletéből²¹ származik, de igen sok forrás található életútjáról Sátoraljaújhelyen, Zemplén Vármegye Levéltárában, vagy Eperjesen, Sáros Vármegye Levéltárában.²²

Sárospatakon született 1635 táján, anyja Szabó Borbála volt. A korán árvaságra jutott fiú Borsod vármegye ösztöndíjasaként szülővárosában, a Református Kollégiumban tanult. Tanulmányai végeztével Borsod vármegyében jegyzősködött Székely András mellett, majd Abaújban héczei Baksy István felügyelete alatt. 20 évesen állt a Rákóczi család szolgálatába.

1658-ban anyagi megfontolásból elvállalta Bereg vármegye jegyzői tisztét, s a következő évben már követként képviselte a vármegyét a pozsonyi országgyűlésen. 1664-ben lemondott a beregi jegyzőségről és elfogadta Zemplén

²¹ Kazinczy B.: i. m. 53–62.

²² Kazinczy Péter (valamint fia, András) életútjára vonatkozó levéltári fondok és állagok: MNL BAZML SFL IV. 2001. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898). a. Közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvek 1558–1786., b. Szirmay-Kazinczy-féle történelmi iratok – Acta Politica 1214–1786 (1848)., p. Vegyes közgyűlési iratok 1560–1849 (1898).; IV. 2005. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553–1850 (1852). a. Szirmay-féle pénztári és biztossági iratok – Acta perceptoria et comissariatica 1553–1777; IV. 2008. Zemplén Vármegye Törvényszékének iratai 1550–1850 (1851). d. Polgári perek 1550–1786.; Štatný Archiv v Prešove (Eperjesi Állami Levéltár) (továbbiakban: ŠAP) Šarišská župa (Sáros vármegye) 1561–1789. I. Úradné knihy. Zápisnice zo zasadaní župných kongregácií a župnej sedrie. (Protocollum Comitatus Sarosiensis. Megyei gyűlési és megyei törvényszéki jegyzőkönyvek); III. Administratívne písomnosti (1602–1789) B. Administratívne spisy – Acta politica – Politischen Akten (Közgyűlési iratok) (1603–1789). b. Spisy. A Zemplén és Sáros vármegyei forrásokra vonatkozó adatokért köszönet Oláh Tamás főlevéltárosnak, a MNL BAZML SFL osztályvezetőjének, a Kazinczy Ferenc Társaság alelnökének.

vármegye megbízását a jegyzői hivatal betöltésére.²³ Szimpatizált a Wesselényi-féle mozgalommal, 1669-től abba teljesen is bekapcsolódott, s az ura, Rákóczi I. Ferenc vezette fegyveres harcra buzdított. Ezen szerepvállalásáért fej- és jószágvesztésre ítélték, de érdekében az özvegy erdélyi fejedelemszöly, Báthory Zsófia közbenjárta.²⁴ Megmenekülésében Báthory Zsófia pénze mellett ugyanakkor sokat nyomott a latban katolikus hitre való áttérése is. Ezután még szorosabbá vált kötődése a Rákóczi-házhoz. Udvarbíróként irányította és felügyelte az uradalmi birtokokon folytatott gazdálkodást, jogi és peres ügyekben ellátta a család képviselőjét. Élvezte Szelepcsényi György esztergomi érsek bizalmát és megbecsülését is, akinek az ajánlása nyomán I. Lipót 1681-ben országbírói ítélőmesternek nevezte ki.²⁵ Hivatalba lépését azonban betegsége és hamarosan bekövetkező halála megakadályozta.²⁶ Anyagi viszonyai rendezettek voltak, háztulajdonos volt Bártfán, Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen. Nemcsak ez utóbbi két városban, hanem a tokaji, tarcali és tolcsvai szőlőhegyen is voltak szőlői és pincéi. Alsóredmecz,²⁷ Karos,²⁸ Kistárkány,²⁹ Komaróc³⁰ és Pányok³¹ településen nemesi udvarházzal és kisebb birtokrészekkel rendelkezett. Magánéletét kiegyensúlyozottság jellemezte. 23 esztendősen kötött házasságot Makay Tamás leányával, Katával. Házasságukból két leány és egy fiúgyermek született: Kazinczy Erzsébet, aki 1679-ben már Ijbutini Desseffy Ádám felesége volt, Kazinczy Pandus (Anna) és Kazinczy András, a szóban forgó napló szerzője.

Kazinczy András pontos születési dátumát szintén nem ismerjük. Valószínűsíthetően az 1660-as évek első felében született, így 1683-ban a húszas éveie elején járhatott. Naplójában meg is jegyezte, hogy úgy tartják őt mint ifjút, aki „most költ ki az iskolából”. A református vallásba született, de atyja „botlása” miatt katolizálni kényszerült fiatalember felsőbb

²³ Kazinczy Pétert az 1664. június 10-én, Zemplén mezővárosában megtartott tisztújító megyegyűlésen (sedes restauratoria) választották meg Zemplén vármegye jegyzőjévé. MNL BAZML SFL IV. 2001/a. Prot. 9. Protocollum Comitatus Zempleniensis 1664–1669. Az 1664. június 10-én Zemplén mezővárosában megtartott tisztújító megyegyűlés jegyzőkönyve. I. Kazinczy Ferenc később, sátoraljaújhelyi levéltári működésekor saját kezűleg írta rá a jegyzőkönyv címodalára, hogy „Protocollum Comitatus Zempleniensis ab Anno 1664. ad 1669 manu Notarii Petri Kazinczy. Protocoll. Nro. 9.”

²⁴ MNL OL A 57 (Libri Regii) 15. köt. 346–348. pag. A fej- és jószágvesztésre ítélt Kazinczy Péter kegyelmi ügye.

²⁵ Váczy J.: i. m. 25.

²⁶ 1682. február 13. körül hunyt el.

²⁷ Ma Alsóregmec néven BAZ megyei település, 1854-ig Abaúj (1785–1790, 1850–1854 között Abaúj-Torna), 1854–1861 között Zemplén, majd Abaúj, 1882-től Zemplén megyéhez tartozott. Kazinczy Péter a sármogyi (ma Szlovákia, Šamudovce) és krásznóci (1904-től Karaszna, ma Szlovákia, Krásnovce) birtokaiért és 1000 forint ráfizetés fejében kapta cserébe Rákóczy Lászlótól és feleségétől, nagymihályi Bánffy Erzsébettől 1663. május 19-én. A csereszerződésben foglaltakat I. Lipót 1669. január 27-ei oklevelében erősítette meg. MNL OL A 57 (Libri Regii) 14. köt. 281–285. Ettől kezdve a család a kazinczi mellett az alsóredmecz előnevet is használta.

²⁸ BAZ megyei település, 1950-ig Zemplén vármegyéhez tartozott.

²⁹ Egykori Zemplén vármegyei település. Ma Szlovákia, Malé Trakany.

³⁰ Ma Szlovákia, Komárovec.

³¹ BAZ megyei település, 1950-ig Abaúj (1785–1790, 1850–1860, valamint 1881–1945 között Abaúj-Torna) vármegyéhez tartozott.

iskoláit a jezsuiták felügyelete alatt Kassán, Podolinban és Nagyszombatban³² végezte.

Magánélete és családi viszonyai naplója alapján

1683-ban még nem alapított családot, közös háztartásban élt anyjával. Sokszor hivatalos ügyekben is együtt jártak el („együtt Aszonyom Anyammal be menvén az szepesi kapitalomban p(ro)curatoriát extrahaltunk”³³). Atyja ekkor már nem élt. A február 13-ai bejegyzésében az alábbi módon tudatta a gyászév leteltét: „Attyam Kazinci Péter Uramert hordozott gyasz szomoru külsü kontöszünköt (szívünkben fel jegyezvén belső gyaszruhankat) levettük, és színesben öltöztünk.” Két leánytestvére viszont már férjhez volt. Nővére, Erzsébet Dessewffy Ádámmal élt házasságban, s lubotényi³⁴ kúriájukban Kazinczy gyakori vendég volt. Húga, Anna Tussay Mártonnal³⁵ kelt egybe, tussai udvarházuk mindig nyitva állt bátyja előtt. Leánytestvéreit ugyan egyszer sem említette naplójában, két sógorát viszont annál többször. A világ dolgaiban még kissé járatlan, tapasztalatlan ifjúnak atya helyett két sógora volt a támasza, fontosabb döntései előtt mindig kikérte a véleményüket. Dessewffy és Tussay segítette is őt tanáccsal, pénzzel egyaránt. Anyjával ősztől tavaszig általában Bártfán tartózkodott, a tavasz beköszöntével azonban, amint jobbra fordult az idő, Sárospatakra költözködött át. Ezt egyrészt azzal indokolta, hogy a városban költséges a megélhetés, másrészt a szőlő műveléséhez is hozzá kellett kezdeni. Az atyai örökségből ugyanis neki jutott tarcali, tokaji és tolcsvai birtokokon tovább folytatta a szőlőgazdálkodást, s bevételei is elsősorban a bor eladásából származtak. Borai a hazaiak mellett a lengyel vásárlókhoz is eljutottak. A naplóban részletesen taglalja, mennyi vesződséggel járt készletükből harminc hordó bor eladása a „Scsubelszki” nevezetű lengyelnek. Március 7-én a traktával és kóstolással egybekötött alkudozás után hordónként 19 tallér vételárban állapodtak meg a vevővel, aki 5 hordóért fizetett, és egyet, mintegy korabeli PR-fogásként, ajándékba kapott. A maradék 24 hordó kifizetésére és elszállítására Gyümölcsoltó Boldogasszony napját, azaz március 25-ét kötötték ki a szerződésben. A vevő azonban nem tartotta be az abban rögzített határidőt, mert Kazinczy a lejárat napján azt jegyezte fel, hogy Jancsi nevű lovaszát elküldte Lengyelországba a pénzért. A küldönc útja viszont a mostoha időjárási viszonyok miatt kudarcba fulladt, s „a rettenetes nagy vizeknek árja mia, s az hegyen valo hoval tellyes gödrög mia be nem mehet”.

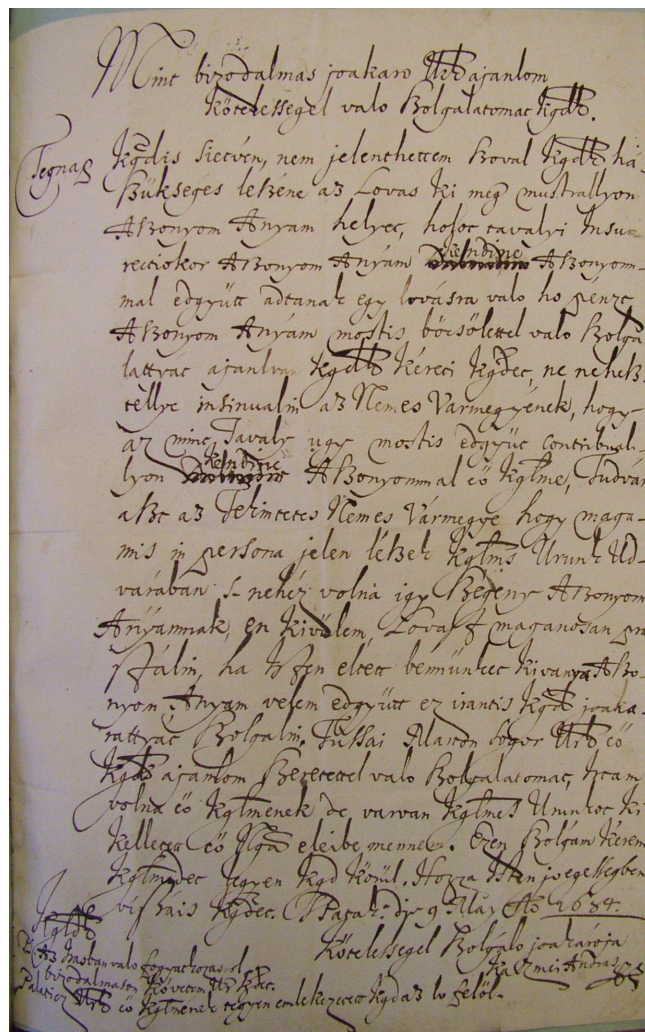
Fizetőképes kereslet hiányában gyakran volt pénzsűkében, hitelre vásárolt, nem egyszer adósságai fejében is borral fizetett. Jövedelméről nincs ugyan pontos képünk, csak az bizonyos, hogy fényűző életmódot nem engedhetett meg

³² Váczy J.: i. m. 33.

³³ A Szepesi Káptalan előtt ügyvédet állítottak.

³⁴ Lubotin, ma Szlovákiában, az ólublói járásban található.

³⁵ Életrajzi adatai: *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. (Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta Mészáros Kálmán.) Bp., 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 8.) 441.

3. kép – Kazinczy András levele Keszei Mihály Zemplén vármegyei jegyzőhöz. Sárospatak, 1684. május 9. (MNL BAZML SFL IV. 2001/b. Historicum Tomus XXI. Fasc. 195. No. 84.)

magának, s a zempléni kismemesekhez hasonló színvonalon élte mindennapjait. Megjelenésére ugyanakkor nagyon ügyelt, díszesen és választékosan öltözködött. Ez irányú vásárlásairól naplójában szintén kimerítő tájékoztatást ad. Listáján olyan tételek szerepelnek, mint: mentének való rózsaszín és királyszín³⁶ posztó, ingre való csipke, aranyfonal, mentére való szárgomb, dolmányra való makkos gomb arany fonalból, süvegre vitézkötéses zsinór, ezüsforgó aranyozással, „majczos” csat, csizma. A vásárolt holmik – talán nem túlzás kijelenteni – kifinomult ízlésről vallanak. Jóllehet csatában még nem vett részt, lőfegyverrel már valószínűleg tudott bánni – mindenestre ezt sejteti, hogy a vásárolt tételek között szerepel karabély és puska. Jó gazdája lovának, patkoltatásáról, szénával

³⁶ Kétféle értelmezése lehet: vörösben skarlát és sárgában arany színű.

való ellátásáról, nyergének megigazításáról, „szomak”³⁷ csinaltatásáról nem mulasztott el gondoskodni.

Közéleti szereplése

Fent már utaltunk rá, hogy az 1683. január 11-ére meghirdetett kassai gyűléssel összefüggésben határozta el a napló írását. Kazinczy életében első ízben adódott lehetőség arra, hogy közelebről is betekinthessen a közügyek intézésébe. Hogy ezen a téren tapasztalatot szerezzen, január 16-án csatlakozott a gyűlésen a Zemplén vármegyét képviselő követekhez.³⁸ A politikai tanácskozásokat, s a zajos viták alkalmával elhangzottakat nem részletezte, tekintve, hogy azok megismerhetők a hivatalos jegyzőkönyvekből. Inkább az abban nem rögzített események megörökítésére koncentrált. Képzeteletét különösen megragadhatták a január 17-én történtek, amikor Thököly fejedelem és a gyűlésen megjelent főrangú személyek, a vármegyék és városok követei két darabontoktól kísérve nagy pompával bevonultak a kassai evangélikus templomba, ahol latin nyelvű istentiszteleten vettek részt. Ezt követte a fejedelem által adott ebédrel és táncmulatsággal egybekötött fogadás, amelyre már csak az igazán prominens és bennfentes személyek kaptak meghívást. Kazinczy persze nem tartozott közéjük, jól értesülteként azonban név szerint felsorolta a legfontosabb résztvevőket: gróf Homonnai Drugeth Zsigmondot,³⁹ Barkóczy Ferencet,⁴⁰ Sebestyén Andrást,⁴¹ gróf Erdődy Györgyné⁴² és Nádasdyt.⁴³ Thököly pozíciójának erősödése és fejedelmi hatalmának szentesítése vonatkozásában roppant fontossággal bírt az eddig királyhű Homonnai és Barkóczy meghódolása, személyes megjelenése. Kazinczy ugyancsak érezhette ennek jelentőségét, mert január 11-én feljegyezte, hogy „16. Erkezet bé Homonnai Úr Cassára”, majd a

³⁷ Bőrből készült ivóedény, kulacs. Magának 1 römpöly (0,175 liter), lova számára 10 iccés (1 icce = 0,84 liter) űrtartalmút készíttetett.

³⁸ Klobusiczky Ferenc alispán, Turóczy Ferenc jegyző, Barankó Sándor és Keszei/Keszey Mihály helyettes jegyzők.

³⁹ Homonnai Drugeth Zsigmond 1675–1684 között Zemplén vármegye főispánja. Kényszerűségből pártolt Thökölyhöz, Bécs sikertelen ostroma után, 1683 őszén visszatért I. Lipót hűségére és báró Barkóczy Ferencsel lázadást robbant ki Thököly ellen, amely Zemplén és Ung vármegyékre terjed ki és 1684. június végéig tart, ő azonban még e közben, 1684. április 19-én meghalt. *Benda Borbála–Horn Ildikó–Koltai András–Péter Katalin–Várkonyi Gábor: A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században.* <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/> [A letöltés dátuma: 2014. július 10.]; *Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye (Szerk. Borovszky Samu.)* 403.; *Oláh Tamás: Csicseri Orosz Pál útja a kuruc generális-főstrázsamesterségig. Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára.* (Szerk. Papp Imre, Angi János, Pallai László.) Debrecen, 2010. 229–250.

⁴⁰ Báró Barkóczy Ferenc (1627 körül–1709) kir. tanácsos, kamarás, felső-magyarországi vicegenerális. Szintén kényszerből csatlakozott Thököly táborához. Bécs török ostromának kudarca után, még 1683 őszén visszatért az uralkodó hűségére és Homonnai Drugeth Zsigmonddal együtt fegyveres harcot kezdett Thököly ellen. 1684-ben Drugeth halálát követően őt nevezi ki I. Lipót Zemplén vármegye főispánjává. *Heckenast G.*: i. m. 47–48.

⁴¹ Sebestyén András 1679. augusztus 21–1683. augusztus 1. között választott erdélyi püspök. A kassai gyűlésen elnökölt.

⁴² Erdődy Györgyné szül. gróf Rákóczi Erzsébet (1655–1707).

⁴³ Nádasdy Istvánné szül. gróf Thököly Mária, Thököly Imre húga.

január 20-i bejegyzésben azt olvashatjuk, hogy „engedvén kegyelmes Urunk parancsolattyanak Homonnai Ur 16. erkezet be, Barkoczi Ferencz Úr eő Nagysága pedig 21.” Egyéb forrásokból ismert, hogy a kassai gyűlés január 28-án fejeződött be. Kazinczy bevallottan nem időzött ott végig, fárasztották a beláthatatlan kimenetelű disputák, helyette elintézte bevásárlásait az eperjesi vásárban.

A családi hagyományokat folytatva, atyja és nagyatyja nyomdokain haladva mindenképpen közhivatalt akart vállalni: szeretett volna bekerülni Thököly udvarába. Az április 1–6. közötti időszakot szánta ennek megszervezésére, de amint megjegyezte, az április 1-jei tréfálkozásnak és beugratásnak nem kívánt áldozatul esni,⁴⁴ ezért csak 2-án indult el Lőcsére. Akkoriban Thököly innen intézte a felső-magyarországi fejedelemség aktuális ügyeit, udvartartásának megszervezését, a hivatalok alkalmas és egyben lojális személyekkel való feltöltését. Kazinczy Guth Dániel⁴⁵ titkáron keresztül keresett összeköttetést garamszegi Géczy István udvari kapitánnyal.⁴⁶ Betegség és egyéb elfoglaltság ürügyén többször elmaradt személyes találkozásuk, mígnem végül Géczy íródeákja hozzásegítette a hön áhított audienciához. Azt nem rögzítette Kazinczy, hogy milyen állást kért magának, de Géczytől ígéretet nyert arra, hogy a kérelmében foglaltakat a fejedelem és az udvari tanács elé terjeszti. Természetesen biztosította személyes támogatásáról is, noha más elképzelései voltak vele kapcsolatban: a „bejárók”⁴⁷ között, vagy mint iskolázott személyt, a fejedelmi kancellárián látta volna szívesen. Kazinczy megemlítette, hogy négyesi Szepessy Pállal⁴⁸ is találkozott, aki a régi atyafiságra való tekintettel szintén ígéretet tett a közbenjárásra és kérésének felkarolására. Végül április 6-án kedvező válaszok birtokában távozott Lőcséről.

Sokallta a lőcsei tartózkodáson elköltött 5 forintot, ráadásul Guth Dánielnek – szolgálatai fejében – egy hordó borral adása is maradt. Valószínűleg nem teltek eseménytelenül az április 6-át követő napok és a május hónap sem, de az erre vonatkozó bejegyzések hiányoznak. Legközelebb június 1-jén vetette papírra gondolatait, miközben Thököly hadával Eszékre tartott. A fejedelemnek az volt a szándéka, hogy a török sereggel egyesülve Bécs ellen vonuljon. Kazinczy lényegében útleírást készített a haderő vonulásáról. E szerint a fejedelem Szerencsről június 1-jén indult el csapataival, s Nemesbikken, Böcsön át, Ónod érintésével másnap (június 2-án) déltájban érkezett Mezőkeresztes mezejére, majd onnan ebéd után az Eger folyó parti Átány településig folytatta útját. Éjszakára itt vertek táborot, s Kazinczy innen szemlélhette a

⁴⁴ „Első Szent György havának napját nem akarván meg jarnom halasztotam utamot mas napra.”

⁴⁵ Thököly udvartartásának tagja secretarius minőségben. *Székely Jolán: Thököly Imre udvartartása.* Bp., 1912. 35.

⁴⁶ Garamszegi Géczy István a fejedelem udvari hadainak főkapitánya, 1682-ben Thököly követe a Portánál.

⁴⁷ Állandóan a fejedelem közvetlen közelében tartózkodó alacsonyabb beosztású tisztviselők. Feladatuk: levelek továbbítása a címzettek részére, szállás keresése, lefoglalása, külföldi személyek felügyelete, anyagbeszerzés stb. *Székely J.*: i. m. 37.

⁴⁸ Négyesi Szepesi/Szepessy Pál (1630–1687) volt Borsod vármegyei alispán, az Erdélybe menekült bujdosók egyik vezére, Thököly udvari embere, főbizalmasa.

közben elterülő Eger városát és az ostromáról nevezetes várat. A nagy meleg miatt a következő nap késő délutánján keltek útra, és valamivel éjfél előtt érték el Ladányt,⁴⁹ ahonnan rövid pihenő után továbbindultak. Egész éjjel menetelve június 4-én Szászbereken keresztül jutottak el Nagykörrökre. Június 5-én Kecskemétnek⁵⁰ vették az irányt, s másnap (június 6-án) itt ünnepelték a pünkösdet.⁵¹ Ezzel a megjegyzéssel fejeződik be az úti beszámoló, s tulajdonképpen maga a napló is. A szerző az olvasót sajnós ehelyütt teljes bizonytalanságban hagyja, mivel annak semmi jelentőséget nem tulajdonított, hogy beszámoljon a haderő létszámáról, felszereltségéről, a résztvevők összetételéről, saját szerepéről, s bejegyzéséből azt sem tudtuk meg, hogyan folytatódott és végződött ez a hadi vállalkozás.

Természetesen bőséggel állnak rendelkezésre egyéb levéltári források és szakmunkák is, amelyek alapján jól rekonstruálható Thököly pályafutása és 1683. évi tevékenysége. A törökök Bécs elleni sikertelen hadjárata megmutatta, hogy Thököly ismételen rosszul választott szövetségest. Kudarca előrevetítette bukásának árnyékát, amely személyes tragédiájához, s élete végéig tartó emigrációs kivettséghez vezetett.

Kazinczy sorsa kedvezőbben alakult. Felnőtt, megfontolt férfivá érven mindenekelőtt visszatért a református vallásra, majd 1686-ban családot alapított nagymihályi és vinnai Eödönffy Erzsébettel. Frigyükből két gyermek született: Borbála és Dániel. Felesége hozományával saját Zemplén vármegyei birtokain kívül Ung vármegyében is rendelkezett birtokokkal. Mindkét vármegyében közhivatalt is vállalt, Ung vármegyei alispánként (1704–1706) szorosán együttműködött Bercsényi Miklós főispánnal. Ez a momentum, valamint felmenőinek a Rákóczi-ház melletti elköteleződése predesztinálta arra, hogy később maga is a II. Rákóczi Ferenc vezette mozgalomhoz csatlakozzon. A szécsényi (1705), majd az ónodi (1707) „Generalis Convent”-en, „országos gyűlés”-en Ung vármegye követeként vett részt. 1705-ben az erőszakosan elfoglalt templomok visszaadására kinevezett biztos Ung, Bereg, Ugocsa, Szabolcs és Szatmár vármegyékben. 1708-ban a Zemplén vármegyei nemesi felkelés kapitányává választották, majd a megye követeként volt jelen a Sárospatakon megtartott „Generalis Convent”-en. A Rákóczi-szabadságharc leverése után birtokaira visszavonulva gazdálkodott. Sátoraljaújhelyen érte a halál 1728. november 17-én.⁵²

⁴⁹ Jászládány településről van szó, ma Jász-Nagykun-Szolnok megyében található.

⁵⁰ Szerencs és Kecskemét távolsága légvonalban kb. 180 km, így naponta átlagban 36 km távolságot tettek meg. Figyelembe véve a korabeli útviszonyokat, a szállító járművek lassúságát, egy zömmel irreguláris alakulatokból álló hadseregtől ez nem volt rossz teljesítmény.

⁵¹ Az ünnep eltöltése után Thököly a seregtől különválva válogatott személyekből álló kíséretével június 10-én érkezett Eszékre.

⁵² *Heckenast G.*: i. m. 222.; *Váczy J.*: i. m. 32–39. – Váczy művében használja a Kazinczy Andrásra vonatkozó, Sátoraljaújhelyen őrzött közgyűlési iratokat. Érdekes Kazinczy Andrásra vonatkozó forrás található még a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárában (lásd: Sáros Nagy- és Kispaták/Sárospatak város, majd nagyközség iratai 1366–1910. a. Sárospatak város tanácsának iratai 1366–1910. SD.I.4./TJ.4. Senatusi jegyzőkönyvek I–5. kötet. Tomus 3. Prothocollum Judicis Primarii, Notarii et Senatus Oppidorum Sáros Nagy Patak 1642–1717.)

KATONA CSABA

A füredi Savanyúvíz az 1850-es években – egy szürke hivatalnok
izgalmas naplója a Bach-korszakból
(1850–1852, 1856)

Rómer Flóris bencés szerzetes, a kiváló régész és természet- tudós az alábbiakat vetette papírra a 19. századi Balatonfüred egyik legismertebb, mára azonban elfeledett személyiségéről, Écsy Lászlóról: „...ki nélkül Savanyúvizet nem is képzelhetem magamnak.”¹ Kossuth Lajos pedig a Pesti Hírlapban 1842-ben megjelent fürdői levelében, ahol egyébként nem sok jót írt a reformkori Balatonfüredről, épp Écsy esetében tett kivételt: „A földesuraság [...] az igazgatást oly tisztre bírta (Écsy László úrra), ki megelőző figyelmével minden vendéget lekötelez.”²

A férfi, akit Rómer és Kossuth így jellemzett, nem volt más, mint a fürdőtelep igazgatója, Écsy László (1807–1895) ügyvéd, aki egészen fiatal korától, 1835-től töltötte be felelőségteljes posztját³ a bencés rend birtokában lévő,⁴ elsősorban Savanyúvízként emlegetett fürdőn, és csak 1889-ben vonult nyugdíjba.⁵ Vagyis több mint fél évszázadig látta el ugyan- azt a munkakört.

¹ Rómer Flóris: A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat. Győr, 1860. 186.

² Kossuth Lajos: Caleidoscop. In: „Oh Füred, drága Helikon...” Balatonfüred a magyar irodalomban (1777–2006). (Szerk. Matyikó Sebestyén József.) Balatonfüred, 2006. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 26.) 76–79. Eredeti megjelenése: Pesti Hírlap, 1842. augusztus 7.

³ Écsy gyakorlatilag csak a következő évtől foghatott munkához, mivel ekkor járt le a fürdő korábban megkötött bérleti szerződése. „Écsy [...] azonban hivatalos működését csak a bérlés idejének lefolyása után, [...] 1836-ik évi április hó 12-én kezdhetette meg.” *Orzovenszky Károly*: Balaton-Füred és gyógyhatása. A helyi viszonyok, a fürdő története, gyógyhatása és a gyógy- eljárás ismertetése. Pest, 1863. 58.

⁴ A bencés rendre mint fürdőtulajdonosra nézve: *Sörös Pongrác*: A Tihanyi Apátság története. Második korszak. Tihany mint fiókapátság. 1701-től napjainkig. Bp., 1911. (A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend története, 11.); *Katona Csaba*: A bencés rend mint fürdőtulajdonos az 1860-as, 70-es években. (Balatonfüred fejlesztésének fő kérdései). Egyháztörténeti Szemle, 2000. 2. sz. 53–74.; *Sólymos Szilveszter*: Balatonfüred-fürdő bencés kézben (1749–1949). Tihany, 2003; Balatonfüredre nézve: *Zákonyi Ferenc*: Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Veszprém, 1988; *Füred és Arács falvakra nézve: Balatonfüred és Balatonarács története*. (Szerk. Lichtneckert András.) Veszprém, 1999. (A Veszprém Megyei Levéltári kiadványai, 14.).

⁵ Nyugdíjba vonulásáról naplójában is megemlékezik: Écsy László fürdő- igazgató naplója, 1863–1892. Balatonfüred, 2008. (Közreadja: Lichtneckert András.) (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 41.) 2008. 258.

Aligha szükséges tehát külön hangsúlyozni, hogy a 19. századi füredi fürdő életének meghatározó alakjáról van szó. Ezért is jelentenek rendkívül becses forrást naplói, amelyek részben 1850–1852-ből és 1856-ból, részben az 1863–1892 közötti évtizedekből több évre kiterjedően maradtak fent. Utóbbiakat Lichtneckert András fedezte fel és tette közzé a közelmúltban,⁶ előbbieket e sorok írója.⁷ E helyt a korában keletkezett naplók, vagyis az 1850. és 1856. évi töredékes (előbbinek a végéről, utóbbinak az elejéről néhány hónapot felölelő) és az 1851. és 1852. évi teljes naplókval foglalkozom.

Ha részletesebben akarjuk áttekinteni, miért érdekesek ezek a dokumentumok, akkor három meghatározó tényezőt kell kiemelni. Az első, hogy megismerhetjük általa egy olyan ember személyiségét, jellemrajzát, életének jelentősebb és kevésbé fontos mozzanatait, aki fél évszázadon át dolgozott erejét megfeszítve Balatonfüredért. A második, hogy – bár hosszan sorolhatjuk a 19. századi Füredhez kötődő naplók- val valamint ezek feldolgozásait (Bártfay Lászlóé 1838-ból,⁸ Slachta Etelkéé 1841-ből,⁹ Tancsics Eszteré és Csorba Gézáé 1873-ból¹⁰ stb.) – ezúttal nem egy fürdővendég, hanem egy olyan ember naplóját olvashatja az érdeklődő, aki belülről látta a Savanyúvíz életét, aki nem vendége, hanem egyik legfonto- sabb dolgozója volt a létesítménynek. Ráadásul épp azokban az években írta ezeket, amelyekről a bencés rend történeté- vel és azon belül főleg gazdálkodásával foglalkozó szakiro- dalom – finoman fogalmazva – nem éppen pozitív képet fest. Bresztyenszky Béla apát 1850-ben bekövetkezett halálát köve- tően ugyanis 1865-ig üresedés volt a tihanyi apáti székben és

⁶ Écsy L. fürdőigazgató naplója: i. m.

⁷ Écsy László fürdőigazgató naplói, 1850–1852, 1856. Szerk., a bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel ellátta és a mutatókat készítette: Katona Csaba. Balatonfüred, 2008 [2009] [Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 38.]

⁸ *Vörös Károly*: Füred és vendégei 1838 egy nyári hetében. In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 3. Veszprém, 1965. 113–123.

⁹ „Füreden az idén először nekem hozatik szerenád...” Slachta Etelka balatonfüredi naplója (1841). (Szerk. Katona Csaba.) Balatonfüred, 1998. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 37.)

¹⁰ Tancsics Eszter és Csorba Géza naplója. (Szerk. Buza Péter.) Bp., 1994.

egészen 1863-ig (tragikus haláláig)¹¹ Krisztián Pius (1801–1863) jószágkormányzó¹² (adminisztrátor) volt a gazdálkodás fő felelőse. Ő pedig, mint utóbb kiderült, nem volt alkalmas erre a súlyos felelősséggel járó feladatra.

Végül nyomatékot kell helyezni az itt közzétett naplók keletkezésének éveire politikatörténeti szempontból is. Az 1850-es évek a közgondolkodásban a heroizáló magyar történeti hagyomány okán a leginkább torz tükörben láttatott korszakok közé tartozik. E szerint 1848–1849 után a szabadságharc bukását követően a nemzet letargiában szenved, csak a passzív ellenállás nyújt reményt, miközben néhány hős szabadságharcos fegyverrel is megpróbál szembeszállni az elnyomó Habsburgokkal és kiszolgálóikkal szemben.¹³

Ez az érzelmekre ható, ám elnagyoltan hamis kép erős finomításra szorul. A sommás megállapítással való „leszámolás” pedig kiváló alapanyag Écsy László naplója is, amely világosan mutatja, hogy korántsem beszélhetünk olyan sötét időkről és véres elnyomásról, legjobbjaikat gyászoló nemzetről, mint amit a romantikus történetírás oly előszeretettel hangoztatott, és amelyre olyannyira fogékony volt a hősi nemzet tudat ideájával „fertőzött” gondolkodás.¹⁴ Vegyük tehát sorba e három tényezőt, próbáljuk meg számba venni, mit tudunk meg magáról Écsy Lászlóról, a fürdőnek az adott évekbeli belső életéről, illetve az Alexander Bach¹⁵ nevével fémjelzett korszak e néhány évről a napló alapján! Ám előtte nem haszontalan néhány szót ejteni Écsy családjának eredetéről, illetve életének korai éveiről, amikor még nem Füreden élt.

Röviden az Écsy (Étsy)¹⁶ családról

Écsy László családjáról a szakirodalom eddig jószerivel nem értekezett, ideje legalább vázlatosan pótolni e hiányosságot

¹¹ Krisztiánnal a tihanyi kolostorban füstmérgezés végzett. Écsy naplójában részletesen írt a szomorú eseményről: Écsy L. fürdőigazgató naplója: i. m. 63–64. Sörös Pongrác szintén említést tett róla: *Sörös P.*: i. m. 290.

¹² Életére nézve: A pannonhalmi Szent Benedek-rend tagjai, 1802–1940. (Összeáll. Schermann Egyed.) Pannonhalma, 1940. 36.

¹³ Vö.: „A modernkori magyar történetírás hosszú évtizedeken át hagyományosan a magyar történelem egyik legsötétebb korszakaként értékelte a szabadságharc leverése és a kiegyezés között eltelt időszakot. Ennek az egyöntetűnek nevezhető sommás véleménynek a hatására a korszakkal részletesen foglalkozó kisszámú monográfia nem érintette az axiómaként kezelt toposzokat (a birodalmi kormányzat ún. retrográd, nemzetellenes, a haladást gátló jellegét, a »magyar nemzet« mitikus ellenállását, az emigráció valós politikai súlyát stb.)” *Pap József*: A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza? *Aetas*, 18 (2003) 3–4. sz. 159–176.

¹⁴ Félreértések elkerülése végett itt szeretném leszögezni: ezzel nem azt kívánom állítani, hogy nem tartozott a magyar történelem legsötétebb epizódjai közé a forradalom és szabadságharc leverését követő, báró Julius von Haynau tábornagy (1786–1853) és herceg Felix zu Schwarzenberg (1800–1852) osztrák miniszterelnök nevével fémjelzett példátlanul brutális, Európa-szerte közfelháborodást kiváltó megtorlás, így pl. a vértanú tábornok aradi vagy gróf Batthyány Lajos miniszterelnök (1807–1849) és mártír politikustársai pesti kivégzése.

¹⁵ Alexander Bach (1813–1893) osztrák ügyvéd, politikus, 1850–1859 között osztrák belügyminiszter.

¹⁶ A család e formában is írta nevét: Étsy. A nevek ez időben még nem rögzültek pontosan, én a továbbiakban következetesen az Écsy formát használok.

(ami korántsem azt jelenti, hogy ne lenne szükség további kutatásokra).

A család Pozsony vármegyei gyökerekkel rendelkezett Alistál és Tőnye helységekben.¹⁷ 1839-ben több Écsy-családtag számára hitelesen bizonyította Vermes Vince, Pozsony vármegye főszolgabírája és Deák Géza, ugyanazon vármegye esküdtje, hogy „valóságos Magyarországbeli nemesek a nemesi szabadság gyakorlásával éltek és mai napon is élnek”.¹⁸ Az irat a következő családtagokat sorolja fel: Écsy László, Péter és Pál alistáli, Écsy András, Miklós, Péter és János tőnyei, valamint Écsy Gábor, János és Dávid ugyancsak tőnyei lakosokat.¹⁹

Az Écsyek tehát utánajártak nemességüknek. Az ezzel kapcsolatos iratok közül érdemes megemlíteni azt a családfát, ami Écsy Istvánig (aki 1753-ban született) vezet vissza a leszármazást. Ezen szerepelnek a fent említett folyamodók is,²⁰ az ekkor már fürdőigazgató Écsy László neve azonban nem. 1843. november 7-én viszont kifejezetten az ő kérelmével foglalkozott Győr vármegye közgyűlése.²¹ A bizottság október 30-án elvégezte a tanúkihallgatásokat és annak eredményét Zmekál Sándor, Győr vármegye tisztii ügyésze írásban rögzítette. Mivel az irat azt is tartalmazza, hogy Écsy László balatonfüredi lakos, így nem lehet kétséges, hogy kiról van szó. A tanúk három kérdést kaptak: ismerik-e Écsy Lászlót, ismerték-e édesapját, végül pedig, hogy tudják-e, hogy „nemesi jogokkal éltek-e?”

Szintén egyértelművé teszik a személyazonosságot a tanúk: nemes Kovács András 54 éves, római katolikus, győri deszkakereskedő és Malomsoki János 44 éves, református, győri polgár és lakatosmester. Előbbi tanú elmondta, hogy Écsy László édesapját Péternek hívták, akit Zámolyban egy esküvőn ismert meg és akkor tudta meg tőle, hogy Tőnyén lakik, valamint azt is, hogy családja nemes. Malomsoki pedig arról vallott, hogy Győrött ismerte meg Écsy Pétert, akitől megtudta, hogy Tőnyén él, Pozsony vármegyében és ő is úgy értesült tőle, hogy nemesember.

Écsy László tehát külön úton járva, de utánament családjára nemességének, aminek következtében Győr vármegye kiadta számára az erről szóló bizonyítványt, amit Zala vármegye (hiszen állandó lakhelye, Füred ahhoz tartozott) 1844. január 15-i közgyűlésén kihirdettek,²² majd a vármegye 1847. augusztus 30-i közgyűlésének határozata alapján november 18-án bejegyezte Écsyt a kétségtelen zalai nemesek sorába.²³

¹⁷ Alistál ma Szlovákia területén található, hivatalos neve *Dolný Štál*, Tőnye 1940-től – Felistállal együtt – közigazgatásilag Alistál része lett.

¹⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (a továbbiakban: MNL GyMSM GyL) IV. A. 1. a. Acta Nobilitaria. Écsy család iratai. Vermes Vince, Pozsony vármegye főszolgabírája és Deák Géza Pozsony vármegye esküdtje bizonyáglevelé az Écsy család nemességéről. Nagybudafa, 1839. február 14.

¹⁹ Uo.

²⁰ MNL GyMSM GyL IV. A. 1. a. Écsy család iratai. Az Écsy család családfája.

²¹ MNL GyMSM GyL IV. A. 1. a. 1843:2692.

²² MNL Zala Megyei Levéltára IV. A. 1. a. 1844:491.

²³ Uo. 1847:3360. Mindkét adatra hivatkozik: Katszterek, 1845.

Életút Pértől Balatonfüredig

Écsy László nem véletlen, hogy Győr vármegyétől kérte nemessége igazolását, hiszen Péren született, 1807. december 1-jén.²⁴ Ifjú- és fiatakoráról nem sokat tudott az eddigi kutatás, jószerivel csupán azt, hogy mielőtt Balatonfüreden munkába állt volna, előtte Szentmártonban (azaz Pannonhalmán) már a bencés rend alkalmazásában állt. A fenti tanúvallomások segítségével felvázolható Écsy gyermek- és ifjúkorának néhány mozzanata, ami egyben magyarázatot is ad személyisége egyik fő jellemvonására, a Szent Benedek (azaz bencés) renndhez való kötődésére.

Kovács András elmondta, hogy Écsy Lászlót gyerekkorától ismeri, mert „Győrbe járt iskolába, s végezvén azt, szentmártoni főapátságához jött uradalmi tisztnak, előbb mint írnok volt, ezt onnét is tudja, mert Szentmártonban látta őt”.²⁵ A másik tanú, Malomsoki János ezt kiegészítette azzal, hogy Szentmártonba kerülése előtt Écsy rövid ideig Győr szabad királyi városnál írnokoskodott. Szintén tőle tudjuk, hogy a fiatal Écsy László Győrben bizonyos Benkő lakatossal egy házban lakó Triml nevű vargánál volt kosztos és kvártélyon mint diák.²⁶

Győrött ebben az időben egyetlen gimnázium működött, a mai Czuczor Gergely Bencés Gimnázium és Kollégium jogelődje. A vallomások alapján bizonyosnak tűnt, hogy Écsy ennek a patinás intézménynek volt a hallgatója, amit az iskola 1824–1825. évi tanulójának összeírása megerősít.²⁷ Ebben a tanévben mint a Győr vármegyében fekvő Pér lakosát említik őt, édesapját azonban, aki a forrás szerint mészáros (*lanio*) volt, itt László néven fordul elő, lakhelyeként pedig Nagybarátot írják be.²⁸ A második osztályba járó ifjú Écsy László emi-nens tanuló volt.²⁹

Écsy a gimnázium elvégzését követően Győrött maradt, mert tanulmányait a helyi, jó hírű jogakadémián folytatta,³⁰ ahol pl. Deák Ferenc (1803–1876) is végzett. Ezt követően helyezkedett el írnokként előbb Győr városánál, majd Szentmártonban, ahonnan Füredre vezetett az útja. Munkája ettől fogva a Balaton partjához kötötte.

Mit árulnak el nekünk e fenti adatok? Azt, hogy a két tanú sok év távlatából tévedett az édesapa nevét illetően (akinek László keresztnevét megerősíti fia naplójának azon részlete, ahol az apa sírfeliratát idézi³¹), illetve azt is, hogy az idősebb Écsy László egy Pozsony vármegyei eredetű, de Győr vármegyébe átszármazott, birtoktalan nemesi család sarja volt. Az ő ágán a megélhetést immár az iparűzés biztosította: az apai

²⁴ *Lichtneckert András*: Écsy László fürdőigazgató és naplója. In: Uő: Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója, 1863–1892. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 41.) 9–20., 9.

²⁵ MNL GyMSM GyL IV. A. 1. a. 1843:2692.

²⁶ Uo.

²⁷ Czuczor Gergely Bencés Gimnázium és Kollégium (Győr) (a továbbiakban: CzGBGK) *Conscriptio Iuventus R. Archi-Gymnasii Iauriensis, facta pro 1824/5.*

²⁸ CZGBGK Cons.; Inf. 1. sem.; Inf. 2. sem. Nagybarátot 1969-ben egyesítették Kisbaráttal, neve azóta Győrújbarát.

²⁹ CzGBGK Cons.; Inf. 1. sem.; Inf. 2. sem.; *Ivventus*, 1825. 21.

³⁰ MNL GyMSM GyL VI. 501. b. Győri Tankerületi Főigazgatóság iratai.

³¹ Idézi: *Lichtneckert A.*: i. m. 9.

mesterséget folytatta ifjabb László fiútestvére, József is, míg lánytestvére, Rozália, szintén iparoscsaládba házasodott, a férje kőművesmester volt. E környezetből emelkedett ki gimnáziumi, majd jogi akadémiai végzettsége révén a szorgalmas, pontos, jó eszű fiú és lett fiatalon – rövid győri, majd szentmártoni kitérőt követően – a füredi Savanyúvíz fürdőigazgatója.

A személyiség: a napló és írója

Écsy László meghatározó jellemvonásait tekintve mindenekelőtt megemlítem, amire Lichtneckert András is felhívta a figyelmet az általa gondozott naplók bevezetőjében. Écsy személyiségét, munkásságát, hétköznapijait három dolog szabta meg: erős katolikus vallásossága (és ezen belül a fürdőfenntartó bencés rend iránti maradéktalan lojalitása), személyes tragédiái (első feleségét, Nagy Ludovikát fiatalon veszítette el, második felesége, Alfonsó Jozefa megtévelyodott), végül magasfokú hivatástudata. Lichtneckert András rámutatott arra is, hogy e három tényező erősítette egymást és ily módon formálta szilárdá, határozott kontúrokkal megrajzolhatóvá Écsy sajtósága jellemét.³²

Magam tovább vinném ezt a gondolatot és árnyalnám a jellemrajzot, sötétebb tónusokat is használva. Écsy valószínűleg eleve a rendet és rendszerességet kultiváló személyiségét döntő módon formálta, sőt torzította a magánéletében őt ért személyes csapások sora, első majd második feleségének drámája. Valószínű, hogy nagyon erős szerepet játszott kiérleltté vált személyisége merevségében a boldogtalan magánélet és ezért temetkezett olyan lendülettel, a kicsinyesség határát súrolva, sőt esetenként azt át is lépve a fürdővel kapcsolatos munkálatokba. Fürdőigazgatói tevékenységének már-már kínos precizitását jellemzi pl. az a szerződés, amelyet Schwarz Zsigmond pápai „portékással” kötött a fürdő. E szerint Schwarz „A savanyúvízi házbútorokhoz megkívántató kilencszázhetvenkét lepedőknek” szállítását vállalta megfelelő ár ellenében úgy, hogy „folyó március hónap 30-ig okvetlen személyesen Tihanyba szállítsa”, továbbá azt is, hogy bizonyos „vankos cihákat is a fent kitett időre” eljuttat a fürdőbe.³³ Ez a – szándékosan nem a naplóból vett – példa jól érzékelteti, hogy Écsy mennyire részletesen folyt bele a különféle beszerzésekbe.

A fürdőigazgató az évek során merev, szürke, statikusan gondolkodó személyiséggé vált. Táncsics Mihály leánya, Eszter, aki férjével, Csorba Gézával és édesanyjával 1873 nyarán kereste fel Füredet, ugyan szívélyes úriemberként írja le őt, aki azonban a költségek kérdésében hajthatatlannak bizonyult: „Benéztünk az igazgatói irodába, az igazgató Dr. Écsy úrnak esze ágában sincs, hogy a szobák árából valamit is leengedne! Azt mondta a mamának: »Lelkem! az nem lehet!«”³⁴

³² Uo. 9.

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára XII. 4. h 1. d. A Tihanyi Apátság levéltára. Üdülőhelyi (Balatonfüred-Savanyúvíz) iratok. Szerződések.

³⁴ *Táncsics–Csorba*: i. m. 58.

Nem lenne méltányos azonban azt állítani, hogy nem voltak mély érzései és érzelmei, ám ezek szinte csak családja kapcsán kaptak szerepet (és néhány barátja esetében: pl. Páchl Nepomuk János orvos). Nagy szeretettel ír özvegy édesanyjáról és két testvéréről, a Bakonytéren élő József mézárasmesterről és a közeli Tihanyban lakó Rigler Lajosné Écsy Rozáliáról, akikkel intenzív és bensőséges kapcsolatot ápolt. Utóbbi gyermekeiről; Máriáról (Mari), Antóniáról (Toncsi), Lászlóról (Laci) és ifjabb Józsefről (Peppi) hasonló szeretettel jegyez le mindent. Őket 1868-ban saját nevére is vette, de már testvére megözvegyülését követően (1851 márciusa) döntő szerepet vállalt erkölcsileg és anyagilag is a félárvak felnevelésében.

A kör azonban itt bezárul: érzelmek másfelől nem bukkanak fel naplójában, de nemcsak, hogy érzelmek nem, hanem még a szórakozás iránti vágy vagy bármiféle szenvedély, vonzalom jelei sem. Talán egy esetben tesz kivételt, 1856 elején, amikor egy szántódi vidám vadásatról részletesebben számol be, illetve néhányszor megemlíti egy-egy jól sikerült társas vacsorát, valamint kiderül, hogy kedveli a színházat, de pl. az általa látott előadásokat is csak egy-egy mondattal, a cím említésével „méltatja”. Néhány szóval intézi el I. Ferenc József császár és király 1852. évi füredi látogatását is: „Őfelsége reggeli 5 órakor tarackdörgések között búcsút vett”. Naplójának következő mondata már ez: „Ferdinándnak (Teringer Ferdinánd) általadtam 10 darab 2 forintot, 2 darab 3 forintot, 2 darab 4 forintot.”

Az uralkodó fogadása és az, hogy elégedetten távozzon, számára éppúgy feladat volt, mint az, hogy időben megjelenjenek a nyomtatott vendégnévsorok. De szemléletes példája hozzáállásának az is, amikor az előző este megdorgált szakácsnője felmondás nélkül távozott. „Reggel szakácsnémat a konyhában nem találván, ezt mint szolgálata felmondását tekintem, így tehát, hogy délben ebéd nélkül ne maradjak, Szakács Pálnét hívtam le, s Németh Pál urat, ki éppen Veszprémbe ment, megkértem, fogadna egy szakácsnét.” Vagyis nem gondolkodik el az emberi tényezőknél, nem vacillál, nem ítél: a helyzetet problémaként kezeli. Délben ebéd kell, tehát először alkalmi, majd hosszabb távra szóló megoldást keres és talál. Egy feladat ez is, semmi több.

Szenvedélynek tehát nincs nyoma naplójában, a kötelesség, a munka mindent meghatároz – és ez egyúttal választ is ad arra a kérdésre, hogy miképp volt képes több mint fél évszázadon át ugyanazt a munkát óramű pontossággal végezni. Döbbenetes adat, amikor nyugdíjazásakor leírja, hogy átadja a hivatalos dokumentumokat: „Átadtam az 1835. évben kezdetű főkönyvet egész az 1887. évig, úgy az iratokat is, melyek a fürdő érdekét felvilágosítják”.³⁵ Écsy László kiegyensúlyozott (vagy inkább egyhangú), szenvedélyektől mentes, hivatásába zárkózott életet élt, munkája jószerivel satuba szorította őt, de legalább részben bizonyára pótolta kárpótolta azért, amit a sors elvett tőle.

Écsy végletekig pontos és szigorú hivatalnok volt, az a típus, aki feletteseivel szemben teljes mértékig tiszteletadó és lojális, sőt kifejezetten szervilis, ellenben beosztottjaival

szemben következetes, kemény, számonkérő és maximalista. Nem rendelkezett széles látókörrel, úgymond „nagy dolgok” naplói szerint nem történtek vele élete során, nem ír az országos vagy a világpolitika eseményeiről stb., nála csak a már többször említett feladatok sorakoznak, amiket végre kell hajtani, és amikkel el kell számolnia.

Francois Villon versének címe, az *Apró képek balladája* juthat az olvasó eszébe Écsy naplójának lapjait forgatva: elképesztő, miket volt képes rögzíteni konok következetességgel, így pl. azt, hogy Veszprémbe utazva mit és mennyiért vett magának vagy az uradalomnak – ami egy elszámolásban teljesen rendjén való, de egy magánaplóban meglepő. Summázva: Écsy „tökéletes” hivatalnokká vált. A felettesei döntéseit mindig elfogadó, azokat maximális odaadással végrehajtó, a rendszeres beszámolási kötelezettségét természetesen tekintő ember. A középszerűség igazi megtestesítője.

Ezt azonban ne tekintsük pusztán bírálatnak. Nem kétséges, hogy ezen jellemvonása révén rengeteget profitált Füred, amit a fentiekből következően olyan hivatástudattal szolgált, ahogy bizonyosan senki más. A fürdő sokat köszönhet erős munkatempójának – más kérdés, hogy milyen ára, pontosabban előzménye volt ennek a magánéletében. Csak egy példa elhivatottságára: 1854 őszén tanulmányútra indulva kereste fel Vöslau, Helenthal, Teplic, Bilin, Karlsbad, Franzensbad és Marienbad fürdőit – lelkiismeretességéről pedig az is árulkodik, hogy Prágában és Bécsben nem mulasztotta el felkeresni az ott lakó füredi törzsvendégeket.³⁶

De vajon lehet-e érdekes – áttérve a másik két, fentebb felvázolt pontra – egy ilyen szürke hivatalnok naplója? Lehet, ha kellően értő szemmel tekintünk rá, és képesek vagyunk eligazodni a sok apró, elszórt, mozaikszerű információ között. Ezek türelmes „összerendezgetése” révén ugyanis plasztikus és színes képet kapunk a füredi fürdő hétköznapjairól, arról a számos összetevőből felépülő óriási háttérmunkáról, amelyet a fürdő dolgozói végeztek azért, hogy vendégeik maradéktalanul elégedettek legyenek a Savanyúvíz nyújtotta szolgáltatásokkal. Écsy rendkívüli munkabírása sokféle feladatot ölelt fel, csoda, hogy nem forgácsolódott szét egészen: gőzkazán építtetése, a színházzal kapcsolatos ügyintézés, az ispánokkal és kasznárokkal való kapcsolattartás, a füredi posta létrehozása, a szobák kiadása³⁷ stb. Mindezeknek nyoma van naplóiban.

Az idő először: a pazarló gazdálkodás évei

Még érdekesebb azonban, ahogy a napló alapján képet alkotunk a korabeli Füred meghatározó alakjainak személyi

³⁵ Écsy L. fürdőigazgató naplói: i. m. 256.

³⁶ *Daday András*: Az első magyar fürdőügyi tanulmányút. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*. Bp., 1956. 103–117. 1956. 107.

³⁷ A fürdő Dezső Dániel nevű vendége elégedetten írt Kőrmenden élő szüleinek elszállásolása körülményeiről: „...mi itt az első vendéglőben vagyunk tekintetes Écsy László a füredi fürdőnek főfelügyelője (inspector) ád, amit csak szükségünk. [...] Külön szobánk volt két ágygal – jó hely.” Városi Helytörténeti Gyűjtemény (Balatonfüred) (a továbbiakban: VHGY) Dezső Dániel levele szüleihez. Balatonfüred, 1859. augusztus 26.

viszonyrendszeréről, kapcsolati hálójáról. Mint már esett róla szó, Tihanyban Bresztyenszky Béla apát 1850-ben bekövetkezett halálát követően egészen 1865-ig üresedés volt az apáti székben, az apátot a perjel (*prior*) helyettesítette, gazdasági ügyekben pedig a jószágkormányzó (adminisztrátor) szava volt a döntő, így Écsy neki volt alárendelve. Ezt a posztot ebben az időben a már említett Krisztián Pius töltötte be, ráadásul 1850-től ő vette át a tihanyi apátság két jószágkerületének – a Zala és Veszprém vármegyében, illetve Somogy vármegyében lévők – irányítását is. Előbbihez tartozott Tihany, Aszófő, Révfülöp, Szőlős, Örvényes és a füredi Savanyúvíz, utóbbihoz Szántód, Tóköz, Kapoly és Jaba puszták, továbbá Zamárdi és Endréd.³⁸ Krisztián Pius működése – akinek Écsy havonta számolt el – gazdaságilag katasztrofálisnak bizonyult. A tihanyi apátság történetét megíró Sörös Pongrác szerint „hosszú időn át pazarolta a rendi vagyont”, aminek következtében 100 000 forint adósságot halmozott fel.³⁹ Fülöp Éva Mária, a bencés rend gazdálkodásának kutatója az 1863-ig tartó korszakot pedig így értékelte: „személyi mulasztásokkal súlyosan terhelt”.⁴⁰

A napló igazi főszereplője éppen Krisztián Pius, akit Écsy – jellemző módon, mintegy „földig hajolva” az általa betöltött poszt méltósága előtt – naplójában szinte kivétel nélkül csak főtisztelendő adminisztrátor úrként emleget. Nem kétséges: tényleg korlátlan úr volt. Écsy számára teljességgel elképzelhetetlen, hogy valamelyik döntését megkérdőjelezze, egyáltalán, hogy elgondolkodjon rajta: ő nem dönt, nem mérlegel, nem filozofál, hanem végrehajt. Ily módon akár az ő bizonyos mértékű felelőssége is felvethető a gazdasági nehézségekben. De ha a maradéktalan szervilizmus erényként tárgyiasul egy hozzáértő gazdasági vezető regnálásakor, akkor – merevségéből adódóan – törvényszerű, hogy egy hozzá nem értő irányítása alatt fokozza a válságot kérelmetlenül automatizmusával.

Krisztián adminisztrátor tehát magabiztosan határozta meg a fő csapásirányokat. Hogy személyisége milyen súllyal nyomta rá a bélyeget mindenre, azt kiválóan példázza, hogy – a későbbi értékelésekkel ellentétben – Orzovenszky Károly⁴¹ fűrdőorvos épp Krisztián halálának évében kiadott kötetében ekképp fogalmazott: „Krisztián Pius mint a tihanyi uradalom kormányzója vette át a fűrdőhely igazgatását, ki is a gyógyfűrdő ügyeinek kezelésében oly erélyt fejtett ki, hogy joggal el lehet mondani, miszerint a fűrdő csak ő alatta kezdé egy valódi gyógyhely jellegét magára öltetni”.⁴²

A fűstmérgezésben elhunyt Krisztián utódja 1863-ban Kopeczky Vidor (1814–1885)⁴³ lett, aki e posztot 1866-ig töltötte be és igyekezett az elődje tékozlása nyomán kialakult

gazdasági válságból kiutat lelteni. A helyzet súlyos voltát szemlélteti, hogy Kopeczky milyen érces hangon fogalmazott 1865-ben: az apátság „ezen megerélt állapotában magát fönn nem tarthatja”.⁴⁴ A napló az ehhez a helyzethez vezető pazarló gazdálkodás kezdeti éveinek is értékes forrása.

Az idő másodszor: az önkényuralom évei

Végezetül ejtsünk szót a napló harmadik fontos eleméről, arról, hogy megvilágítja, miképp teltek egy országos hírű fűrdőhely mindennapjai 1848–1849-et követően, vagyis közvetlenül a forradalom és a szabadságharc leverése után. Előjáróban: Écsy pl. szót sem ejt 1848. március 15-e évfordulóján valamiféle nemzeti érzésről (más érzésekről sem szokott, mint már utaltunk rá). Az pedig fájdalmas érzéketlenséget takar, hogy épp 1851. augusztus 13-án, a világsi fegyverletétel évfordulóján jegyzi be naplójába a Franz Kempen von Fichtenstammnak,⁴⁵ a gróf Batthyány Lajos miniszterelnök kivégzésében döntő szerepet játszó férfinak szóló levél címzését németül. Mindez teljes érdeketlenséget jelez a forradalom iránt, sőt gyanítható, hogy számára, a precíz hivatalnokember számára 1848–1849 nem a szabadság kivívásáért vívott heroikus küzdelmet jelentette, hanem azt, hogy tort ült a zabolátlan káosz a ki számítható rend felett.⁴⁶

1848–1849-ben jóval több vendége volt Fürednek, mint az azt megelőző vagy az azt követő években: e fűrdővendégek többsége vélhetően azért húzódott a fűrdőhelyre, hogy átvészelje a harci eseményeket.⁴⁷ Ám 1849 augusztusában Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztos, az elhivatott szabadságharcos véget vetett a fűrdői nyugalomnak, amikor csapataival partra szállt Füreden. Mit jelentett mindez Écsy számára? Nehézséget, amit kiválóan érzékeltet, hogy levélben fordult a kormánybiztoshoz, mert a tihanyi apátság négy lóva már negyedik napja ágyúkat szállított Veszprémbe, márpedig azokra az apátságoknak is szüksége lett volna.⁴⁸

Ugyancsak jellemző példa, hogy Noszlopy, miután értesült a világsi fegyverletételről, Füreden rejtette el kormánybiztosi iratait, amelyet a Horváth-ház „Alfonsó nevű alkalmazottja”⁴⁹ 1850 júliusában habozás nélkül átadott Bogyay Miklós

³⁸ Hudi József: A balatoni fűrdőkultúra a reformkorban. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1988. (Szerk. Bilkei Irén.) Zalaegerszeg, 1989. (Zalai Gyűjtemény, 28.) 109–135. 117–118.; Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949). Bp., 1995. (METEM-könyvek, 8.) 35–36.

³⁹ Sörös P.: i. m. 290.

⁴⁰ Fülöp É. M.: i. m. 37.; Sólmos Sz.: i. m. 54–55.

⁴¹ Orzovenszky Károly (1815–1876) 1863-tól fűrdőorvos Füreden. Életére nézve: Sörös P.: i. m. 416–417.; Sólmos Sz.: i. m. 77–78. Füredről írt munkája: Orzovenszky K.: i. m.

⁴² Orzovenszky K.: i. m. 63–64.

⁴³ Életére nézve: Schermann E.: i. m. 46.

⁴⁴ Sörös P.: i. m. 290.

⁴⁵ Johann Franz Kempen von Fichtenstamm báró (1793–1863) 1849-től Bécsben a csendőrség főfelügyelője, 1851-ben Bécs katonai kormányzója, 1855-től 1859-ig rendőrminiszter. Életére nézve: A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolutizmus (Bach) korából. (Szerk. Tóth Gyula.) I–II. Bp., 1985. (Magyar Századok) I. 363.

⁴⁶ Ugyanakkor tény, hogy amikor a forradalom idején a Zala megyében felállított bizottmány bírákat választott a Sümegi Törvényszékre és melléjük esküdtészeki képességgel bíró egyéneket is, Écsy László ez utóbbiak egyike volt. Lichtneckert A.: i. m. 287.

⁴⁷ Erre nézve: Katona Csaba: Akiket a fűrdőn ért a forradalom. A balatonfüredi fűrdő 1848–49-ben. Századok, 137 (2003) 5. sz. 1231–1251.

⁴⁸ MNL OL H 108. 2. d. 156. Noszlopy Gáspár kormánybiztos iratai. Écsy László fűrdőigazgató levele Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztoshoz. Balatonfüred, 1849. augusztus 12.

⁴⁹ Alfonsó Ferenc inspector, Écsy László apósa.

szolgabírónak, majd az iratokat Csorba Edvárd császári királyi főbíró még abban a hónapban átvette Bogoyától.⁵⁰

Miért hoztam fel a fenti két, konkrétan Écsyhez és családjához kötődő példát? Azért, hogy érzékeltessem, sokaknak nem okozott problémát vagy lelkiismereti válságot, hogy lojális legyen a Habsburg-uralomhoz és az azt helyben megtestesítő, újonnan kiépülő közigazgatáshoz. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc bukása után, az abszolutizmus uralma idején külön igazgatás alá helyezték Erdélyt, a Vajdaságot, Horvát-Szlavóniát a Muraközzel és Fiumével együtt. Magyarország további területét öt polgári kerületre (*districtus*) osztották fel, székhelyeik Pest-Buda, Pozsony, Sopron, Kassa és Nagyvárad voltak. Élűkre 1850-ben kerületi főnököket, más néven főispánokat neveztek ki. A megyék élén császári királyi kormánybiztosok, másképp megyefőnökök álltak.

Zalában utóbbi posztot várbogoyai Bogoy Lajos (1803–1875) töltötte be.⁵¹ Az olyan személyiségek, mint ő vagy Varga Lajos⁵² (1800–1864) tapolcai főszolgabíró maximálisan elfogadottak voltak 1848–1849-et követően. Lichtneckert Andrást idézve: „Varga Lajos főszolgabíró [..] sokan Habsburg-pártinak tartják, ami olyan téves közléseken is alapul, mint hogy a szabadságharc leverése után lépett volna elő főszolgabíróvá. Varga Lajos egyáltalán nem volt Habsburg-párti, de megyei tisztviselőként a helyén maradt mindenkor, szervezte a nemzetőrséget, a Jellačić seregével szembeni ellenállást. Igaz, a helyén maradt akkor is, amikor leverték a szabadságharcot. Ebben a megyei tisztviselői magatartásban azonban nem volt semmi különleges a megyei tisztikarok többi tagjához képest. Varga Lajos a folytonosságot képviselő tisztviselő volt, nem pedig forradalmár.”⁵³

Kifejezetten érdekes az is, hogy az újonnan kiépülő abszolutista közigazgatás által 1850-ben (igaz, nem 1840-es évekből) létrehozott füredi polgári biztos posztját Balatonfüreden az a Vértessy Iván (1825–1898) töltötte be, aki 1848–1849-ben honvédtisztként harcolt és komáromi kapitulánsként kapott menlevelet.⁵⁴ Talán nem érdektelen itt

⁵⁰ MNL Somogy Megyei Levéltára IV. 152. b. Somogy Vármegye Cs. Kir. Megyehatóságának iratai. Megyefőnöki közigazgatási iratok Einrichtungs Protokoll 1850. No. 1824.

⁵¹ Életére nézve: Zalai Életrajzi Kislexikon. <http://zalai.dfmk.hu/zalaidok?p=114>; *Halász Imre: Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében, 1849–1854. Levéltári Közlemények*, 57 (1986) 1. sz. 87–129., 102–104. Az 1849–1861 közötti közigazgatásra nézve általánosságban is, de különösen Zala vármegyére nézve: *Halász Imre: A közigazgatás átszervezése és a négycentrumú megye kialakulása*. In: Zala megye ezer éve. (Főszerk. Vándor László.) Zalaegerszeg, 2001. 161–166.; *Foki Ibolya: A felülről kinevezett „képviselő”* In: Zalai Millennium. Szemelvények Zala megye múltjából. (Szerk. Molnár András.) Zalaegerszeg, 2000. 89–91.; *Halász Imre: Zala megye közigazgatása, 1849–1860*. In: Zala megye archontológiája, 1138–2000. (Szerk. Molnár András.) Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50.); A neoabszolutizmus rendszerére nézve: *Sashegyi Oszkár: A neoabszolutizmus rendszere, 1849–1867*. In: A magyarországi polgári államrendszerek. (Szerk. Pölöskei Ferenc–Ránki György.) Bp. 1981. 81–139.

⁵² Varga Lajos füredi főbíró, a tapolcai járás főszolgabírája és császári királyi biztos 1849–1860 között. Haláláról Écsy is tudósított naplójában: Écsy L. fűrdőigazgató naplói: i. m. 83–84.

⁵³ *Lichtneckert A.: Balatonfüred és Balatonarács története*: i. m. 290.

⁵⁴ *Halász I.: Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése*: i. m. 107–108.

idézni Halász Imre gondolatait Zala megye járások szerinti átszervezéséről sem: „A területi beosztás sokkal kedvezőbb volt, mint a feudális kori járásoké. [...] Az átszervezés eredményei egyértelműen pozitívak voltak. [...] Ezeknek a járásoknak a kialakításával, s nem utolsósorban a hivataloknak és alkalmazottaknak állandó helyhez kötésével, kötött ügyintézési idejével és rendjével áttekinthetőbb, jobban funkcionáló alsófokú közigazgatási szervezetet hoztak létre. Pozitívumait [...] mutatja, hogy (az 1861–1868-ig terjedő időszak kivételével) ezek a járások az 1950-es közigazgatási változásokig megmaradtak.”⁵⁵

A legújabb magyar rendszerváltás előtt, amikor 1848. március 15-e ünneplése fokozottan „átpolitizált” volt, a közvélemény is hajlott rá, hogy fekete és fehér színekben lássa a múltat (talán egy szűk történelmi réteget leszámítva). Vagyis: aki nem fogott fegyvert a hazáért, az csak áruló lehetett. A történéseket meghatározó, illetve az azokra „válaszoló” emberi döntések, magatartásformák mögött rejlő egyéni okok megértésének árnyaltabb feltárása nem volt jellemző. Ezt az „egyirányú” gondolkodást erősítette a Monarchia idejéig viszonyuló magyar szépirodalmi hagyomány is.

Érzékletes példát szolgáltat erre annak megítélése, hogy 1848–1849 során kik keresték fel Füredet. Zákonyi Ferenc pl. az alábbi értékelést adta 1988-ban: „Már itt is mindenki a kitört forradalomról beszélt. Nem mintha Füreden akkor különösebben lelkesedtek volna érte. Itt is megváltozott a vendégek köre. Akik érezték, hogy a nemzet életére nézve fontos események kezdődtek, már visszahúzódtak és készültek a későbbiekre, hiszen a józanabbak tudták, hogy a kamarilla nem nézi tétlenül a magyar eseményeket. Viszont a »gutgesinnt« császárhű elemek nagyon jól érezték magukat a fenyegető vihar előszelében is.”⁵⁶

Továbbá: „Éppen 1849-ben, amikor nemzetünk élethalálharcát vívta, emelkedett legmagasabbra a fürdővendégek létszáma. Akkor is voltak olyanok – mint minden nagy nemzeti megmozdulásunk idején –, akik az önző saját céljaikat fontosabbnak tartották a nemzeténél. Azoknak elődei, akik később, 1919-ben ugyancsak Füred kényelmes szállodáiban, penzióiban megbújva várták a Tanácsköztársaság végét [...] Tehát amikor a nemzet nagy része fájdalomban visszahúzódván siratta kivégzett vezéreit, rabságra, börtönre, akasztófára küldött fiait, voltak, akik jól érezték magukat a fürdőn. Sőt 1852-ben hálaadó lelkendezések között fogadták Füreden a szabadságharcot leverő I. Ferenc Józsefet.”⁵⁷

A korábbiakban már esett szó arról, hogy van összefüggés a két rendkívüli év magas vendéglétszáma és a szabadságharc eseményei között, így Zákonyi gondolatai tartalmaznak részgazságot. Ám térjünk vissza arra: kik voltak azok, akik Füreden időztek e két év nyarán? Döntően valóban mások, mint akik korábban? Lehetséges-e, hogy 1847-tel bezárólag jobbra hazafiak látogatták Füredet, 1848–1849-ben pedig a nemzeti ügy árulói lapultak meg a tóparton, majd ezt követően a császárhű „schwarzgelbek” múltatták idejüket

⁵⁵ Uo. 98–99.

⁵⁶ *Zákonyi F.:* i. m. 196.

⁵⁷ Uo. 198.

a Balatonnál? Nem kétséges, hősei és áruói minden rendkívüli történelmi helyzetnek vannak, így tehát 1848–1849-nek is. A két év nyarán Füreden időző vendégsereg tagjait azonban nem illethetjük a jelzők egyikével sem pusztán annak alapján, hogy megfordultak a Balatonnál.

Ha megvizsgáljuk a legnagyobb füredi szálló, a Horváth-ház Alfonsó Ferenc által készített számadásait és ezeken belül a vendégek névsorát az 1848., 1849., 1850. és 1851. évből,⁵⁸ akkor egyértelművé válik, hogy nem fedezhető fel lényeges eltérés sem a vendégek társadalmi státusában, sem pedig eltolódás a különféle rétegeket képviselők arányában. Sőt, törzsvendégek is szép számmal előfordulnak. Csak a közeli Pápa⁵⁹ lakosai közül hozva néhány példát: 1846-ban Füreden járt Spitzer Jakab kereskedő, aki 1848-ban a Horváth-ház vendége volt. Szauer József kereskedő 1844 után 1849-ben is felbukkant Füreden, majd 1851-ben ismét. Krausz Regina kereskedőné pedig 1850-ben szállt meg a Horváth-házban, majd 1863-ban is élvezte Füred vendégszeretétét. Ugyanúgy kedvelték a fürdőt az 1848–1849-et követően aulikusnak mutatkozó Pápay Miklós⁶⁰ és Gyalóky Ferenc,⁶¹ mint a jeles tanár, Tarczy Lajos⁶² vagy az 1848-ban – egyebek mellett – a pápai nemzetőrök parancsnokaként fellépő Vermes Illés,⁶³ aki a forradalom és szabadságharc bukását követően is több ízben látogatott el Füredre.

Hogy a politika egyébként sem szakította szét egy adott település elitjét, azt világosan mutatják – fenti példánknál maradva – olyan személyiségek szerepvállalásai Pápa város és Veszprém vármegye hivatali posztjain az 1850-es évek első felében, mint Vermes Illés, idősebb Martonfalvay Elek⁶⁴ vagy Mikovinyi Ignác.⁶⁵ Ugyancsak ezt igazolja az a tény is, hogy az 1852. évi füredi fürdőlistán – tehát épp a Ferenc József látogatása által fémjelzett évben – ott olvashatóak a az 1848-ban igencsak aktív szerepet vállalt személyiségek nevei is:

⁵⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára XIII. 18/25. Szentgyörgyi Horváth család iratai. A Horváth-ház számadásai, 1848, 1849; 1850; 1851.

⁵⁹ A pápai fürdővendégekre nézve: *Katona Csaba*: „Páparól igen szép útja van Balatonfürednek”. Adatok a reform- és dualizmus-kori pápai polgárság mentalitásához. Pápa, 2002 (Lapok Pápa történetéről, 4–5. Panniculus ser. C. no. 149–150.) 333–374. és uő. „Páparól igen szép útja van Balatonfürednek”. Adatok a reform- és dualizmus-kori pápai polgárság mentalitásához. In: Két konferencia, 2. (Szerk. Hermann István–Mezei László.) Pápa, 2006. 63–87.

⁶⁰ Pápay Miklós 1849 végén a megyehatóság pápai járásának császári királyi főbírája.

⁶¹ Gyalóky Ferenc 1849-ben lett a város aljegyzője.

⁶² Tarczy Lajos (1807–1881) tanulmányait a pápai református főiskolán végezte teológiából és filozófiából, Bécsben és Berlinben pedig matematikát és fizikát tanult, majd ezt követően a pápai kollégium matematika-fizika-filozófia tanára lett.

⁶³ Vermes Illés (1807–1875) uradalmi ügyész, akit 1848-ban Pápa kövétté választott az első népképviselői országgyűlésbe, emellett tagja lett a Pápai Kerületi Választmánynak is, sőt ő töltötte be a pápai nemzetőrök kapitányi posztját is. Ennek ellenére 1849. október 22-től ő volt a pápai járás főszolgabírája, majd 1851. szeptember 20-ától a városvezetésben is helyet kapott.

⁶⁴ Martonfalvay Elek (1821–1904) hírlapíró, ügyvéd, 1849-ben helyettes főszolgabíró, majd 1852. március 20-án Pápa város ügyvédje.

⁶⁵ Mikovinyi Ignác 1848-ban Pápa város főbírájává választották, majd 1856-ban városbíró (addig helyettes polgármester volt).

Bezeredy Mihály,⁶⁶ Vermes Illés, idősebb Martonfalvay Elek stb.

Összességében az, hogy az említett emberek szűk három évvel az 1848–1849. évi szabadságharc leverése után a nem éppen olcsó árairól nevezetes Füreden időztek, egyértelműen cáfolja, hogy ezekben az években az ország egésze a teljes elnyomatás és keserűség igáját nyögte. A rendkívül kényes politikai helyzetben a maga medrében folyt tovább a mindennapi élet, láthatóan a forradalmi eseményekben erőteljesen „kompromittálódott” személyek tekintélyes hányada számára is.

Ez volt a helyzet Zala megyében is, ahol a „szabadságharc után 1849-ben továbbra is a szabadságharc alatti tisztikar intézte a megye ügyeit.”⁶⁷ Általánosabb megközelítésben Pap Józsefet idézve: „A hivatalvállalás okait valószínűleg elsősorban nem a politikai nézetek érvényesülésével kell magyarázni, hanem inkább a gazdasági és életmódbeli kényszerítő tényezőknek kell nagyobb jelentőséget tulajdonítanunk. [...] A hivatalnokokat kinevező felsőbb vezetés részéről sem abszolút érvényűek az általuk megfogalmazott irányelvek, őket is az objektív kényszerhelyzet téríthette el eredeti szándékuktól. Ha fenn akarták tartani a közigazgatási munka folyamatosságát, akkor szükségük volt a megfelelő szakértelemmel és a nélkülözhetetlen helyi tapasztalatokkal rendelkező, politikailag gyakran megbízhatatlannak tartott emberekre. Véleményünk szerint az állami adminisztráció erre a korszakra már olyan fejlődési fázisba jutott, amikor a szolgálatvállalás függetlenné vált a politikai állásfoglalástól. Fő cél az államapparátus oldaláról a szakszerű munka folyamatossága volt, s ezt nem lehetett alkalmi tisztviselőkkel biztosítani. A több politikai átalakulást megélt hivatalnokok így tudtak munkát vállalni mind az abszolutista, mind az alkotmányos időszakban. Kialakulhatott egy olyan társadalmi réteg, amelynek a vármegyei igazgatásban való részvétel már elsősorban nem politikai tett, hanem szolgálati munka, foglalkozás.”⁶⁸

Kissé talán hosszan időztem fentiek ecsetelésénél, de Écsy naplói alapján hasonló tapasztalat szűrhető le. Écsy László éppúgy, ahogy oly sokan mások, tette a dolgát, amikor az uralkodó látogatott el Füredre, ahogy akkor is, amikor csak hétköznapi gondok terhelték meg szabályos napjait. Kiemelt vendégként fogadták a már említett Kempen von Fichtenstammot is: „Reggeli 9 órakor Kempen őexcellenciája érkezett, 1 óráig mulattatott.”

⁶⁶ Bezeredy Mihály uradalmi jószágigazgató azzal tűnt ki Pápan a szabadságharc idején, hogy a nemesfémgyűjtés idején 26 font és 1 egész 1/16 lat súlyú ezüstöt adományozott egymaga.

⁶⁷ *Halász I.*: Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése: i. m. 102. Az 1847 előtt vagy után, illetve 1850-ben Zala vármegyében hivatalalt viselt, magasabb posztot betöltő személyek táblázatát (17 személy, köztük Bogyay Lajos, Varga Lajos) ld.: *Halász I.* Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése: i. m. 108.

⁶⁸ *Pap József*: A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „paszív ellenállás”. Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elitjének története, 1844–1853. 176. *Aetas*, 13 (1998) 2–3. sz. 159–176.

A magasztos jelszavak tehát nem határozták meg a hétköznapokat, az 1850-es évek elején a megszokott mederben folyt tovább az élet. Aminek fő tapasztalata, hogy a nagy köztörténeti cezúrák (pl. 1848–1849) egy-egy kisebb léptékű vizsgálat esetén korántsem jelentenek mérföldkövet. Így Füred fürdő történetét tekintve a forradalomnál jóval élesebb határvoalat jelent pl. a déli vasút 1861. évi átadása vagy a vendégek

által sokat hiányolt Gyógyterem (Kurszalón) 1878. évi felépítése. Ugyanakkor a fent vázoltak óvatosságra intenek: illik csínján bánni az elnagyolt ítéletekkel. A történész feladata a múlt lehetőség szerinti megismerése és nem valamiféle ítélet hozatala – ami azonban nem a saját és karakteres vélemény mellőzését jelenti.

MÁRFI ATTILA

Arató Jenő pécsi táblabíró naplói, feljegyzései és más helytörténeti írásai, 1904–1968

Arató Jenő Pécs társadalmában egykor jelentős szerepet töltött be, de neve napjainkra valamelyest feledésbe merült. Pedig hosszú, tartalmas és kalandos élete során hivatása tisztességes gyakorlásával fontos szerepet vállalt városa életében; jelen írás ezért pályafutása és személyisége előtt is tiszteleg. Számunkra azonban elsősorban nem a fentiek miatt érdekes, hanem visszaemlékezései, naplói, helytörténeti írásai miatt, amelyek nemcsak a 20. század első felében Pécssett zajlott eseményekről adnak hiteles képet, de kordokumentumként az egész korszakról, egy letűnt világról is vallanak. Arató Jenő gazdag irathagyatékát, amely 29 naplókötetből, terjedelmes önéletírásból, több kötet krónikából, valamint tanulmányok kézírataiból és egyéb dokumentumokból áll, ma a Pécsi Városi Történeti Múzeum őrzi.

Arató Jenő rövid pályaképe, családi és társadalmi háttere¹

1891. június 26-án született Nagykanizsán polgári családból. Édesanyját Rozgonyi Emíliának hívták, édesapja Neusiedler Antal ügyvéd, később a Nagykanizsai Királyi Törvényszék bírójává vált.² Arató Jenő a zalai megyeszékhelyen járt elemi iskolába és középiskolai tanulmányait is itt végezte. 1909 júniusában tette le érettségi vizsgáit, majd szüleihez költözött Pécsre, ugyanis édesapját időközben a Pécsi Ítéltábla bírójának nevezték ki. Végül maga is a jogi pályát választotta, 1909 szeptemberében beiratkozott a Pécsi Püspöki Joglíceumba. Az itt eltöltött négy év alatt részt vett a Jogakadémia ifjúsági egyleteinek munkájában is, 1912-től pedig ügyvédi irodákban vállalt gyakornoki munkát. 1913 májusában szerezte meg az abszolutóriumot, de még több szigorlatot le kellett tennie az

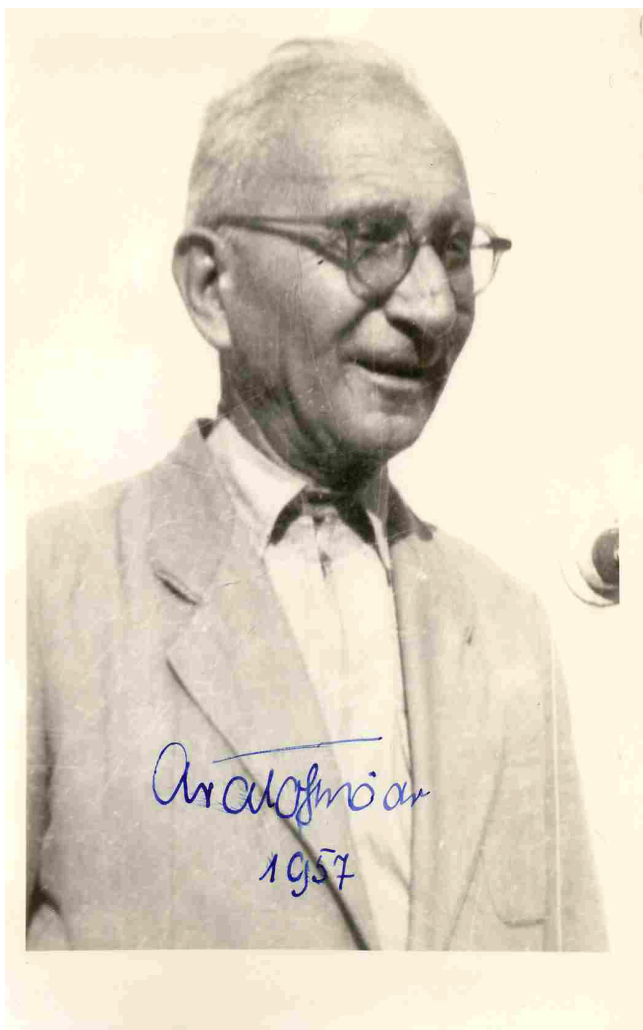
ország jogi egyetemén, ugyanakkor még ebben az évben a Pécsi Királyi Járásbíróság joggyakornoka lett. Két szigorlati vizsgát sikeresen teljesített a kolozsvári jogtudományi karon, ám a harmadikra az I. világháború kitörése miatt már nem került sor. 1914 szeptemberében vonult be a Pécsről Székesfehérvárra áthelyezett és ott állomásozó 69. gyalogezredhez, majd pár hónapos kiképzést követően a következő év márciusában a galíciai frontra került. A Lemberg (Lvov/Lviv) melletti Butkow körzetében hadnagyként esett orosz hadifogságba 1916 augusztusában, majd a szibériai Habarovszkba szállították. Négyévi hadifogság után, 1920 októberében kalandos körülmények között, többhetes hajóúttal tudott csak visszatérni Európába, és még ez év szeptemberében érkezett meg Budapestre. Pécsre, mivel akkor a város szerb megszállás alatt állt, csak 1921 januárjában tudott visszatérni.

Májusban a sikeres, ekkor letett harmadik szigorlata után jogi doktorrá avatták. A szerb megszállást követően, a trianoni sokktól, inflációtól, gazdasági nehézségektől sújtott térségben csak nehezen normalizálódtak az életkörülmények. Számára mégis ez az időszak hozott lényeges változásokat. 1922 augusztusában feleségül vette Smodis Etelkát, Smodis Ödön posta-főfelügyelő és Weidinger Etelka leányát. E házasságból négy fiúgyermek született: Miklós (1923), Béla (1925), László (1927) és végül Csaba (1941). Hivatali előmenetelében is változások történtek, mert 1923 májusában kinevezték a Pécsi Királyi Törvényszék bírójává. 1939-ig elsősorban cégbírói és polgári peres ügyekkel foglalkozott, ezt követően táblabírói beosztásba került. 1926-ban avatták vitézé, és ezt megelőzően magyarosította nevét Neusiedlerről Aratóra. Közben hivatali és családi kötelezettségei mellett élénk társasági életet élt. Tagja volt a Pécsi Dalárdának, a Nemzeti Kaszinónak, a Budai Külvárosi Katolikus Körnek, a Kiss József Asztaltársaságnak és több jogász egyesületnek is. Hivatali beosztása, harmonikus családi élete, illetve a közéletben betöltött szerepe révén a város polgári elitjéhez tartozott.

1935-ben tartalékos főhadnagy lett. A II. világháború utolsó szakaszában, 1944 októberében hátországi katonai szolgálatra hívták be. Ekkor már három idősebb fia is harcolt a különböző frontokon. A sors úgy hozta, hogy hosszas magyarországi és ausztriai utóvédharcok, átvezénylések és menekülések után életében másodszor is hadifogságba esett. 1945 májusában Graz környékén fogták el a szovjetek, majd

¹ Életútjának ismertetéséhez elsősorban Arató Jenő *Életem* című önéletrajzi írását használtam fel.

² Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL ZML) IV. 435. Zala vármegye felekezeti anyakönyveinek levéltári gyűjteménye. Nagykanizsai római katolikus kereszteleési anyakönyv 1891. 369. fsz. Ezúton köszönöm meg Káli Csabának az MNL ZML igazgatóhelyettesének, hogy ezekkel az adatokkal segítette a személyi adatok megerősítését, illetve pontosítását. Az anyakönyvi bejegyzés szerint a Hunyadi utcában laktak szülei, keresztelese pedig 1891. július 5-én történt, a keresztszülők: Gerstner Adolf és Neusiedler Sarolta.

1. kép – Dr. Arató Jenő 1957-ben
(Pécsi Városháza Történelmi Múzeuma, Arató hagyatéka)

Fischauba, az ottani hadifogolytáborba került. Innen május végén szabadult, mert az 55. életében lévő férfit munkaképessé nyilvánították. Végül gyalogosan tért vissza szeretőihez Pécsre, ahol a következő évek újabb megpróbáltatásokat tartogattak számára.

Igaz, 1946 nyarán mindhárom felnőtt fia visszatért a hadifogságból, sőt ő maga állásában is megmaradhatott az Igazoló Bizottság vizsgálata után, ám életkörülményei egyre nehezebbé váltak. 1949-től büntetőjogi ügyekkel kellett foglalkoznia, majd 1951-ben 37 évi bírói szolgálat után nyugdíjazták. 1952-ben drasztikus változásokat kellett átélnie, februárban államosították lakását, majd nyugdíját is megvonták, rendszerellenesnek minősítve személyét. Bár fellebbezését követően lakását egy év múlva visszakapta, de csupán segédmunkásként, alkalmi „bedolgozóként” tudott némi pénzhez jutni. 1953 elején került a Baranya Megyei Sütőipari Vállalathoz anyagkezelőnek, majd rövidesen termelési adatszolgáltató

lett, végül 1955-ben jogi előadónak nevezték ki. Az 1956. évi forradalom alatt a vállalati Nemzeti Tanács tagja volt, ennek ellenére 1957-ben, a megtorlások alatt nem esett bántódása, mivel ez volt az egyedüli termelési egység, amely – érthető okok miatt – nem szüntette be a munkát a harcok alatt sem. 1959-től már nyugdíjasként alkalmazták, és a legbonyolultabb ügyeket bízták rá, elismerve ezzel emberi és szakmai kvalitásait. 1961-ben tiszteletbeli pékké fogadták, majd három év múlva az új tésztaüzem vezetőjévé akarták kinevezni, de az akkor már 73. életében járó, idős férfi ezt a megmérettetést – érthetően – nem vállalta.

Élete utolsó szakaszában aktív tagja volt a Janus Pannoniusz Múzeum Baráti Körének, ahol megbízást kapott emlékeinek lejegyzésére és a Sütőipari Vállalat történetének megírására. Emellett számos más helytörténelmi kutatást is végzett. 1966-ban feleségével együtt Budapesten élő fiaikhoz költözött, hogy ismét együtt legyen a család. Itt érte a halál 1979. május 22-én.

Az irathagyaték

Arató Jenő terjedelmes és sokszínű irathagyatéka a Városháza Történelmi Múzeum adattári nyilvántartása szerint 1962 és 1968 között került a gyűjteménybe zömében vásárlás útján, de ajándékozással is bővült az iratanyag. Arató kapcsolatára a múzeummal fentebb már utaltunk, ennek része volt gazdag írásos anyaga és dokumentumgyűjteménye átadása. Ezek közül talán a legértékesebbek az 1904-től 1968-ig folyamatosan vezetett, igen tekintélyes terjedelmű naplókötetek. E sorozattól némiképp elkülönülnek az úgynevezett diáknaplók, amelyek a nagykanizsai diákeveket rögzítették két kötetben (1907–1909).³ Ezeket a dokumentumokat mellékelte zsebnaptárak, zsebkönyvek és naplószerű feljegyzések egészítik ki.⁴ E források az egész úgynevezett naplóíró korszakot érintik: korántsem alkotnak egységes sorozatot, ám fontos kiegészítői a naplókknak. Az 1912 és az 1966 között lejegyzett naplókötetekhez külön név- és tárgymutató-rendszerű mutatókönyvet is készített a szerző, amely segítheti az eligazodást vagy akár a kutatást is. Az eddig felsoroltakhoz szerkezetét és tartalmát tekintve is szorosan kapcsolódik két „krónika” címmel meghatározott kötet: a fontosabb napi eseményeket rögzítő két különálló könyv az 1921–1940 és az 1941–1955 közötti időszakról közöl információkat. Ezek mellett figyelemreméltóak még Arató egyéb feljegyzései, visszaemlékezései (amelyek az előző forráscsoporthoz sorolhatók) és önálló tanulmányai, helytörténelmi jellegű írásai, továbbá az Életem című, 456 oldalas gépelt önéletírás, amely a fentebb említett források adataira is hagyatkozva készült el. Utóbbi egyszerre viseli magán az életrajzok és a forrásközlések stílusjegyeit, rendkívül olvasmányos, közérthető módon formába öntött írásmű. Említeni kell még a Bírósági szolgálatban című kéziratot, amely

³ Janus Pannoniusz Múzeum Új és Legújabb-kori Osztálya Adattár nyilvántartás (a továbbiakban: JPM Adattár) 360. 75. 1–2.

⁴ Később is keletkeztek ilyen meghatározású kéziratok, például az 1945. évi keltezésű zsebnaptár és az 1950 és 1962 közötti időszak feljegyzéseit tartalmazó zsebkönyv. JPM Adattár 361.75.1–5., 368.75.

tényleges jogász éveiről, azaz az 1913 és 1950 közötti évekről szól, ám nemcsak Arató hivatali előmeneteléről és szakfeladatairól kaphatunk ismereteket belőle, hanem a megyeszékhely jogszolgáltató intézményeinek szervezetéről, működésük korszakok szerinti változásairól, s még az egykori munkatársak, jogászok, sőt jogásznemzedékek szakmai és olykor magánéletébe is bepillantást nyerhetünk általa.

Arató helytörténeti írásai között több figyelemreméltó feljegyzéssel is találkozhatunk, például a Pécs a kiegyezés korában 1867–1918, a Pécsi halottak, A pécsi sütőipar a második világháború előtt és utána 1920–1964, A polgárember élete tegnap és ma, az Adatok a pécsvidéki bányásztelepülések demográfiájához és a Beszédvázlatok a Múzeumi Barátok Körének közgyűlésén című értekezések. Olyan kéziratokat is tartalmaz ez a gyűjtemény, amelyeket eredetileg naplóköteteiben jegyzett le, de később külön is feldolgozott egy-egy témakörre összpontosítva. Ilyenek például a Kínai színház, az Orosz dalok (kottamelléklettel) és a Saigon című írásai, amelyek napilapokban is megjelentek. Hasonló jellegű az az újságcikk-sorozat, amely az I. világháború kezdeti időszakáról szóló fronttudósításait tartalmazza. Eredetileg Lenkei Lajos a Pécsi Napló főszerkesztője kérte fel első, frontról való szabadságolása alkalmával, hogy írjon rendszeres tudósításokat a galíciai hadi helyzetről. Ezek a tudósítások azonban a nevezett napilapon kívül más orgánumban is megjelentek. A gyűjteményben ezen túl különböző személyekhez írt magán- és hivatalos levelek, egyéb hivatalos iratok, fényképek, levelezőlapok, sőt tárgyak is találhatóak, amelyek felsorolása kimerítené a rendelkezésre álló kereteket.

A pécsi, baranyai naplóirodalom hagyományai

E tanulmány elsősorban Arató Jenő naplóira épül, ám értékeléséhez szűkebb és tágabb közege, a pécsi, illetve a baranyai naplóirodalom jellemzéséről néhány észrevételt érdemes tenni. Attól függetlenül, hogy a 19. század elejétől egészen a 20. század derekáig a naplóírás, illetve a visszaemlékezések, a memoárirodalom divatjáról, gazdag produktumairól beszélhetünk országos szinten, kevés ilyen jellegű írás maradt fenn Pécsen. Eddigi ismereteink alapján elmondhatjuk, hogy míg a 19. század elején főleg a nemesi családoknál keletkeztek ilyen típusú források, addig a század végére már a polgárság körében is elterjedt a dokumentálásnak ezen módja. Maga Vasváry Ferenc jogászprofesszor is említi, hogy számos ifjú hölgy naplójába tett bejegyzést: bár e naplók egy része vélhetően a divatos emlékkönyvek kategóriájába tartozott. Tény, hogy az érintett korszakban elsősorban értelmiségi körökben volt népszerű a jelesebb események leírása, és e körön belül is – ha az eddig ismert forrásokat tekintjük – Pécsen a jogászok írták talán a legtöbb naplót és memoárt. Hogy valójában mennyi ilyen írásmű keletkezett, megbecsülni sem lehet. Annál is inkább, mert sokaknál idővel alábbhagyott a naplóírási kedv, az egykori jegyzetek nem is maradtak fent. Az ismertté vált anyagok alapján viszont azt is megállapíthatjuk, hogy különböző típusú, stílusú és terjedelmű írások jöttek létre. Maradva a jogász közege, Angyal Pál professzor a közelmúltban

megjelent Emlékeimből című jegyzetei⁵ például a tudós sokirányú szellemi műhelyéről, tudományos munkásságának hátteréről adnak rendkívül érzékletes képet kulturális, szellemtörténeti megközelítéssel. A szintén jogász végzettségű Visy László, Pécs szabad királyi város főispánja évtizedekig vezetett napló⁶ ezzel szemben a város közigazgatási helyzetéről, történetéről, mindennapjairól, az I. világháború és a szerb megszállás sújtotta Pécsről rajzolnak meg a szemtanú által ábrázolt hiteles képet. Igaz, ezekben a feljegyzésekben a szociális érzékenység is szóhoz jut és a családi események is helyet kapnak. A szintén jogász Vasváry Ferenc professzor 1886 és 1920 között készített feljegyzései adatokban gazdag anyagot jelentenek, szerzőjük számos várostörténeti eseményt rögzít, a családi élet történései és a hivatali pálya leírása mellett.⁷ Ez elmondható Arató több ezer oldal (!) terjedelmű naplóiról is, sőt a 20. század jelentős részét felölelő jegyzetekben a számos város- és társadalomtörténeti feljegyzés mellett Aratonál a családi és rokoni kapcsolatok kiemelt helyet kapnak. Talán ez utóbbi két naplónál érzékelhető igazán a „történelem alulnézetben” aspektusa, szemben Angyal Pál⁸ jóval nagyobb kitekintésű, átfogó, esszé jellegű visszaemlékezéseivel vagy akár a bölcsész és nyelvész professzor Thienemann Tivadar amerikai emigrációjában írt szellemtörténeti megközelítésű írásával.⁹ (Igaz, utóbbiak visszaemlékezések voltak miatt is valame-lyest másképp tárgyalják az eseményeket.)

Baranyában azonban, mint már esett róla szó, kevés ilyen típusú forrást említhetünk. Ezek jó része a 19. század első felében keletkezett. Ide sorolhatjuk Pápay Károly mérnök 1845 és 1847 között írt naplótöredékét,¹⁰ Náray János 1848–49. évi ügynevezett Pécsi Krónikáját,¹¹ Kelemen József pécsi kanonok 1848 és 1856 között keletkezett naplóját,¹² Horváth Jánosnak 1849-ben a grazi emigrációban készített feljegyzéseit¹³ és Kubinyi Elek bolyi plébános 1852 és 1885 közötti évekről tudósító naplóját.¹⁴ A 20. század első felét tekintve elsősorban két ilyen jellegű forrást említhetünk, a már említett Visy László hat kötetben ránk maradt, 1914 és 1921 közötti időszakot rögzítő naplóját,¹⁵ illetve Nikelszky Géza tervező

⁵ Angyal Pál: Emlékeimből. Bp., 2010.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BML) XIV. 60. Dr. Visy László Pécs szabad királyi város főispánja naplója 1914–1921.

⁷ Vasváry Ferenc Naplóm a Szentháromság nevében! (Szerk. Balogh Ágnes–Márfi Attila–Schweitzer Gábor.) Pécs, 2013. 6–12.

⁸ Márfi Attila: Egy szerteágazó nemesi familia, a Síkabonyi Angyal Család irathagyatéka a Baranya Megyei Levéltárban (1645–2004). *Levéltári Szemle*, 60 (2010) 2. sz. 3–13.

⁹ Thienemann Tivadar: Az utókor címére. Pécs, 2010.

¹⁰ Tóth Árpád: Pápay Károly (1817–1847) naplótöredéke. *Fons*, 6 (1999) 3. sz. 209–275.

¹¹ Bezerédy Győző: Náray János: Pécsi Krónika 1848–1849. *Baranyai Helytörténetírás*, 6 (1973) 179–210.

¹² Fényes Miklós: Kelemen József pécsi kanonok naplója (1848–1856). *Baranyai Helytörténetírás*, 6 (1973) 211–220.

¹³ Szita László: Horváth János naplója a gráci emigrációból 1849. május 5.–augusztus 1. *Baranyai Helytörténetírás*, 6 (1973) 221–249.

¹⁴ Sonkoly Károly: Kubinyi Elek bolyi plébános naplója az 1852–1885 közötti évekből. *Baranyai Helytörténetírás*, 22 (1989) 527–558.

¹⁵ Márfi Attila: Visy László Pécs szabad királyi város főispánjának naplója 1914–1917. In: Régi témák, mai kérdések a mentalitástörténetben. (Szerk.

iparművész *Életművem* című, végső formájában 1957-ben papírra vetett gazdag forrásértékű írását.¹⁶ Arató Jenő naplókötetei is e sorba illeszkednek. Annak ellenére, hogy a gyér helyi naplóirodalom alapján nincs mód alaposabb összehasonlításra vagy elemzésre, kijelenthetjük, hogy az Arató-naplók esetében keletkezésüket, szerkezetüket, közlésmódjukat és forrásértéküket tekintve rendhagyó kötetekről van szó.

A naplók szerkezete, külső adottságaik, keletkezésük körülményei

A naplók terjedelmi adatait megismerve már szembetalálkozunk a rendkívüliséggel, ugyanis az 1904-től 1968-ig rendszeresen vezetett kötetek oldalszáma jóval meghaladja a tízezetet. Az egyes naplóoldalak mérete átlagosan 20x32 cm, tehát nem kis méretűek vagy füzetjellegűek az egyes kötetek. A naplóíró kézzel írt feljegyzéseit utólag – saját maga – legépelte, majd bekötötte. A gépelés során azonban – ahogy feljegyzéseiben is olvasható – utólag több változtatást hajtott végre a szövegen. Naplófeljegyzései egyébként más írások alapjául is szolgáltak. Az *Életművem* című pályaképénél, valamint néhány helytörténeti jellegű írásánál egyértelmű azok forrásként való felhasználása. Az egyes kötetek rendkívül gazdagok mellékletekben: újságok, röpiratok, feljegyzések, kéziratok, plakátok, meghívók, térképek, rajzok/grafikák, grafikonok, táblázatok, kimutatások, statisztikák, fényképek, képeslapok, levelezőlappok és levelek fordulnak elő bennük. Egyes feljegyzések eltérnek a köznapi értelemben vett napi közlésektől. Kimerítő és részletes fejtegetések, szinte esszé jellegű bejegyzések ezek, például a társadalmi és politikai jelenségekről, az I. világháború és a hadifogság eseményeiről, intézményekről, iskolarendszerről, egyesületi életről, a társasági élet színtereiről és természetesen személyes jellegű élményekről. Az I. világháborús naplók – érthető módon – hadmozdulatokról adnak részletes tájékoztatást, a kötetek végén külön mellékletben feltüntetve az egyes katonai alakulatok felépítését és tisztikarát. A négyéves szibériai hadifogság napi feljegyzései mellett gazdag képes dokumentáció, valamint a kényeszerű utazás (háromszor utazta be Szibériát) útvonalának térképeken való ábrázolása is szerepel. Szintén mellékelve található a naplóíró műfordításai(!), tanulmányai, és a táborig előadásorozatok során tartott előadásainak szövegei és vázlatai.

A naplóíró írói attitűdje, feljegyzéseinek korszakai, forrásértéke és adattartalmai

Arató Jenő történelmi sorsfordulók, politikai változások során sem szüneteltette a naplóírást, ám körülményei egyes időszakokban olyanok voltak, hogy feljegyzéseit csak titokban végezhesse, naplóját rejtegette. A hadifogságban készült részek például ilyenek, kis papírdarabkákra citromsavval írt, hogy

rejtve maradjanak feljegyzései, ám ezeket is folyton rejtegetnie kellett a gyakori motozások miatt, és kicsempészésük sem volt könnyű feladat. Csak hazatérte után tudta végleges formába önteni naplójegyzeteit. Az 1945. évi szovjet megszállás után sokáig lakása lépcsőfeljárójában rejtegette a már kötet formájú naplókat.¹⁷ Óvintézkedésként bizonyos személyes jellegű, családjára vonatkozó részleteket tintával többször is áthúzva olvashatatlaná tett. Az I. világháborús naplókötetekben is található ilyen oldalak. Később ezt a megoldást sem találta biztonságosnak, ezért kitépte az ominózus oldalakat. 1947-ben, amikor legidősebb fia, Arató Miklós egyetemi tanulmányait befejezte, e hiányzó naplótöredékekkel ajándékozta meg. Később, 1961. február 7-én az Arató Miklósnál tartott rendőrségi házkutatás alkalmával megtalálták és lefoglalták ezeket,¹⁸ így e naplórészletek – úgy tűnik – már nem pótolhatók.

Mivel rendkívül terjedelmes és több évtizedet felölelő, a „boldog békeidőktől” egészen a kádári konszolidációig tartó feljegyzésekről van szó, ezért a naplófolyamot korszakokra is tagolhatjuk. Az első korszak a nagykanizsai diákéveket, a családi környezetet ismerteti, Arató ifjúkorának fontosabb eseményeiről tájékoztat. A gyakori családi és rokonlátogatásokat, nyaralásokat is lejegyezte, de a századforduló utáni Nagykanizsa polgári miliójéről is képet kaphatunk. (Ezeket az adatokat Kaposi Zoltán egyetemi tanár, a készülő Nagykanizsa monográfia egyik szerzője javaslatomra áttekintette, és számos olyan adatra, eseményre bukkant, amelynek hitelessége igazolt.)

A „boldog békeidőkről”

A naplókötetek második korszaka 1909-től indul, és a már Pécssett zajló eseményekről tudósít. Ekkor a szerző sikeres érettségi vizsgáját követően szüleihez költözött. Arató Jenő gondolatain, egyedi látásmódján, érzéketlen, hangulati elemeket is tartalmazó leírásain keresztül az olvasó eddig talán még nem ismert képet kaphat a városról. Különösen amiatt jelentős ez, mivel arról az időszakról keletkeztek e bejegyzések, amellyről kevés ilyen jellegű forrás ismert. A rögzítés pontos szándékával, ám nem történetírói igénnyel megfogalmazott leírások ezek, tanulmányozásuk ennek ellenére komolyan segítheti a történetírást, természetesen több autentikus forrás ütköztetése és elemzése, forráskritika mellett. Nagyon érzéketlen, egyedi hangulatú és humorú leírások olvashatók e részben: a „boldog békeidők” polgáraitól, a város kulturális, politikai, gazdasági és „hivatali” életéről, továbbá vezető egyéniségeiről. A sommás, olykor humoros, kissé ironikus ábrázolások az egyéni látásmódból erednek és személyes benyomásokot rögzítenek. Pécs színházi, társasági, egyesületi, zenei, sport- és diákéletéről szóló izgalmas, személyes élményekből táplálkozó leírások, visszaemlékezések is szerepelnek a napló e részében. Külön fejezeteket szentelt a naplóíró

Sasfi Csaba.) Esztergom, 2000. 135–156.

¹⁶ Márfi Attila: Adatok Nikelszky Géza munkásságához. *Baranyai Helytörténetírás*, 16–17, (1983–1984) 353–389.

¹⁷ Néhai Arató Miklós, azaz Orbán atya a Pécsi Ciszterci Rend házfőnöke szóbeli közlése alapján, amely Pécssett 2002. június 21-én a Ciszterci Nagy Lajos Gimnáziumban, dolgozószobájában hangzott el.

¹⁸ Arató Miklós, Orbán atya szóbeli közlése alapján.

a pécsi jogászképzésnek. Ír a Püspöki Joglyceum tanáraitól – szellemesen, ugyanakkor tisztelettel adózva személyüknek –, az elsajátítandó ismeretekről, az intézmény szellemiségéről, jogászegyleteiről, és a korabeli joghallgatók olykor botrányoktól sem mentes hétköznapjairól. Ezek az adatok bizonyosan hiánypótlóak: egyesülettörténeti kutatásaim során a Lyceum égisze alatt működő egyletekről például csupán közvetett forrásokat találtam korábban, Arató viszont négy olyan egyesületről ír, amelyeknek alapszabályait, vezetőségi és tagnévsorát is közli, a feladatkörökkel együtt. Ezekre az adatokra erőteljesen támaszkodva készülhetett el például az – Erzsébet Tudományegyetem Pécsre települését megelőző – pécsi felsőoktatási képzésről és egyesületi életükről egy átfogó tanulmány.¹⁹ Az 1923-ban véglegesen Pécsre települt egyetem²⁰ működéséről egyébként szinte folyamatosan olvashatók feljegyzések.

Érdekes részletei a naplónak azok a leírások, amelyekben néhol a kései, illetve letűnt romantika világa is felvillan a társasági élet intim részleteit és a heves vérmérsékletű ifjak párbajozási szokásait is újból felelevenítve. A város korabeli arcutatójáról pedig így emlékezett meg a naplói:

„A múlt század második felében sok mindent leromboltak, ami történelmi szint és érdekességet jelentett a városban: Eltávolítják a török származású csorgó kutakat, az ún. szandervárat; a biedermeieresen nyárspolgári hangulatú Széchenyi téren lebontják a nemes vonalú régi városházat, s a gimnázium melletti Ribay házat és helyükbe felépítik a tornyos, fellengzős új városházat és a Pécsi Takarékpénztár ízléstelenül ordító palotáját. S ezzel teljesen megbontják a tér szép egységét; lebontják a ciszterci rendházat a Belvárosi templommal összekötő érdekes boltívet, lebontják a régi városkaput a Szigeti úton és a belső vár kapuját a mai Szepessy szobor helyén, amit pedig meghagytak, a régi tornyokat, várfalakat az Aradi vértanúk, Vak Bottyán, Sörház és a Felsőmalom utcákban, azokat úgy beépítették házakkal, hogy ma már alig lehet belőlük valamit látni. A második világháború előtti időkben ugyan foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy a régi várfalakat a Landler Jenő és az Aradi vértanúk utcájában kiszabadítva megcsinálják az ún. vársétányt, a terv azonban máig is csak terv maradt. Mondom, a haladás, városfejlesztés jelszava alatt sok mindent lebontottak, elpusztítottak, de a város nyugatias, városias hangulata változatlanul megmaradt. Az aszfaltos utcák, emeletes házsorok, történelmi emlékek, ódon templomok, öreg kanonoki házak, a gyönyörű székesegyház, s a mindenfelé uralkodó tisztaság a nyugat-európai polgárosult város képét keltik fel bennünk, melynek semmi közönsége nincs a tiszta magyarlakta településekkel, melyekre a lakosság földművelő, állattenyésztő jellege nyomja rá a bélyegét, s melyek növekedjenek, fejlődjenek bármilyen nagyra, valahogy mindig vidékiesek, falusiasak maradnak.”²¹

¹⁹ *Márfi Attila: Szemelvények a Püspöki Joglyceum egyesületi és társasági életéhez 1867–1918 között.* In: *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923.* A 2009. október 16-án Pécsen tartott tudományos konferencia tanulmányai. (Szerk. Kajtar István–Pohánka Éva.) Pécs, 2009. 207–230.

²⁰ *Márfi Attila: „Nem rombolni akarok, hanem építeni” Hóman Bálint és a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem viszonya az 1930-as években.* In: *Történeti ártérkép.* Hóman Bálint a történész és a politikus. (Szerk. Ujváry Gábor.) Bp., 2011. 134.

²¹ *Márfi Attila: A boldog békeidők utolsó éveit Pécsen. Arató Jenő visszaemlékezései 1909–1914. I. rész.* *Pécsi Szemle*, 11 (2008) tavasz. 62–73.

Ezek a részletek amiatt is érdekesek, mert a szerző a városrendezés kapcsán saját jelenéből tekint vissza egy-egy régebbi időszakra, ám a mai olvasó mindkét időbeli réteget tudja értékelni.

Feljegyzések a nagy háború éveit átéltekről

Harmadik korszaknak az I. világháború kirobbanásától a szerb megszállásig terjedő hét évet tekinthetjük a naplóban. A nagy háború kirobbanását, a kezdeti időszakot még besorozása előtt Pécsen élte át Arató. A napló ezen szakaszai kiválóan dokumentálják a város és lakóinak helyzetét a háború első napjairól, heteiről:

„1914. augusztus 6.

Kezd a város ismét a rendes kerékvágásba kerülni. A bevonultakat már mind felszerelték és a kaszárnyákban, iskolákban, s a közeli falvakban elhelyezték, eltűntek a komikus alakok, akik polgári ruhákra varrták fel a distinkciójukat²² és a békés civil ruhához kötöttek fel valami pangánót²³. Az utcák sokat veszítettek mozgalmasságukból, legfeljebb katonai társzekerek robognak ide-oda és vadonatúj csukaszürkébe öltözött csapatok vonulnak gyakorlatra, vagy gyakorlatról haza. Mostanában reggeltől estig az állomáson lógunk. Egyik katonavonat a másik után megy le délnek, tüzérségi, lovassági, gyalogsági szállítmányok kergetik egymást. Kivételesen mind cseh csapatok vonulnak erre. Megáll a vonat, következő pillanatban kinn a peronon a 10–12 tagú zászlóaljbanda, harsognak a levegőben a cseh indulók, elinduláskor pedig csak úgy zúg a katonával teli vonatokból a nazdar²⁴...

Délután 6 óra után rendszerint megtelik a Király utca és a Széchenyi tér emberekkel, híreket várnak. Megjelenik a Pécsi Napló meg a Dunántúl délutáni rendkívüli kiadása, pillanat alatt elkapkodják és az utca olvasó emberekkel lesz tele. Pesti újságokat kapunk is, nem is, legfeljebb kétnaposakat, de bele kell nyugodnunk, hadi menetrend van. Este tízig, féltizenegyig csak úgy hemzseg az utcákon a nép. Tíz óra tájban a Nádor teraszáról Linder,²⁵ a Dunántúl szerkesztője felolvassa a legfrissebb táviratokat, egetverő éljenzés rá a válasz, aztán mindenki megy haza lefeküdni.”

A naplói bevonulását követően már a harctéri eseményekről kaphatunk ismereteket. Talán azok a fejezetek a

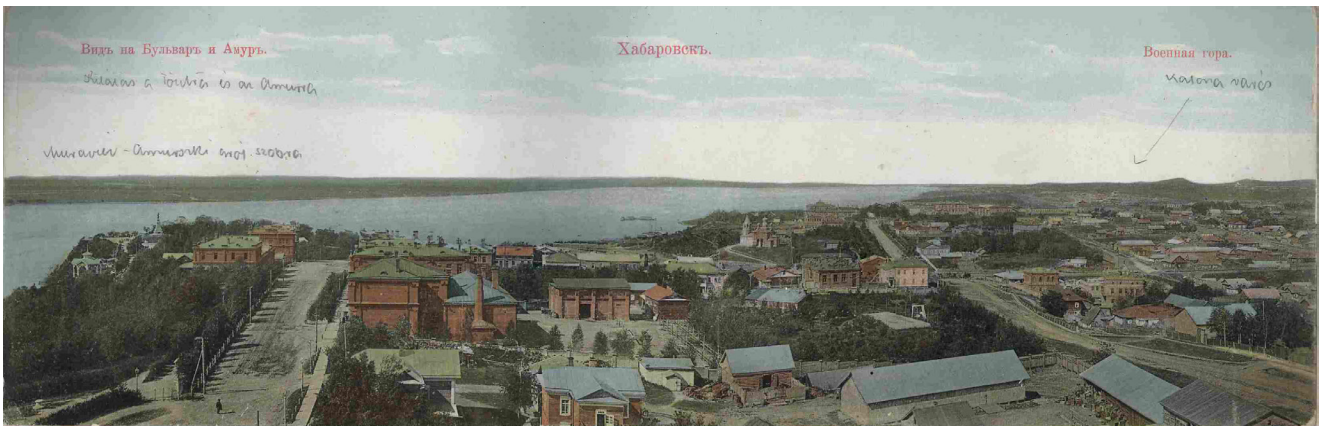
²² Latin kifejezés, jelentése megkülönböztetés, illetve katonai rangjelzés is jelenthet.

²³ Régi katonai kifejezés, jelentése szurony, tőr, bajonett.

²⁴ Cseh szó, jelentése 'szévasz'. Az idegenlégió kötelékei között szolgáló cseh századának („Nazdar-század”) tagjai. Lengyel és magyar katona kézfogása, feltehetően Kárpátalján, illetve a környéki régiókban.

www.masodikvh.hu/.../2514-a-cseh-hadsereg-muzeuma-es-a-pragai-heydrich-muzeum. (A hozzáférés ideje: 2014. augusztus.)

²⁵ Linder Ernő (Majs, 1886. május 5.–Pécs, 1954. január 16.) újságíró. A Janus Pannonius Társaság egyik alapító tagja. Középiskoláit Budapesten és Pécsen végezte egy ideig jegyző, majd a Magyar Állam utóbb a Katolikus Tudósító szerkesztője. Később Nyíregyházán a Szabolcsi Hírlap munkatársa. Végül a Pécsi Újság, a Világháború Heti Postája, a Dunántúl című napilap felelős szerkesztője. A szerb megszállás alatt a Dunántúl cikkei miatt többször pénzbüntetésre ítélték majd betiltották. Mint felelős szerkesztőt elítélték. 1944 végéig szerkesztette Dunántúlt. 1945 után újságcikkei miatt 9 hónapra bebörtönözték.

2. kép – Habarovszk látképe a 20. század elején (Pécsi Várostarténeti Múzeum, Arató hagyatéék)

3. kép – Magyar hadifoglyok egy csoportja Habarovszkban (Pécsi Várostarténeti Múzeum, Arató hagyatéék)

legértékesebbek, amelyek a szibériai Habarovszk városában töltött hadifogoly évekről tudósítanak.

Fogságba esése után először a darniczai gyűjtőtáborba, majd szeptember elején az omszki elosztótáborba került Arató Jenő. Innen három hét múlva indították útnak a foglyoszerelvényt és Krasznojarszk, Irkutszk, Csita, Mandzsuria és Nikolszk érintésével érkeztek meg október elején Habarovszkba. Az itt kiépült négy hadifogolytáborban való

berendezkedésről, a hadifogoly hétköznapokról napi részletességgel tett feljegyzéseket. A foglyok szinte mindent elkövettek, hogy elviselhető legyen a hadifogság. Éppen ezért ragaszkodtak ahhoz az értékrendhez, azokhoz a kulturális gyökerekhez, ahova tartoztak. Az otthoni, békebeli, polgári életmód – körülményekhez képest – jelképes felidézése, valamilyen szintű megvalósítása a túlélést és a megpróbáltatások elviselését segítette. Különösen az első időszakban hihetetlen

4. kép – Hadifoglytemető Habarovszkban és Sportoló hadifoglyok (Pécsi Várostarténeti Múzeum, Arató hagyaték)

leleményességgel szervezték kulturális, szórakoztató rendezvényeiket és társaságaikat. Szállásaik birtokbavétele után pár nappal már angol-, német-, szlovák- és franciaórákat tartottak, e foglalkozásokat aztán kiegészítették gazdaságtan-, összhangzattan-, kémia-, geológia- és rajtanfolyamokkal hadifogoly szaktanárok közreműködésével. A jog- és államtudományi tanfolyamon Arató is vállalt előadásokat, és amikor ez a „kurzus” Magyar Közművelődési Körré változtatta a nevét, irodalmi ismeretterjesztő értekezéseket is tartott. Mindezek háttérül megalapították a Barakk Könyvtárat egy rubel kölcsönzési díjjal, a helyi antikvárium német, angol és francia könyveire hagyatkozva. Egy év elteltével már közel 800 kötetet számlált ez a gyűjtemény.²⁶

A hadifogságba esettek számára létrejött egy sajátosság intézmény, a hadifogoly színház. Többnyire a barakkokban vagy az ebédlőben alakították ki a színpadot, de belépőjegyet, sőt plakátokat is készítettek. Különösen az oroszországi fogolytáborokban alakultak nagy számban fogolyszínházak, olykor nemcsak magyar, hanem osztrák, német és török katonákkal kiegészülve. A napló folyamatosan tudósít ezekről az előadásokról, a kezdeti lépésekkel együtt, sőt Arató a „szomszéd barakkok” osztrák és német színházait is figyelemmel kísérte és a Habarovszkban működő kínai színház

előadásairól is képet adott. Meglehetősen színes, összetett „kulturális képet” kaphatunk így a kényszer és honvágy ösztönözte öntevékeny amatőrök és hivatásos színészek, hadifogoly katonatisztek múltidéző és a túlélés segítő kísérletezéseiről, bajtársaik és önmaguk mulattatásáról. A habarovszki színház (e naplók alapján) talán két szakaszát különíthetjük el, amelynek első időszakában a társzművészetek művelése és a kabaré-előadások gyakorisága volt a jellemző. A második, rövidebb, de talán izgalmasabb szakaszban az 1917 októberében megalakult magyar színtársulat produkcióit kísérhetjük elsősorban figyelemmel. Képet kaphatunk a próbákról, a színlapok, díszletek és jelmezek készítéséről. A színdarabok forgatókönyveit emlékeztetből rögzítették, ahogy az előadott zenei darabok partitúráit is, és a zongora kivételével az összes általuk használt hangszert is maguk készítették. Mivel a magyar színháztörténet semmilyen egyéb adatokkal nem rendelkezik a szibériai hadifogoly színházról, ezért ezeket a naplójegyzeteket autentikus forrásként kell elfogadnunk²⁷ a kiegészítő mellékletekkel (plakátok, színlapok, táncrendek, meghívók, fényképek, repertoárok) együtt, amelyek ilyen mennyiségben és összetettségben, egyetlenegy gyűjteményben sem maradtak fenn. Főleg akkor nő meg ezek jelentősége, ha arra gondolunk, hogy a feljegyzések zöme titokban készült, gyakoriak voltak a

²⁶ Márfi Attila: Hadifogoly hétköznapok Arató Jenő pécsi táblabíró naplója nyomán. *Pécsi Szemle*, 6 (2003) tél. 63.

²⁷ Márfi Attila: I. világháborús hadifogoly színházak Habarovszkban. *Történeti Muzeológiai Szemle*, 5 (2005) 55–74.

5. kép – Hadifogoly színjátszók. A középső sorban jobbról az első dr. Arató Jenő. (Pécsi Várostarténeti Múzeum, Arató hagyatéka)

motozások, sőt hadifogsága utolsó éveiben több táborba hurcolták át Aratót, ahová ezeket az ereklyéket titokban magával vitte, többször beutazva Szibériát, kitéve a kozákok és a cseh légió folyamatos zaklatásainak.

Szabadulását követően 1921 januárjában térhetett vissza Pécsre. Erről így emlékezett meg:

„1921. január 5-6.²⁸

...loholok ki a Keleti pályaudvarra, megkeresem a szabadságos szerb katonák vagonját és két órákor indulunk Szabadkára. Estefelé megérkezem Szabadkára, megtudom, hogy csak másnap reggel utazhatom tovább, pénzem nincsen se vacsorára, se szállodára, szerencsére megjelenik az állomáson a szabadkai vöröskereszt egylet titkára, egy magyar úr, ki a vöröskereszt pénzén megvacsoráztat és elszállásol egy állomás közelében levő szállodában. Január 6-án indulok Eszékre, Eszékről délután öt órákor tovább megyek Pécs felé - ezek az utolsó órák szinte elviselhetetlenül hosszúaknak tűnnek felöttem. Lassan közeledünk Pécs felé, végre úgy fél tizenkettő felé egyszer csak feltűnnek a távolban Pécs lámpái: mintha odaszögezték volna az ablakhoz, bámulok ki a sötétbe, nézem a sok fénypontot és könnyes szemmel dadogom Pécs, Pécs...

²⁸ Márfi A. Hadifogoly hétköznapiak: i. m. 77.

Beérünk az állomásra, hátzsákkal leugrom a vonatról, szerb katonák, csendőrök, ismeretlen arcok merednek rám - de ebben a pillanatban nem törődöm senkivel, semmivel, félig futva elindulok a sötét Indóház utcában, futok, szaladok, rohanok, hogy mielőbb ha-zaérjek. Odaérek az öreg Rákóczi utcai ház elébe, a kapu nyitva van, felszaladok a lépcsőn, megnyomom a csengőt és nyomom egyfolytában, míg benn mozgás nem támad, megjöttem, itthon vagyok! Szüleim, testvéreim az ágyból ugrálnak ki és a következő pillanatban ölelnek, csókolnak és én könnyes szemmel, mosolyogva ölelem és nézem őket.”

A két világháború közötti korszak feljegyzéseiről

Az ezt követő időszak naplóiában már nem háborús, illetve nem országos vagy nemzetközi szempontból kiemelt korszakról vallanak a feljegyzések. A két világháború közötti éveket is olyan részletességgel és adatgazdagsággal jegyzi fel a szerző, mint az előző időszakot. A szerb megszállást követően a gazdasági válság súlyos évei következtek, amelyről az alábbi feljegyzések (is) olvashatók:

„A szerbek elvonulásával helyreáll a magyar állami hatalom Pécsen és Baranyában. A város vezetését újból átveszi Nendtvich Andor polgármester és a régi tisztviselői kar. Sásdról, az ideiglenes megyeszékhelyről megjön Stenge Ferenc alispán és a megyei tisztviselői kar,

6. kép – Sportoló hadifoglyok (Pécsi Várostarténeti Múzeum, Arató hagyaték)

újból Pécs lesz a megyeszékhely. Eltűnik a dinár, a szerb pénz, helyette bevonul a városba az osztrák–magyar bank által kibocsátott, de piros pecséttel ellátott magyar pénz, hogy aztán utóbb helyt adjon a magyar állam által kibocsátott új magyar államjegyeknek; és eltűnnek a siberek²⁹, a sok gyanús és furcsa egzisztencia, akik elleték a várost és velük meghal a Jardin bár³⁰ is. Lassanként megszűnnek az utazási és egyéb korlátozások, amelyek a Magyarországhoz visszacsatolt területekre vonatkozólag kezdetben fennállnak. Berendezkednek a régi állami hivatalok, új hivatalok is kerülnek a városba, sok új tisztviselőcsaláddal szaporodik meg a város lakossága, ami meglehetősen nagy lakásínséget idéz elő.

1921. október 10-én Baranya vármegye és Pécs város új főispánt kap dr. Fischer Ferenc ügyvéd személyében; 1921. október 30-án megejtődnek a nemzetgyűlési választások. Az I. Kerületben gr. Ráday Gedeon belügyminisztert, a II. Kerületben a pártonkívüli liberális Baumann Emil választják meg. Az első választás ez, amelyen titkosan szavazunk, s amelyen a nők is szavaznak. Alig egy

²⁹ Tiltott valuta és pénzcsempészést űzők, korabeli, német eredetű zsaronnal kifejezve.

³⁰ A Deák utcában (ma a Jókai utca északi része) nyílt meg 1921 februárjában, de nyáron nem működhetek, ezért a társulat a Jardin Bár kerthelyiségében játszott, az ún. Japánkertben. A kabaré művészeti vezetője Hunyady Emil volt. Alig féléves működésük alatt a „két kabaréban” bohózatok, operett-részletek, akrobaták, táncosok és dízőzők léptek fel. Szerződtetett tagokat alkalmaztak, állandó személyzetük is volt: Erdélyi-Ernster Dolly zongorista, Simonyi Dezső szólótáncos és öt táncos személyében.

fél év múlva 1922. június 1-én újra választunk – az országos választások zajlanak le ekkor – az I. Kerületben Oberhammer Antal egységspártit³¹, a II. Kerületben a szociáldemokrata Esztergályos Jánost választják meg. 1921. októberében keresztülesünk a Károly puccs³² izgalmain, bennünket pécsieket különösen érint. Alig pár kilométerre a határon nagy szerb erőket összpontosítanak, készen minden pillanatban a bevonulásra. A csapatokat elviszik Budaörs alá és egy-két napig újra a szerb megszállás réme lebeg fejkünk felett. Izgalmaktól vonaglik a város, vadabbnál-vadabb hírekkel teli a levegő – aztán ez is elmúlik, újra beáll a csend és nyugalom³³

A trianoni sokk és a gazdasági válság utáni években a város gazdasági és társadalmi életében is megtapasztalható pozitív változásokról is olvashatunk összegzést Aratótól:

„És az az érdekes, hogy ebben a trianoni leszegényedésben indul fejlődésnek a város. Ebben a korszakban lesz a vidékies kisvárosból (hol mindenki ismeri egymást), nagyváros. A város a Mecsek lábá-

³¹ Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja.

³² IV. Károly király 1921. október 20-án indított trónvisszafoglaló akciója az október 23-án a királpárti és a nemzeti hadsereg Budaörsnél történt összecsapásnál elszenvedett vereséggel ért véget. A sikertelen puccsot követően az antant hatalmak 1922. április elsején Madeira szigetére száműzték a Habsburg családot.

³³ Márfi Attila: „Vesztett háborúk és forradalmak utáni viszonyok” Arató Jenő visszaemlékezései 1921–1945. I. rész. *Pécsi Szemle*, 13 (2010) tavasz. 84–97.

nál elnyúlva hosszában nő, a „lepedőváros”, amint emlegetik Pécssett, még jobban megnyúlik. Egész respektábilis³⁴ távolságok alakulnak ki, amelyeket a meginduló városi autóbuszjáratokkal lehet csak legyőzni. A megnövekedett városban igen nagy szerepe lenne a villanyosnak,³⁵ a villanyos azonban csak a Hadapródiskola és a Zsolnay Gyár között, no meg a pályaudvarra közlekedik. Így a külső városrészeket autóbuszjáratokkal kapcsolják a városhoz. Amint autóbuszjáratok kötik össze a várost a Mecsekkel is, amely szintén hatalmas fejlődésnek indul, megépítik a magaslati utat, fenn a hegyet modern autóutak hálózják be. A Francia-Emlék felett felépül a gyönyörű fekvésű Üdülő Szálló (Hotel Kikelet), ahonnan hatalmas kilátás nyílik a városra, a Dömörkapúnál meg a Nendtvich Andor menedékházat építik fel., ahonnan a bányavidékre nyílik szép kilátás. Sorra épülnek a villák a magaslati út mentén - itt épül fel az új modern Pálos templom és rendház is – az Üdülő Szálló mögötti fenyvesben pedig egy kis villanegyed keletkezik, ennek további fejlődését a második világháború, s annak folytán keletkezett anyag és pénzihiány akadályozza meg.³⁶

Kimerítő részletességgel, több oldalon át tudósít a város társadalmi, társasági eseményeiről, különösen az egyesületi életéről. Fő erénye ezeknek a soroknak, hogy az ismert (és kontrollált) adatok mellett a mindennapi egyleti életbe is bevezeti az érdeklődő olvasót, kutatót. Arató számára a Mecsek Egyesület mellett a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem (PETE) egésze alatt működő társulatok különösen fontosak voltak, hasonlóképp a felekezeti jellegű egyesületek is. A naplóíró életében a vallásosság, a hit alapvető szerepet játszott, ezért bármilyen témában írt fejtegetéseit olvassuk, vallásos meggyőződésére, hitéletére mindig találunk utalásokat. Az alábbi idézet a PETE keresztény egyesületeiről közöl figyelemre méltó ismereteket:

„Az egyetem katolikus diákjait az Emericana Katolikus Diák-egyesület fogja össze. Valamikor az 1920-as években alakult meg az Emericana³⁷ első Corporációjá³⁸ a Quinquecclesiensis 50 egyetemistával, aztán ahogy emelkedik az emerkánások száma, úgy szaporodnak a corporációk is. (Barania, Ludovicana, Alta Ripa stb.) Az Emericana jelvénye a zöld sapka, amelyhez a corporációk különböző színű mellszalagokat viselnek. A corporációk élén egy-egy idősebb, tekintélyes úr áll, mint prior³⁹, akit a diákok által választott senior⁴⁰ támogat. Minden egyes corporációnak meg van a maga familiája, urak (dominusok), hölgyek (dominák), lányok, vagy ahogy az Emericánában hívják őket, kisasszonyok. Ezek viselik gondját erkölcsileg, anyagilag a corporációhoz tartozó fiúknak. A corporáció nagy család, amelyben különösen az idegenből jött fiúk találhatnak otthont, barátokra, leányismerősökre tehetnek szert. Összeismerkedhetnek családokkal, akikhez járogathatnak. 1925-ben engem is felkérnek a Corporatio Quinquecclesiensis dominusának. Az Emericánát fontosnak tartom, s ezért is vállalom

³⁴ Latin eredetű kifejezés, jelentése: tiszteletreméltó, tekintélyes.

³⁵ Villamos, korabeli kifejezése.

³⁶ Lásd a 29. jegyzetet.

³⁷ Magyarországon a két világháború közti korszakban megalakult katolikus egyetemi és főiskolai diákszövetségek, Szent Imre herceg latin nevéből (Emericus) származtatva.

³⁸ Azaz korporáció, latin eredetű kifejezés, jelentése társulás, egyesület, szövetség.

³⁹ Latin vallási kifejezés, jelentése házfőnök, perjel.

⁴⁰ Latin jogi kifejezés, jelentése korelnök, valamely közösség legidősebb tagja.

a dominusságot, mert ez az egyesület távol tartja diákjait az egyetemi zsidó heccelődésektől. S úgy érzem, hogy nekünk idősebbeknek mindent el kell követnünk, hogy az emerkánások megmaradjanak a helyes úton. S ha dominus vagyok, meg van a lehetőségem arra, hogy az ifjúságot ilyen irányban befolyásolhassam. Nemcsak én gondolkozom így, de a többi dominusok is. Ennek köszönhető, hogy az emerkánás ifjak soha bele nem sodródnak az egyetemi kravallókba⁴¹. Mint dominus gyakran fordulok meg az Emericana ünnepein, műsoros délutánjain, multságain. Karácsonykor a familia karácsonyestét rendez, amelyen megajándékozzák a fiúkat, a tanév végén pedig megható ünneppel vesznek búcsút a valétázóktól⁴².”

Arató naplóiban gyakran felbukkannak a város kulturális életéről, azon belül is a színészetéről szóló eseménydús beszámolók, és nagyon érzékenyen reflektál írásaiban a város képzőművészeti és irodalmi életére is. Számomra mint a város színház történetét feldolgozó kutató számára igen értékesek ezek az ismertetések. Számos kutatási terület adatai alapján elmondható, hogy néhány tárgyi tévedést leszámítva ezek a beszámolók hű képet adnak a pécsi színészetéről, sőt olyan területeket is megvilágítanak – a kulisszatitkokra gondolok elsősorban –, amelyekről még a helyi sajtó sem írt. Bár Arató baráti körét úgyszólván kizárólag jogászok alkották, meglepően sok információt tudott a helyi művészvilágról. E kulturális szintéziseknél erősen érzékelhető a naplóíró tudatossága és felelőssége. Fontosnak tartotta, hogy a lehető legvalóságosabb képet adjon, ez esetben a pécsi színjátszásról. E szándék mutatkozott meg abban is, hogy a leírások mellett, plakátok, kivágott újságcikkek, színészfotók mint mellékletek gazdagítják ezeket az írásrészleteket. A városi polgárság életébe is bepillantunk e közlésekkel, és meglevenedik a város kulturális és társasági élete, megismerhetjük azokat a baráti társaságokat, polgári köröket, amelyeknél a színházlátogatás, a koncertek, a felolvasási estek, a fehér asztal mellett együtt töltött órák, a kávéházi és éttermi találkozások fontos szerepet játszottak a társasági érintkezés során.

„Élvezem a színházat körüllegő társasági légkört. Foglalkoztat az író drámába ötvözőtt mondanivalója. Múlatok a vígjátékok szellemességén, az életet tótágásra állító humorán, és értékelem a színész művészetét, amellyel életre varázsol egy írói fantázia szülte alakot. Az 1920-as évek elején Nádassy József színtársulata játszik a színházban. 1923-ban Kürthy György és Asszonyi László társulata vonul be a színházba, Kürthy azonban hamarosan visszavonul és egyedül Asszonyi László vezeti a színházat. 1927-ben aztán Fodor Oszkár kapja meg a színházat, aki több mint tíz évig lesz pécsi direktor (1927–1938). A két világháború között egész sereg kiváló színész és színésznő játszik a színházban, ki hosszabb, ki rövidebb ideig van Pécssett. Egynéhány közülük szép karriert fut be, neves pesti színész lesz belőlük (Páger Antal, Rajz János, Szabó Ernő, Ladomerszky Margit stb.). A színészek között mindenestre legnépszerűbb Danis Jenő, aki vagy 15 esztendeig⁴³ játszik a pécsi színpadon, s amíg a többi színészek változnak, a színpadon kívül alig ismerik őket. Ő állandóan Pécssett marad, s hosszú pécsi tartózkodása

⁴¹ Német eredetű kifejezés, jelentése botrány, veszekedés, lármás civódás

⁴² Német és latin eredetű iskolai kifejezés, eredeti jelentése; bányászati, erdészeti felsőoktatási intézmény végzős hallgatója. Ebben a szövegösszefüggésben végzős diákokot jelent.

⁴³ Valójában 22 évet töltött a népszerű színész Pécssett 1917-től 1939-ig.

alatt belegyökerezik a pécsi életbe, valóságos pécsi polgár lesz belőle. Kitűnő színész, mellette közvetlen természetű, szerény ember, akiből hiányzik minden színészi hiúság, felvágás. Ismeri mindenkinek a városban, szeretik és nagyon sajnálják, amikor 1938-ban⁴⁴ elhagyja a várost és Pestre távozik.

A színház legnagyobb problémája persze az opera: Amíg száz évvel ezelőtt a mainál sokkal kisebb város régi Mária utcai színházában rendszeresen játszottak operákat, addig most ritka kivétel, ha egy-egy opera kerül előadásra. Nádassy igazgató többször próbálkozik operaelőadásokkal, így előadja a Faustot, Parasztbecsületet, Pillangókisasszonyt, de hiányoznak a megfelelő énekesei. Fodor igazgató viszont úgy próbálja az operakérdést megoldani, hogy budapesti vendégkarmester és vendégművészekkel ad elő operákat. Az énekesek Závodszy Zoltán, Somló József, Kőszegi Teréz stb. Kitűnők, de a zenekar nagyon gyenge, hiába a pécsi színházi zenekar nincsen operaelőadásokra berendezkedve.

Alapi Nándor magas színvonalú kamaratársulatával járja az országot, a társulat 1930 és 1931-ben Pécsen is megfordul és kitűnő előadásban látjuk G.B. Shaw *Az ördög cimboráját*, Molnár Ferenc *Jó tündérét* és Pagnol *Topázát*. 1928. júliusában meg a Nemzeti Színház művészei (Abonyi Géza, Lehotay Árpád, Mihályffy Béla, Turányi Alajos, Tasnády Mária stb.) Greban igaz passióját játsszák a színházban. Nagy színészek, kitűnő előadás, felejthetetlen élményt jelent számunkra ez az előadás.⁴⁵

Arató Jenő naplóiírói attitűdjét vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy nagyon élénken reagált az őt körülvevő miliőre. Érdekelte a napi és a világpolitika, a város fejlődése, a társadalmi változások, de ugyanilyen érzékenyen érintették a közvetlen rokoni, családi, baráti és kollegiális kapcsolatai is. Utóbbiakról szintén sokszor kimerítő részletességgel ír. A rokonlátogatások, szakmai összejövetelek, kirándulások és a nyári nyaralások beszámolóit rendszeresen szerepelnek a naplókban. Bizonyos témák mégis hiányoznak: magam is kissé meglepődtem a helyi sportesemények és a technikai fejlődés ábrázolásának hiányán, aminek egyedüli magyarázata az lehet, hogy Aratót ezek a dolgok nem érdekelték különösebben.

Mint természetbarát és a Mecsek Egyesület tagja, az egyesületről is gyakran ír, a természetjárás és a természetvédelem elkötelezett híveként rendszeres ismereteket közöl a témáról. A Mecsek Egyesületnek évkönyvei jelentek meg, dokumentálva annak értékteremtő tevékenységét. Természetesen a szakmai, jogi pályafutásáról tett feljegyzések is kiemelt fontosságúak, annál is inkább, mert bő három évtizedes pályafutása minden fontosnak vélt eseményét rögzítette. Példátlan alaposan, jegyzőkönyvszerűen jegyezte le a pécsi jogszolgáltatató szervek feladatköreit, az aktuális előléptetéseket, szervezeti változásokat. Ezekből a feljegyzésekből az ítéletáblai bírói kinevezését követő idők leírását idézzük:

„Amikor a táblára kerülök meglehetősen nehéz viszonyok közé jutok. A táblabírói állás elég hosszú időn át volt betöltetlen, viszont Fesztl szorgalmasan szignálja a pereket, a kinevezendő bíróra és így

hatalmas pertömeg vár. Nagyon sokat kell dolgoznom, amíg fel tudom dolgozni a nagy tömeg pert, de aztán kényelmesebb lesz a helyzetem. Vannak ugyan nagy és nehéz pereim (főleg a részvényjogi és építkezési perek), de túlnyomó részük nem okoz nehézséget és számuk sem túlságosan sok, kényelmesen el tudok készülni velük. Felbevezési és felülvizsgálati ítéleteim száma évenként átlagosan 80 körül mozog, amelyhez még felfolyamodások folytán átlagosan 30 végzés járul. Általában Fesztl, Páva és én nagyon jól megértjük egymást, s a legnagyobb harmóniában dolgozunk együtt és ez megkönnyíti, kellemesebbé teszi munkámat. (...) Fesztl Nándor betöltve 70. évét 1942. január 1-ével nyugdíjba megy, helyette új tanácselnököt kapunk, Bögös Lajos személyében. Bögös korábban a Mohácsi Járásbírószék elnöke volt, s innen került fel a táblára. 1939. decemberében tanácselnöknek nevezik ki a II. tanácshoz, amelyet már mint idős táblabíró is vezetett, most pedig Fesztl nyugugalomba vonulásával rábízják a mi tanácsunkat, a III. tanácsot. (...) A tanács 1944. április 1-ig áll fenn. A háborús viszonyok folytán a polgári perek száma erősen csökken, aztán behívások bírák is hiányoznak. Úgy hogy 1944. április 1-ével egyesítik az I. és III. tanácsokat, az egyesített tanácsoknak jó barátom dr. Lutz Miklós lesz az elnöke. Tagjai pedig dr. Páva István, dr. Koncz Jenő és én. (Dr. Koncz Jenő egykori kanizsai diáktársam, aki a szekszárdi törvényszéktől került fel a táblára.) Őt hónapig dolgozunk így, mert 1944. szeptember 1-ével újra felállítják az I-es és III-as tanácsokat. Én az I-es tanácsba kerülök, amelynek elnöke dr. Lutz Miklós, tagjai pedig dr. Döry Dénes és én leszünk. Egy hónap múlva megint változás következik be, 1944. október 1-ével a II-es és a III-as tanácsokat egyesítik, tanácselnök dr. Czoboly Gyula, tagjai pedig dr. Porvay Jenő és én leszünk.. De ebben a tanácsban alig három hétig tart a működésem, mert október 20-án behívunk katonának és azzal hosszú időre elbúcsúozom a táblától. November 29-én orosz megszállás alá kerül a város, s aztán a tábla jó darabig egyáltalában nem is működik.”⁴⁶

Fontos elemei a naplónak a katonai szolgálatról tett feljegyzések. A II. világháború kitörésével egyre többször hívták be tartalékos tiszti szolgálatra, majd 1942 márciusában a 104. Ellátó Oszlophoz került, amely a Pécsi IV. hadtest mozgósított alakulata volt, és a hadművelési területre irányuló szállításokat bonyolította le. Arató 1944. november 29-én a város szovjet megszállásának napján hagyta el alakulatával a várost, hogy különböző nyugat-magyarországi állomáshelyeken szolgáljon. A feljegyzések a tartalékos főhadnagy napiparancsait, feladatairól készült jelentéseit tartalmazzák. A háború vége előtti utolsó hónapok visszavonulásairól, a katonai erők demoralizálódásáról, a kilátástalan menetelésről és a naplóiíró testi és lelki bajairól, apátiájáról, kétségeiről is információt adnak e jegyzetek. Arató egysége április elején lépte át a határt, Ausztriában folytatták a visszavonulást, egy hónap múlva pedig életében másodszor is hadifogságba esett. A lágerkörülményekről, a foglyok elhelyezéséről és aggodalmaikról napi szinten tett feljegyzéseket. Magas korának köszönhető, hogy munkaképtelennek nyilvánították. A fischaui hadifogolytáborból júliusban szabadult, augusztusban, hosszas gyaloglást követően tért haza Pécsre.

⁴⁴ 1939-ben hagyta el a várost.

⁴⁵ *Márfi Attila*: „Vesztett háborúk és forradalmak utáni viszonyok” Arató Jenő visszaemlékezései 1921–1945. II. rész. *Pécsi Szemle*, 13 (2010) nyár. 76–89.

⁴⁶ *Márfi Attila*: „Vesztett háborúk és forradalmak utáni viszonyok” Arató Jenő visszaemlékezései 1921–1945. III. rész. *Pécsi Szemle*, 13 (2010) tél. 78–89.

„1945. július 27., megérkezem Pécsre. Kopott, nem rám szabott lógó civil ruhámban, hátamon az öreg hátszákkal vonulok hazafelé, közben kíváncsian nézegetem az utcákat, amelyeken ismét normális élet folyik. Semmi sem emlékeztet már arra a rettenetes felfordulásra, amelynek közepette tavaly novemberben elhagytam a várost. Hazafelé menet beugrom a Belvárosi Templomba, amíg távol voltam sokat imádkoztam. Isten meghallgatta imádságomat, hazaségített, hálát adok Neki, hogy újra itthon, újra Pécsen lehetek! Aztán dobogó szívvel állok meg a házunk előtt, hosszasan becsengetek, apró szaladó lépések nesze hallatszik a folyosóról, nyílik a kapu és ott áll Csaba fiam, és idegenül néz rám. Felkapom a gyereket és megyek be a házba, következő pillanatban már a feleségemet, anyósomat ölelem, itthon vagyok, hazaértem! Feleségem kézen fog, amíg távol voltam mindenről gondoskodott, hogy mire hazajövünk, mindennünk legyen. S visz hátra a kis préházba, ahol egy szép coca rőfög, s visz le a pincébe, ahol már ott áll a téli fa és a szén. Nyolc hónapi kóborlás után Istennek hála, újra itthon vagyok, és kimondhatatlannal boldog vagyok.”⁴⁷

Az 1945 utáni korszak feljegyzései

Már nem az eddig megszokott terjedelemben, de az 1945 utáni időkről is készültek naplófeljegyzések. Az ekkor született naplókötetek már az új társadalmi berendezkedés, a kommunista diktatúra térnyeréséről tájékoztatnak. A bejegyzések a családról is szólnak: mindhárom fia épségben visszajött a különböző frontokról, fogolytáborokból. A megélhetés napi gondjairól, az inflációról, a munkahelyi bizonytalanságról, az erősödő kommunista befolyásról folyamatosan képet ad a naplóíró. A változások baljós jeleit az idézett sorok is érzékeltetik:

„Egész más várost találok itthon, mint amelyet nyolc hónappal ez előtt elhagytam. Az a réteg, amely valamikor politikailag vezette, társadalmilag irányította a várost, eltűnt. Prominens tagjai börtönben, internáló táborban, vagy rendőri felügyelet alá helyezve. Részen elmenekültek, s valahol idegenben bujkálnak. Pécs baj nélkül megúsza a háborút, komoly légítámadás nem érte, a város körül 1944 novemberében folyt harcok komolyabb kárt nem tettek benne. A Széchenyi teret parkosították és telerakták padokkal. A Pécsi Takarékpénztár épületének emeleti erkélyén egész nap hangszóró harsog, hatósági rendeleteket, utasításokat, meg híreket közöl. A falakon demokratikus propaganda plakátok kiabálnak és vörös festékkel felmázolt kommunista jelszavak piroslanak. Itt is, ott is ótágú piros szovjet csillagok, kitűzött piros zászlók láthatók. A kirakatokban Lenin, Sztálin, Rákosi képei, a Széchenyi téren kommunista és szociáldemokrata falíújságok és a Vörös Hadsereg plakátjai és fényképei. A városban orosz és bolgár katonaság állomásozik. A rendőrségi palota egy orosz hadtestparancsnokság hadiszállása, a Széchenyi téri Eizer Házban⁴⁸ pedig az orosz városparancsnokság székel.

⁴⁷ Márfi Attila: „Vesztett háborúk és forradalmak utáni viszonyok” Arató Jenő visszaemlékezései 1921–1945. V. rész. *Pécsi Szemle*, 14 (2011) tavasz. 61–72.

⁴⁸ Tulajdonképpen a Széchenyi tér 13. sz. (Megye utca 1. és Plébánia köz 2.) alatti épületről van szó, ami 1885-től Eizer János és neje tulajdona, azóta Eizer-féle házként is említik (ma: Boldogság Háza). *Madas József*: Pécs Belváros telkei és házai (Adatgyűjtemény). Pécs, 1978. 660.; Pécs Lexikon II. köt. Pécs, 2010. (Főszerk. Romváry Ferenc.) 241.

Az utcákon orosz és bolgár katonák jönnek-mennek, orosz és bolgár katonai autók szaladgálnak. Magyar gépkocsi egy sincs a városban, mind elvitték a németek, de még csak lovas kocsit sem látni. A bolgárok 1945. augusztus vége felé elvonulnak a városból, az oroszok egy darabig még itt maradnak, 1946 tavaszán aztán ők is elvonulnak. Az utcákon nap közben elég nagy az élénkség, de délután három órától kezdve elcsendesedik a város. A közbiztonság rossz, rablások, betörések sűrűn fordulnak elő, a kis létszámú demokratikus rendőrség nem tud megbirkózni a bűnözőkkel. Nagyon sokan hiányoznak a városból, nincsen család, amelynek egy vagy több tagja ne hiányozna. A katonaköteles férfiak angol, amerikai, vagy orosz hadifogságban vannak. Mások meg valahol külföldön bolyonganak. Persze hiányoznak a zsidók, a szerencsétleneket kihurcolták Németországba, s legnagyobb részük nem jött vissza. Elpusztultak a különböző halál és megsemmisítő táborokban. A pécsi zsidóságnak csak egy kis töredéke, a 6000 emberből, pár száz ember került csupán haza.”⁴⁹

Ezek a feljegyzések kiválóan dokumentálják egy ember sorsán keresztül a kommunista diktatúra túlkapásait, ugyanis, mint már esett róla szó, Aratót kényszernyugdíjazását követően lakásától, majd nyugdíjától is megfosztották. Több évig csak segédmunkásként tudott némi keresethez jutni, de 1956 után a Baranya Megyei Sütőipari Vállalatnál kedvezőbb munkalehetőséget kapott. Ezekről az évekről, a megpróbáltatásokról, a hatvanadik életévén túllépő férfi kényszerű próbálkozásairól, a nem feladásról, a minden reménytelen helyzetben tisztességesen felül emelkedni akaró mentalitásról vallanak e sorok. A naplóíró egyik legfontosabb jellemzője, szilárd jelleme ezekben az időkben mutatkozott meg teljesen egyértelműen. Az ezt követő években már az idősebb Arató Jenő minden napjairól és kedvenc időtöltéseiről, valamint iratainak rendezéséről tájékoztatnak a naplójegyzetek. Ezek a részek is értékesek, mert gyűjtő- és rendszerező munkájáról vallanak, továbbá arról a végtelen türelemről és munkakedvről, aktivitásról, amely jellemvonások a naplóírót mindvégig meghatározták.

A naplók stílusa, szókinccse, filológiai értékrendje

A rendhagyó forrásértékű és adatgazdag naplókötetekről néhány filológiai jellegű, és valószínűleg szubjektív észrevételt is kell tennem. Az előző fejezet részben bőségesen közölt idézetek elsődleges célja a naplóíró mentalitásának, attitűdjének, az írások stílusának az adattípusok jellemzésén és a szöveg forrásértékének bizonyításán túli bemutatása volt. Az általam olvasott világháborús naplók és az *Életem* című önéletírás stílusa ugyanis gördülékeny, irodalmi igényű, a szerző igen választékos szóhasználattal él. Arató több helyen is hivatkozik arra, hogy szeret írni, bár nem tarja magát jó írónak, de emlékeinek rendezése, lejegyzése örömet ad számára. Tisztában volt azzal a felelősséggel is, hogy közléseivel mint krónika a történetírás felé közvetít adatokat, ám nem érzékelttem,

⁴⁹ Márfi Attila: „A kiélesedett osztályharc jegyében az új rendben félszegen, ügyefogyottan mozgunk” Arató Jenő visszaemlékezései 1945–1959. I. rész. *Pécsi Szemle*, 14 (2011) nyár. 61–72.

hogy ennek a maga által vállalt feladatkörnek mindenképpen meg akarna felelni. Közlései éppen ezért egyediek, véleményét nem titkolja. Ebben rejlik ezeknek a szövegeknek egyik legfőbb értéke: egyéni, kevésbé hivatalos. Arató írásai – mint említettem – több mint tízezer oldalt tesznek ki; ilyen hatalmas szöveganyag kezelése, közlésmódjának szinten tartása nem egyszerű dolog. Mégis bárhol ütjük fel a köteteket, minden alkalommal lebilincselő, magával ragadó írásművet olvashatunk, akkor is, ha kevésbé frekvenciát az a témakör, amelyről feljegyzéseit készítette. Persze az írás színvonala nem teljesen egyenletes. Előfordulnak ismétlések, röviden, spontán leírt, kevésbé kidolgozott szövegrészek. Mindezen jelenségeket jobbra 1945 után tapasztalhatjuk, akkor, amikor már idősebb, egyre több gond és teher nyomasztotta. Mégsem ez jellemző zömében a naplófolyamra. Mivel a korszak eddig ismert (kiadott és kiadatlan) hasonló jellegű pécsi írásait ismerem, sőt ezek egy részével (Angyal, Vasváry és Visy naplói) behatóan foglalkoztam, elmondhatom, hogy Arató naplói közülük az összes eddig értékelt és elemzett ismérvet tekintve kiemelkednek színvonalukkal.

Ennek ellenére, ha a publikálás lehetősége merül fel, e textus sem nélkülözhet bizonyos szintű beavatkozást, amely természetesen nem csökkenti a naplók forrásértékét és nem rontja stílusát. Az előforduló ismétléseket már említettem, de komolyabb gondot okozhat a szövegek tartalmi szerkesztése, illetve tagolása vagy éppen annak hiánya. Az alkalmazott kifejezések egy részét, amelyek kétségkívül korhűek és így stílusértékük jelentős, magyarázó jegyzettel kell ellátni, ahogy a néha tévesen vagy homályosan megfogalmazott történeti vagy más eseményekről szóló feljegyzéseket, valamint más adatközléseket is. Az idézetekben ezekre is láthatunk

példát. Germanizmusok, bonyolult vagy nyelvtanilag is helytelen megfogalmazások ugyanakkor nem tapasztalhatók a feljegyzésekben. A naplójegyzetek stílusértéke így jelentős, s közlésmódjának néha előforduló sajátosságai is egyedivé teszik. Itt elsősorban az általa alkalmazott kérdésfelvetésekre és az azokra adott válaszaira, problémaérzékenységére gondolok. Arató ugyanis mindig nagyon alaposan, több szemszögből is körüljárta a vizsgált kérdéskört. Megfigyelhető, és ez egy ilyen több évtizedet felölelő szövegnél szinte törvényszerű, a naplók stílusának változása és fejlődése. Nem vitás, talán a korszak miatt is, de a 20. század elején rögzített feljegyzésekben sokkal több emelkedettség figyelhető meg és némi dagályosság is tapasztalható, sőt még valamelyes „kincstári” hivatalos látás- és közlésmód is jellemző. Később mentes lesz ezektől a fordulatoktól, de tiszta és egyszerű fogalmazásmódja mindvégig megmarad. Ehhez a közérthetőséghez és tárgyilagossághoz hozzátartozik, hogy nem érzékelhető az ilyen jellegű műveknél gyakran megtapasztalt önfelmentés és a „megszépítő időbeli messziség” alkalmazása sem. Egy cselekedeteit, tetteit mindig vállaló egyéniséget ismerhetünk meg, pedig Arató hosszú élete során gyakran került súlyos, olykor életveszélyes helyzetbe. Megpróbáltatásai sem a két világháború alatt, sem a Rákosi- és Kádár-rendszer éveiben nem ragadtatták szélsőséges indulatokra vagy véleményekre. Mindig, minden méltatlan helyzetben az emberileg tisztességes megoldást választotta. Ez a szigorú etika mindvégig érzékelhető írásain is. A már említett értékek mellett ez az emberi hozzáállás és magatartás talán a legfontosabb üzenet, amelyet a gazdag írásos hagyaték az utókornak, különösen a mai idők emberének adhat.

KÖNYVISMERTETÉS

Nádasi Alfonz naplói

Nádasi Alfonz OSB: Hadinapló. Szerk. Lukácsi Zoltán. Győr, 2009. 419 p. (ISBN 978-963-86775-7-0, ISSN 1786-6480); *Nádasi Alfonz OSB: Hadifogolynapló.* Szerk. Lukácsi Zoltán. Győr, 2010. 192 p. (ISBN 978-963-86775-9-4, ISSN 1786-6480) (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai – Források, feldolgozások 9., 11.)

Vannak könyvek, amelyeket úgy megszeretünk, hogy lapozgatva őket szinte tapintható fájdalommal tölt el, hogy szerzőjük felé csak a holt betű jelent kapcsolatot, személyesen nem ismerhettük. Kétségkívül ilyesfajta érzések kavarnak bennem Nádasi Alfonz naplói kapcsán, amelyek bemutatását a forrásszöveg keletkezése kezdetének 70. évfordulója tesz indokolttá.

Nádasi Tibor Alfonz (Pápa, 1909–Győr, 1997) szerzetes, gimnáziumi tanár, egyházzénész és műfordító volt, aki 1930-ban lépett a bencés rend kötelékébe, pappá 1930-ban szentelték. Tábori lelkészként 1944 februárjában az I. magyar hadsereg VIII. hadtestének 12. tartalékhadosztálya mellé rendelték, amely a mai Ukrajna területén látott el megszálló és biztosító szerepet szüntelen partizánveszélyben. 1944 májusában a már II. tartalék hadtest névre átkeresztelt csapat Pripjaty környékén állomásozott. Júniusban a nagyarányú szovjet offenzíva nyomán közvetlenül frontvonalba került, és nagy veszteségeket szenvedve Varsóig hátrált, majd 1944 őszén a magyar területek védelmére rendelték. A fokozatosan felmorzsolódó seregrész maradványai Nagyvárad, Gödöllő, majd Budapest térségében próbáltak védekezni. 1945 februárjában esett az egység orosz fogságba. Nádasi Alfonz előbb egy kiskunfélegyházi gyűjtőtáborba, majd a Szovjetunióba került. A voronyezsi hátságon fekvő uszmányi táborból 1946 augusztusában büntetésként a 900 km-re északkeletre fekvő Borovicsibe, majd szeptemberben a zarubinau bauxitbányákat kiszolgáló munka- és büntetőtáborba vitték. 1947 áprilisában visszakerült Borovicsibe, az év nyarán pedig hazaengedték.

Nádasi Alfonz feljegyzései e viszontagságos, bő négy esztendő lenyomatát tartalmazzák. Tábori lelkészként még szabályos naplót vezetett, a fogságban születő – rejtegetett, csizmaszárban hazacsempészett – szövegei ennél némiképp esetlegesebbek: részint e körülmények, részint a napok egyhangúsága miatt. Így inkább tematikusan feldolgozott egységeket, életképeket kapunk a hadifogság mindennapjairól. A bencés szerzetes – ismereteink szerint – életének csak ebben a szakaszában vezetett naplót, a feljegyzések

jelentőségével azonban tökéletesen tisztában volt. Idős korában legépelte a szöveget, javíttatta, magyarázó jegyzetekkel és jövőendő – eredendően rendtárs – olvasóinak szánt bevezetéssel is ellátta; később azonban ennél szélesebb hozzáférhetőségről döntve levéltárba helyezte 750 oldalnyi gépiratát, és a szöveg kiadását is sürgette. A tábori szleng értelmezése, a helységnevek és személyek azonosítása, valamint a helyenként kibogozhatatlan kronológia önmagában is nagy feladatot jelentett a szöveggondozó levéltárosoknak, de Lukácsi Zoltán és munkatársai becsülettel megféleltek ennek a kihívásnak. Egy-egy napló szentivitása mindig szerzőjétől függ, Nádasi Alfonz pedig kétségkívül tudott élesen fogalmazni – mindez egy diszkrét anonimizálási feladatra is készítette a szerkesztőt, aki kiválóan választotta meg ennek mélységét.

Mind a front-, mind a lágerélet annyira sajátos, hogy az arról közölt személyes feljegyzések önmagában is nagy érdeklődésre számot tartó források lehetnek. Esetünkben azonban a szerző kivételes egyénisége és stílusa ennél többet is nyújt: a már-már irodalmi rangú szövegvélgépezet lehetőségét. Az önmagával is kíméletlenül szigorú, mások felé is komoly elvárásokkal forduló bencés szerzetes ugyanis erőteljes kritikusa volt a megtapasztalt önzésnek, erkölcsatlenségnek, jellematlenségnek és kényelemkeresésnek. Menthetetlenül „civil” maradt a hadseregben: a katonai közeg logikai bukfcenit nehezen viselte. Mindezeket szüntelenül szóvá is tette, nem törődve a hadbíróssággal való visszatérő fenyegetésekkel. Azt, hogy a „civil a hadseregben” helyzetkomikuma szinte kiapadhatatlan humorforrás, Švejk óta tudjuk, de Nádasi Alfonz műve egészen más szinten „szórakoztató”, s egyetlen pillanatra sem válik alakja groteszk figurává. Sokkal inkább elgondolkodtató helytállása: az, hogy ember próbál maradni az embertelenségben. Szerzteágazó katonalelkészi teendőin túlmenően – misézik, gyóntat, temet, adminisztrál, betegeket látogat, lélekben erősíti az ellankadókat – számtalan más feladatot is vállal öntevékenyen. Asszisztál műtétéknél, tömegsírban keresi oszlásnak indultak dögcéduláit, szerel, soförködik, levelet ír mások helyett, kórust szervez és nyelvet tanít. Óhatatlanul is Szent Pál szavai jutnak eszünkbe róla: „Mindenkinek mindene lettem, hogy mindenkit üdvözítsek.” (1Kor 9, 22.)

Meg kell említenünk azt is, hogy Nádasinak több ízben is lett volna alkalmja leszerelni – de a rábízottak sorsát annyira szívén viselte, hogy ezt nem tette meg, vállalta a hadifogságot. Ottani aktivitása pedig talán életet mentett: hiszen amikor a politikai közbenjárás Rajk László, illetve Erdei Ferenc egy-egy rokonát kiemelte a foglyok sorából és hazavezette, gondja volt arra, hogy megtaníttassa

velük a fogságban lévő tisztek nevét, hogy a hazai közvélemény tudomást szerezzen róluk.

A *Hadinapló* 1944 februárjától 1945 februárjáig követi az eseményeket. Szövege 2009-ben látott először napvilágot. Lukácsi Zoltán szöveggondozás nehézségeit feltáró előszavát, Nagy Róbert hadtörténeti bevezetőjét, mutatókat és térképeket is tartalmaz a törzsszöveg túl. Külön felhívjuk a figyelmet a szerzőről egykori tanítványa, Cs. Varga István irodalomtörténész által írt megemlékezésre, amely messze túlmutat a száraz biográfiai adatokon: Nádaszi Alfonz életútja mellett szemléletéről és gondolkodásáról is rendkívül sokat elárul. Függeléként tartalmaz még egy, e kötetből szinte teljesen független dokumentumot, amely azonban a szerző életútjából szintén a közfigyelemre számot tartó pillanatot villant fel: mentorának, Kodály Zoltánnak temetésén mondott beszédét. – A kötetpár másik része, a folytatásnak tekinthető *Hadifogolynapló* 2004-ben már megjelent; az általunk tárgyalt második kiadás azonban javított és könnyebben hozzáférhető. Tartalmazza az első kiadás tanulmány-értékű, a hadinapló anyagára is támaszkodó szerkesztői előszavát, egy hadtörténeti bevezetőt, mutatókat; illusztrációképpen néhány okmány-másolatot, s egy korabeli légerrajz reprodukcióját is.

Hiba lenne, ha csak a kötetek mulatságos helyzeteire koncentrálnánk bemutatónkban. Számátalan megindító helyzetről is tudósítanak a feljegyzések; azokról az emelkedett pillanatokról, amikor a háború borzalmi között az ellenfelek emberi nagysága is elő-elővillan. A katonalelkész például hálával telve ír az ismeretlen orosz vadászgéppilótáról, aki – miután felméri, hogy temetésre gyűltek össze alant ellenfelei – tisztelgő kört írt le gépével és elrepül, nem zavarja meg a végtisztesség megadását. Antoine de Saint-Exupéry írásai tudósítanak hasonló háborús tapasztalatokról. És szó esik természetesen rengeteg emberi tragédiáról, halálról és szenvedésről e két könyvben – amelyek közkinccsé tétele emberi kötelességünk azok áldozatai iránt. Azzal szembesítik az olvasót, hogy az áldozatok felől közelítve nincs különbség szenvedés és szenvedés között, a holocaust, a frontra vezényeltek, a hadifogságba esettek vagy épp a malenkij robotra hurcoltak történetei éppúgy figyelemre méltóak, éppúgy a „soha többé” üzenetét hordozzák. A levéltári munka az igazságnak tett szeretszolgálat – hirdette II. János Pál. Úgy vélem, e kötetek ennek jegyében születtek.

Mózessy Gergely

A személyes történelem forrásai. Szerk. Galambos Sándor–Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2014. (A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára kiadványai. I., Évkönyvek.) 291 p. (ISBN 978-963-7240-77-5)

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár közel két évtizede minden ősszel a környező országok levéltárosainak, történészeinek, muzeológusainak részvételével nemzetközi levéltári napokat szervez, melyeken bemutatják a Kárpát-medencében élő népek közös múltját érintő legújabb kutatási eredményeket. Ilyen rendezvény volt a 2012. szeptemberi kétnapos nyíregyházi és nagykarolyi előadássorozat is, amelynek termését a most ismertető tanulmánykötet tartalmazza. A kiadvány szerkesztői Kujbusné Mecsei Éva és Galambos Sándor voltak.

A történettudomány egyre nagyobb érdeklődést mutat a személyes történelem iránt, hiszen a történelem, nemcsak királyokról,

hadvezérekről, politikusokról szól, hanem „egyszerű emberekről”: gazdatisztekről, közkatonákról, feleségekről stb. Ez a szemlélet tükröződik e 18 tanulmányt tartalmazó kötetben is. A szerzők egyetemi tanárok, történészek, levéltárosok és muzeológusok. Mindannyian legfrissebb kutatási eredményeiket osztották meg a kötet olvasóival.

A tanulmányok sorrendjének kialakításában az a szerkesztői szemlélet mutatkozott meg, amely külön hangsúly fektet a személyes történelem ránk maradt emlékeinek forrástípusok szerinti csoportosítására. Az egyes témakörökben született írások száma és a kötet terjedelmében elfoglalt helye is mutatja, hogy leghangsúlyosabbak – forrásérték és kutathatóság szempontjából is jelentős dokumentumtípusokkal – a naplók és visszaemlékezésekkel foglalkozó tanulmányok.

Különböző naplótípusokat tárgyalnak a szerzők, s mind társadalmi, mind foglalkozásbeli, mind időbeli szempontból szerencsés ez a sokszínűség.

Takács Péter Wesselényi szétzilált naplója című írásában a főúr 1821 és 1843 között keletkezett naplóiba enged betekintést. 1849. augusztus 11-én Kazinczy Lajos parancsnoksága alatt álló honvédek szállják meg a zsigódi kastélyt, akik az élelem felélésén túl kárt tettek a kúria berendezéseiben, és valószínűleg a naplók egy része is ekkor semmisült meg. Az ziláltság másik oka maga a naplóíró személyisége, aki hosszú oldalakon át tartó polémiák, politikai eszmevitatások, sportesemények, vadászatok és hódítások részletes leírása közé teljesen hétköznapi témákat is bejegyzett vagy bejegyeztetett. Az elmúlt időszak Wesselényi-kutatói (először Kardos Samu 1905-ben, majd Venczel József 1950-ben) 13 notesznyi terjedelműre tették a naplók terjedelmét, de egyikük sem vette figyelembe az 1949-es pusztítást és a meglévő, naplóhoz köthető kusza feljegyzéseket is figyelmen kívül hagyták. Újabban a tanulmány szerzője és kollégái, Fazekas Rózsa, néhai László Géza, Kujbusné Mecsei Éva, Pók Judit és Velkey Ferenc kísérleteztek a ziláltságból kihámozni a fejezeteket és a naplót közkinccsé tenni.

Két, már több kiadást megért női naplót és szerzőiket mutatja be Katona Csaba, „A kacér és a szende: Slachta Etelka és Kölcsény Antónia naplóinak értelmezései” című tanulmányában. E két 19. századi úrihölgy – akik magánéleti feljegyzéseiken kívül az irodalom, a közélet és a politika eseményeire is reflektáltak írásaikban – párhuzamos életrajza bontakozik ki előttünk. A szerző – mintegy historiográfiai megközelítésben – azt a célt tűzte maga elé, hogy összevesse a naplók foglalkozó kutatásokat és azok eredményeit. A naplók egyaránt meghílettek komoly tudóst, újságírókat, háziasszonyt, internetes bloggolót. Mindenki mást és mást talált bennük a mának is szólóan, de ezt az egyes „kritikusok” személyisége, a kor, amelyben éltek legalább annyira befolyásolta, mint a tanulmányozásban való elmélyedésük.

A naplók és visszaemlékezések tematikus csoportjába került Fazekas Rózsa tanulmánya is, amely Károlyi György fiainak középfelsőfokú tanulmányait tárgyalja. Az írás alapját a nevezettek naplófeljegyzései adták, ám emellett a család levelezése is legalább akkora súllyal van jelen. A szerző egy korábbi „gróf Károlyi György gyermekeinek nevelői 1844–1862 között” című tanulmányában feldolgozott életrajzi adatokat is felhasznál. A tanulmány jó példa arra, hogy a személyes történelem forrásai a legkülönbözőbb tárgykörök részletes vizsgálatát teszik lehetővé. Ez esetben az oktatás és neveléstörténet számára jelentenek komoly forrást.

Az I. világháború kitörésének 100. évfordulója miatt többek érdeklődésére tarthat számot Bene János tanulmánya, amely Jékey Ferenc kétkötetes I. világháborús naplóját elemzi. A naplók 1993-ban kerültek elő, amikor a Belgiumban élő Jékey Elemér a Jósa András Múzeumnak ajándékozta édesapja, dr. vitéz bulyi és jékei Jékey Ferenc szolgálaton kívüli huszárszázados (1895–1986) I. világháborús naplóját és kitüntetésait. A naplóíró 1915 augusztusától, a frontra indulástól 1918. november 10-ig követi ezrede, a k. und k. 14. huszárezred békehelyőrségébe, Nyíregyházára való visszaérkezéséig a katonai egység mindennapjait.

A naplókkal rokon források a memoárok és az önéletírások, amelyek szintén helyet kaptak a kötetben. Még az I. világháborús témához kapcsolódik, de már nem naplót, hanem visszaemlékezést tárgyal Gottfried Barna Szántó Lőrinc székely tüzér visszaemlékezése katonaidejére, 1911–1914 című írása. A szerző e kitűnő mikrotörténeti feldolgozását már publikálta a Székelyföld 2013. 4. számában azonos címmel és tartalommal, de szerepeltetése indokolt volt, hiszen jól beleillik a kötet tematikájába. A személyes feljegyzések sokszínűségére érdemes felhívni a figyelmet azzal is, hogy említjük: a tanulmány forrásául szolgáló dokumentumot szerzője emlékeztetőnek nevezte. Valószínűleg még a régi hagyományok szerint, amelyek a Bibliába tett anyakönyvi bejegyzések szokásából nőtt ki. Szántó Lőrinc emlékeztetője valójában visszaemlékezés, amelyeket bizonyosan az események után évtizedekkel később kezdett el papírra vetni.

Nem klasszikus értelemben vett személyes napló, hanem egy közösség naplójegyzeteit tárgyalja Lácza Magdolna Falusi életminták egy református parókia diáriumában című írásában, amely Gégény református hitközségének életébe enged betekintést. A dolgozat értékét növeli a személyes elkötelezettség a kis rétközi település felé, hiszen a szerző felmenői is innen származtak. A diárium feldolgozása hatalmas munkát jelenthetett, hiszen az iratokat a parókia egyik felújításakor gyakorlatilag kidobták. Az összekevert iratok rendszerezése után kezdődhetett meg a feldolgozás. A napló első bejegyzése 1774-ből való, és rendszeres bejegyzéseket találunk még 1945-ből is. Az egykor emlékeztetőként feljegyzett események, összesítésre váró kiadások és bevételek között egy falu közösségében lezajló társadalmi változások drámáit fedezhetjük fel. A változásokat nem a helyi közösség felelőtlen gazdálkodása, hanem a hirtelen átalakuló gazdasági és társadalmi viszonyok okozták. A tanulmány ezeket a gazdasági, családi sikereket és kudarokat tárja elénk. Tán éppen ez teszi személyessé az elmúlt két évszázad generációinak történéseit.

Az eddig említett társadalmi rétegtől teljesen eltér az a közeg, amelyet Kujbusné Mecsei Éva vizsgál tanulmányában Egy gazdasági élete – Tóth János önéletírása címmel, amely a maga nemében ugyancsak egyedülálló dokumentumtípus. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára honismereti gyűjteményében található önéletírást a levéltárosok Tóth Miklós írásaként tartották számon, ám a dokumentumon szerepel egy olyan feljegyzés, amely azt sugallja, hogy Tóth Miklós csupán befejezte betegeskedő apja visszaemlékezéseit, amelyet aztán apja halála után zárt le. A dolgozat e tényt meggyőzően bizonyítja. Figyelemreméltó az is, hogy Tóth Jánost felesége miatti szomorúsága és saját betegsége inspirálta az írás megkezdésére 1867-ben, szinte terápiás céllal írt. Sorai ugyan nem világítanak rá nagy történelmi eseményekre, de sorsának alakulásában jól felismerhetők a társadalmi közegére

jellemző általános vonások. E kitűnően megírt tanulmány mindenféleképpen bővíti és árnyalja mikrotörténeti ismereteinket.

A személyes történelem dokumentumaival évtizedek óta foglalkozó Kövér György tanulmánya a történetíró szemszögéből közléti meg az említett dokumentumtípusokat „A történetíró személyes forrásai” című tanulmányában, amelyben két kérdésre keresi a választ. A történetíró által hátrahagyott személyes források (naplók, levelek, visszaemlékezések stb.) segítségével megtudhatunk-e valami mást, valami lényegeset a történetírói alkotó munka természetéről, annak kulisszatitkairól? A személyes források segítségével láthatóvá válik-e valami olyan, a tudomány meghatározottságai közül, ami az ún. hivatalos források vagy művek alapján nem lenne érzékelhető, bizonyítható? A szerző elemzéseinek anyagául két példát választott. Egy folyóirat szerkesztésének alakulásán és egy könyv (kutatói projekt) felépítésén és megvalósulásán keresztül mutatja be a személyes források megjelenését a történetírás történetének feltárásában. Az egyik a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle története (1894–1906), a másik „A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában” című kétkötetes munka (1965). A professzionális történetírás e két korszakát több mint 60 év választja el egymástól. Két tudományszervezési modell működését láttatja velünk a szerző, két közlési médiumot hasonlíthatunk össze. Mindkettőben élesen kirajzolódik a történetírók személyiségének és személyes forrásainak szerepe a történetírói munka feltárásában és megértésében.

A kötetbe a naplókon, memoárokon kívül más személyes dokumentumokat tárgyaló írások is kerültek. A levelezések tárgykörében készült dolgozatok bő két évszázadot fognak át. Zömében magánlevelezéseket dolgoztak fel, amelyek családi fondok iratai között lelhetők fel. A hivatali tisztséget betöltő személy életútjának feldolgozásához, a levelezés duális jellege és a levelező partnerek száma miatt számos forrásörző helyet célszerű meglátogatni. A harmadik rész írásai egyszerre több levéltári forrást használnak fel és vetnek össze, hogy a kiválasztott hősei életútját be tudják mutatni.

Mohácsi Endre tanulmánya Nagylúcsei Dóczy András levelezését tárgyalja. A központi alak annak a Nagylúcsei Dóczy Orbánnak a leszármazottja, aki Hunyadi Mátyás kincstartója és püspöke volt. A nagyhírű család e sarja maga is jelentős méltóságokat töltött be. Erdemei ellenére a magyar történetírásban negatív kép alakult ki róla. A fennmarad levelezés alapján Szeffű Gyula véleménye erősödhet meg bennünk, miszerint „Dóczy András képe történetírásunkba teljesen úgy került be, ahogy legnagyobb ellenségei akkori lerajzolták és történetírásunk ezt minden kritika nélkül átvette.” 1610-től több száz levél maradt meg, amely közvetlenül vele hozható kapcsolatba: az általa írottak, a neki címzettek, illetőleg a róla szólók. A tanulmány arra hívja fel a figyelmünket, hogy ezekből az iratokból még szinte semmit nem közöltek és nem is használták fel őket történeti munkákhoz.

A missilis mint a személyes történelem forrása az egyik legjelentősebb irattípus. Egyrészt azért, mert nem csak a levélíróról, hanem annak szűkebb-tágabb környezetéről is jelentős információkat hordoz, másrészt duális jellegénél fogva, tartalma könnyebben ellenőrizhető, mint a napló, vagy az általában öngazolási szándékkal írt memoár. E témát járja körül Kovács Ágnes „Károlyi Sándor és Barkóczy Krisztina levelezése” című tanulmányában.

A két levélíró egymáshoz írt levelei nemcsak mennyiségi szempontból, de tartalmuk sokszínűsége miatt is figyelemre méltóak. Rendkívül részletes ismereteket nyújtanak személyiségükről,

házastársi viszonyokról és a családjukkal kapcsolatos ügyekről, de ami igazán jelentős, hogy az e korszakkal foglalkozó, bármely történelmi kutatás számára bőséges háttéranyagot biztosítanak. A dolgozat a házaspár személyes szférájára koncentrálnak, s arra igyekezik választ adni, hogy milyen körülmények és személyes tulajdonságok játszottak szerepet Károlyi Sándor és felesége gyakori levélváltásában; milyen tanulságok szűrhetők le a levelekből a házaspár életmódját és mentalitását illetően.

Az előbbihez hasonlóan, de egészen más korszakból dolgoz fel egy házastársi levelezést Papp Klára „A Csáky-Jósika házaspár kapcsolatai levelezésük tükrében” című írásában.

A 19. századi Erdély két ismert családjának története rajzolódik ki, de bepillanthatunk társas kapcsolataikba is. Üdítő színfolt, hogy a tanulmány fényképeket is közöl a tágabb családról, így közelebb hozza az olvasóhoz a főszereplőket és a miliőt.

Mykhailo Mishuk „Budenz József akadémikus Kralickijhoz írott levele” című rövid tanulmányában az Alekszej Leonyidovics Petrov (1859–1932) orosz tudós 1890–1891-ben végzett kutatásával kapcsolatos levélváltásokat elemzi. A Kárpátaljai Állami Levéltárban a tudós 6 levelét őrzik a munkácsi Csernekhegyi Bazilika Kolostor iratai között. Petrov nem csupán a kolostor apátjával váltott levelet az iratok kutatásának engedélyezése érdekében, de még Budenz József segítségét is kérte. A címben említett levél Budenztől származik, s az derül ki belőle, hogy a kutató tudós jelentős segítséget kapott tőle az értékes iratok kikölcsönzésében.

Henzsel Ágota a vizsgált személy egyetlen évét tanulmányozza Debreczeni Tamás pataki prefektusságának első éve című írásában ugyancsak levelek segítségével. Debreczeni Tamás a Magyarországon fekvő Rákóczi-birtokok átszervezésére vállalkozott. Ennek sikeres megvalósításához sok információra volt szüksége a Gyulafehérváron tartózkodó I. Rákóczi György fejedelemtől. A tanulmány ennek az igen gyakori, 2-3 naponkénti levélváltások nagy tömegéből az első prefektusi év eseményeit tárja elénk.

A kötet többi tanulmánya témaválasztását és forrásait tekintve igen sokszínű, így nem sorolható be egyértelműen forrástípusonkénti kategóriákba. Nagy Dóra dolgozata egy érdekes életútfeltáró kutatás eredményét foglalja össze Töredékek egy 19. századi beregi ügyvéd életéből címmel. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára rendkívül kevés Bereg megyére vonatkozó dokumentumot őriz, ezért is érdemel kiemelkedő figyelmet a 2012-ben megvásárolt Szarka család anyaga, amelynek tagja, Szarka Ignác, ugyan nem szerepelt a történelmet befolyásoló jelentős személyiségek között, de ennek ellenére a mikrotörténelem iránt érdeklődők számára érdekes és tanulságos életutat futott be.

A kötet egyéb tanulmányaitól témáját tekintve erősen eltér Szabadi István munkája, ám ez természetesen nem vesz el semmit az írás értékéből. A szerző a beregi református egyházmegye régi levéltárával foglalkozik. Ez az egyházmegye különleges helyet foglal el a magyar református egyházmegyék között, hiszen az egyházmegye

reformációja olyan egyéniségekhez kötődik, mint Radán Balázs és Kálmáncsehi Sánta Márton. Ez az az egyházmegye, melynek egyházai elsőként tértek át a helvét-kálvini irányzatra, és amelyeknek a története még a mai napig a legkevésbé feltárt. Maga a tanulmány erre a hiányosságra irányítja a figyelmet. A szerző az egyházmegye eddigi kutatásainak bibliográfiai leírását és a hányatott sorsú levéltár maradék iratanyagának részletes leírását adja.

Közemberek életútjának feldolgozása általában és Nyíregyháza esetében is ritka. Bánszki Hajnalka arra tesz kísérletet, hogy egy 19. századi polgár életrajzát írja meg „Zajác József nyíregyházi polgár (1824-1885) – Kísérlet egy életút rekonstruálására” című tanulmányában.

Ilyen rekonstrukció esetén nem áll rendelkezésre más kiinduló pont, mint a születési, házassági, halálozási, iskolai anyakönyvek, illetve az igazgatási iratok halmaza. Valamennyi segítséget jelenthet a korszakról írott általános szakirodalom, de ezzel együtt is az ilyen úttörő jellegű munkák mindig nagy elismerést váltanak ki. Arra kérdésre, hogy Zajác József életútja mennyire volt tipikus vagy egyedi, a szerző szerint további életpályák feldolgozása adhat választ.

Gazdag forrásanyagot használt fel Zsoldos Ildikó „Arisztokrata női sorsok – Vécsey Mária és Vécsey Magdolna életútjának forrásai” című írása. A tanulmány a 19. századi magyar politikátörténetének jelentős személyisége, Dessewffy Emil gróf két leányunkájának életútját dolgozza fel elsősorban a Kolozs Megyei Állami Levéltárban (Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale) őrzött családi archívumban fellelhető korrespondencia, naplók, végrendeletek, nekrológok, gazdasági iratok és egyéb feljegyzések segítségével. A személyes történetet és világszemléletet Magdolna esetében az 1922-ben megjelent „Rabságunk kezdetén” című opusz egészíti ki. A testvérek életének párhuzamait és eltéréseit a neveltetés, a Habsburg-dinasztiával való kapcsolat és irántuk való érzület, a karitatív tevékenység és a trianoni dráma tükrében vezeti végig a dolgozat.

A kötet méltó zárásaként szerepel az a válogatott bibliográfia, amelyet Kocsis György, a levéltári könyvtár vezetője állított össze. A személyes történelem forrásai a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Szakkönyvtárában címmel. A könyvtárban lévő munkák ajánlásával képet kaphatunk a nyomtatásban, illetve elektronikus adathordozókon megjelent kiadványokról, amelyek segíthetik a dokumentumokban szereplő személyek, sorsok teljesebb megismerhetőségét.

A kiadvány, amely mind a társadalom- és művelődéstörténet, mind a mikrotörténelem iránt érdeklődők számára hasznos újdonságokkal szolgál, a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára évkönyvek kiadványsorozatában jelent meg a közelmúltban. Az igényes szerkesztői munka mellett a kötet erénye kellemes külleme is. A meleg tónusú színekkel is figyelemfelkeltő könyvborítót, amely a kiadvány főszereplőit idézi meg, Szemán Attilát dicséri.

Gyenes László

HÍREK

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2014. II. félévi programja

2014. szeptember 25. 17. óra

A Pulszky család és Pulszky Ferenc. Képes családtörténet és személyi ikonográfia

Előadó: dr. Cs. Lengyel Beatrix (főmuzeológus, MNM Történeti Fényképtár)

Az ülést vezeti: Debreczeni-Droppán Béla, titkár

2014. október 30. 17. óra

Kossuth és Görgei – meg a család

Előadó: dr. Hermann Róbert (hadtörténész, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum)

Az ülést vezeti: dr. Pandula Attila, elnök

2014. november 27. 17. óra

A ponyvás szekértől a fejedelmi székhöz. A Thökölyek

Előadó: prof. dr. Geccsényi Lajos (ny. főigazgató, Magyar Országos Levéltár)

Az ülést vezeti: dr. Kollega Tarsoly István, alelnök

2014. december 11. 17. óra

Eltűnt zászlók nyomában. A katonai zászlók típusai és használatuk a Nagy Háborúban

Előadó: Cs. Kottra Györgyi (ny. muzeológus, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, MHGT)

Az ülést vezeti: Reisz T. Csaba, alelnök

Az előadások helyszíne: Magyar Nemzeti Múzeum, Pollack Terem. (Budapest, VIII. kerület, Múzeum krt. 14–16., fsz., bejárat a Bródy Sándor utcai kapun keresztül.)

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2014-ben nem változott.

Belföldi előfizetőink részére az előfizetési díj 2000 Ft, amelyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére sem változik az előfizetési díj: Európában 30 EUR, a tengeren túlra 35 USA \$. Az előfizetés bankszámlaszáma: (Postabank és Takarékpénztár Rt.)

„HU82 1199 1102 0210 3006-0007 0010 –Swift kód: GIBAHUHB”

E számunk szerzői

GYENES LÁSZLÓ egyetemi hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Bp.)

KATONA CSABA tudományos munkatárs (Mta Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp.)

KOVÁCS ELEONÓRA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

KÜNSTLERNÉ VIRÁG ÉVA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

MÁRFI ATTILA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs)

MÓZESSY GERGELY gyűjteményigazgató (Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség a beérkezett kéziratok közléséről két anonim szakmai bíráló (lektor) véleményének ismeretében hoz döntést. A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.” Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszámos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak. A tapadó írásjeleket is kurziválni kell, ha az előtte álló szó kurzív.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kézírathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstűkőr-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslis nem.